EDUARD MÄNNIK

SÜDAMETE PROOV

• R K • „ILUKIRJANDUS JA KUNST" •

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

SÜDAMETE PROOV

EDUARD MÄNNIK

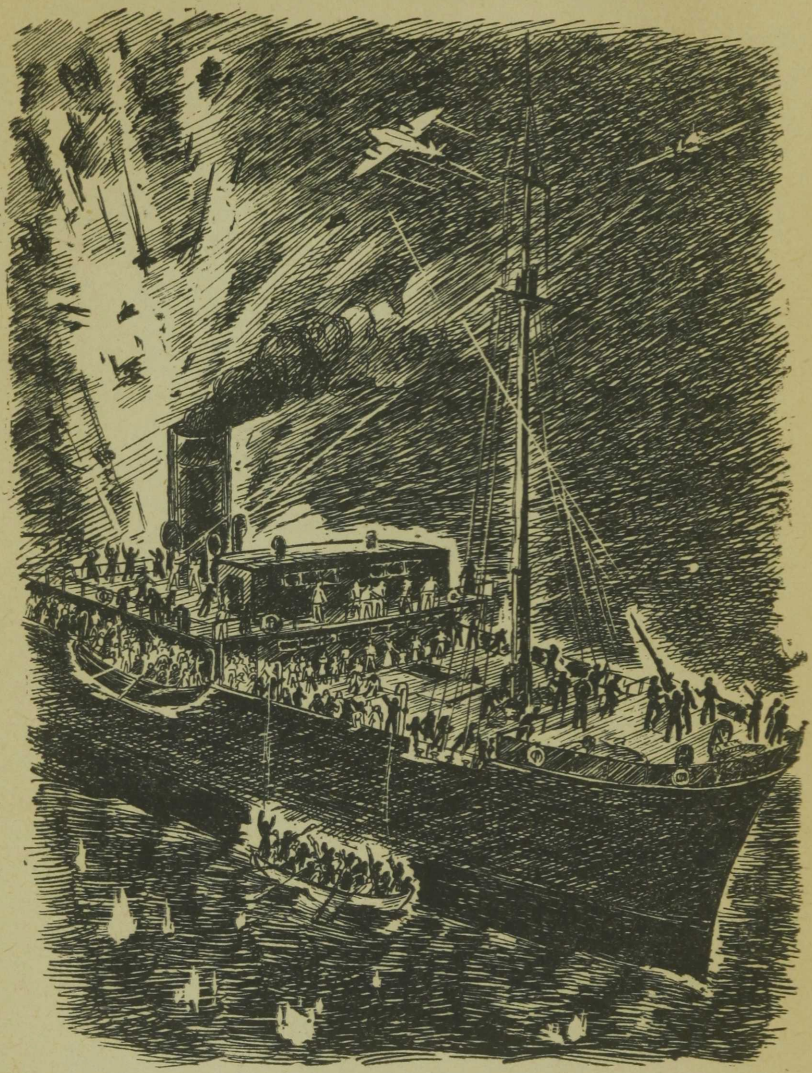
SÜDAMETE PROOV

NOVELLID

RK

„ILUKIRJANDUS JA KUNST"
TALLINN 1946

LAEVA TEE

1

Pikk suvepäev oli kulumas lõpule.

Õhtune meri virvendas sinakalt ja tuulgi oli soikunud kuskile lahesoppi. Pikkamisi tekkis põhjakaldale lai kuldne riba — õhtuse päikese helk. See laienes järjest, sädeles lainete pärlmutris ning tungis kuni väikese kaubaauriku ahtrini. Seal voogas ta vintide alla, keerles, mulksus ja vahutas, voolates uuesti tagasi laia sädeleva veekangana.

Tund tunni järel seisis kapten Toomsalu oma kohal komandosillal. Ta seisis seal juba hommikust saadik, tugev ja jändrik nagu tükk pahklikku Hiiumaa rannakivi. Aas-

tad olid vajutanud pisut vimma ta laia turja ning sinise nokatsmütsi randi alt paistis kahl hõbehalliks pleekinud juukseid.

Mitu korda lähenes talle madrus ja ütles:

„Seltsimees kapten, toit läheb külmaks."

Kapten Toomsalu tegi käega tõrjuva liigutuse, nagu poleks tal hoopiski aega niisugusteks tühisteks asjadeks. Temast eespool, all vööris valgete laudkastide ning nööri-kimpude kõrval tõusis taeva poole sihvakas hallivärviline suurtükitoru.

Kogu hommikupoolikul oli kapten Toomsalu leidnud nagu imelikku kinnitust sellest terashallist torust ja kahest-kolmest madrusest, kes seal läheduses väga asjalikult talitasid. See oli rohkem kui mitte midagi, see sale hall pool-automaat ühes ligi kahesaja mürsuga. Ning just tema selja taga, üks komandosillal, teine ahtripupil, asus harkjalgadel kaks vana tuttavat maksimit uhiuute presentlintide ja roheliste padrunikastidega.

Nüüd tõstis ta jälle pikksilma ja hakkas uuesti vaatama üle laevanina ida suunas. Ta vaatas nõnda kaua, et tema kõrval seisev tüürimees Saarik kaotas rahu, hakates kannatamatult tammuma ühelt jalalt teisele.

„No kuramuse pihta... mis seal siis õieti lahti on?" ümises tüürimees ja vaatas nagu seletust otsides kapteni otsa.

Ent selle rahulik nägu veidi ettetükkiva lõua ja tugeva ninakühmuga ei lasknud midagi aimata. Siiski näis, nagu oleks „vana" ilme muutunud väga mõtlikuks.

„No-noh," torises tüürimees ja astus paar pikka ning rasket sammu kapteni poole. Ta kavatses küsida pikksilma, et oma silmaga vaadata, mis seal idas uudist on.

Kuid siis arvestas ta teisiti ning sirutas oma tugeva

härjakaela just kapteni õla taha. Ent ta ei näinud midagi iseäralikku sel laial virvendaval veel, millesse hakkas ikka enam ja enam segunema õhtueelseid varje.

See pahandas tüürimeest veel enam, nii et ta hakkas päris kuuldavalt torisema, miks just nüüd, mil hakkas olema midagi huvitavat, võetakse temalt pikksilm ja talitatakse sellega nagu peremees.

Ta astus paar sammu tagasi kuulipildujate poole ja hüüdis:

„Martin! Mine too mu kapist kiiker."

Padrunikastilt tõusis pikk sihvakas poiss ja vastas veidi kahtlevalt:

„Seltsimees tüürimees, ma ei tea, kuidas läbi pääseb. Kui tahtsin poole tunni eest alla minna, oleks tulnud mul ronida üle peade."

Nüüd meenus ka tüürimehele täiskiilutud laevadekk. See polnud harilik kaubaga laaditud laev, nagu tüürimees Saarik oli harjunud sõitma kogu eluaeg. „Õnnelaid" viis sadu naisi ja lapsi puhkenud sõja raudrulli eest kaugele tagalasse.

„Hea küll!" lõi ta käega. „Loodan, et seltsimees kaptenil on varsti isu täis minu pikksilma kasutamisest."

Kapten Toomsalu märkas kogu aeg ühe silmaga oma tüürimehe kärsitust. See tekitas mitmel korral ta suu ümber naeruvine, kuid ta ei lausunud siiski sõnagi. Ta tundis oma tüürimeest juba kodusauna tagant, kus nad poisikestena seltsis püksitagumikul mäekünkast alla liugu lasksid. Ja omal ajal olid nad mõlemad armastanud ühte ning sama neidu. Kuid nüüd oli see ammu mälestuste tuha alla maetud vana-vana lugu.

Ühised aastad merel olid neid veel enam sidunud veidi kareda, meremeestele omase sõprusega. See kestis üle

kaugete sadamate ja pikkade aastate nagu nägematu lõng, mis kunagi ei katkenud. Ja nüüd seisid nad jälle kõrvuti, otsekui teineteise toeks sel vanal kaubaaurikul, mis kandis nõnda kummalist nime — „Õnnelaid".

See kõik meenus nüüd nii imeselgelt kapten Toomsalule. Kuuldes tüürimehe torisemist oma pikksilma pärast, ei vastanud ta sõnagi, ainult muhe naeratus tekkis nagu võru ümber suu. Niisugune oli ikka ja alati olnud ta nooruse pajupillide ning teekäijate hirmutamiseks meisterdatud räbalatontide vigurimees: veidi järsk ja pire, ent põhjani ausa ning kuldse südamega.

Kuid ühtaegu nende kaugete minevikumõtetega pidas vana kapten teraselt silmas kitsast suitsuvinet hahkja taeva ning helkiva mere vahel. Poole tunni eest oli see pöördunud järsult vasakule — põhja. Ja kapten Toomsalu aimas rahutu südamega selle manöövri põhjust.

Viimaks laskis ta pikksilma langeda ning vaatas tüürimehe hallidesse silmadesse.

„Noh?" küsis see kannatamatult.

„„Elsal" on õnne. Ma arvan, ta jõuab veel enne öö tulekut Kõrgesaarele... või kuskile sinnapoole."

„Aga „Neptun"?"

Sel hetkel märkas kapten Toomsalu, et ta abil oli justkui liiga kitsas oma mustas tüürimehe-kuues.

„Pole jälgegi," vastas kapten järsemalt, kui oleks taht-nud, ja otsis mingit tegevust käsitelegraafi juures.

Tüürimehe laiad lõuapärad tuksatasid. Ta kare, mere-tuultest soonitud nägu muutus korraga väga karmiks. Hallid, kortsudega piiratud silmad vaatasid mõne silma-pilgu teraselt nagu raudnaelad.

„Tähendab... sa arvad siis..." algas ta küsitelu, ent ei lõpetanud.

„Ma ei tea midagi arvata... mitte midagi. Kui kohale jõuame, eks siis selgub kõik..."

„Tunni aja pärast oleme seal."

„Jah... kui midagi ei juhtu..."

Mõlemad mehed vaikisid.

Nad justkui ei julgenud lähemalt arutleda seda küsimust, mis juba mitmendat tundi piinas nende meeli. Tõsi küll, „Neptun" oli vana kast, soolases merevees läbiroostetanud hunnik vanarauda. Ent laeva pardal oli ligi tuhat abitut naist ning last. Mis oli nendega juhtunud?

Sellele küsimusele ei julgenud kumbki anda vastust.

Nagu ikka niisugustel puhkudel, hakkas tüürimees katsuma oma põhjatuid taskuid. Kapten Toomsalu arvates olid need alati liialt suured. Nooruses sisaldasid need kõiki võimatuid esemeid: võtmepüssi, nööpe, vaskrahasid, puukoorest meisterdatud laevu ja mõnikord leidus seal isegi terve linnupesa või läikivanahaline mutt. Nüüd sisaldasid need tubakakotte, piipe, tikutopse, isegi mõni kaugetest sadamatest ostetud mälestusese oli ununenud sinna. Möödus veidi aega, enne kui tüürimees õngitses kuskilt välja oma piibu ja hakkas selle musta kahasse niisket tubakapuru toppima. Kuid siis unustas ta oma töö sõrmede vahele.

Alt laevalaelt kostis laul. Esiti oli see nõrk ja ekslev, kuid järjest lisandus uusi hääli, see muutus tugevamaks ja kindlamaks nagu veenire, mis tõtleb läbi ojade ning jõgede mere poole. Need olid noored rõõmsad hääled, täis usku ja lootust, mitte midagi aimates sellest koletislikust hädaohust, mis hõljus nende kohal. Nagu võitlushüüd kostis üle laia vee: „Meil laulud aitavad elada, võita..."

Mõlemad mehed kuulatasid vaikides.

Tüürimees Saarik märkas, et kapten Toomsalu nägu oli jäänud korraga väga vanaks ja väsinuks, otsekui ängistaks ta südant raske mure. Ja ta tundis seda muret. Tal eneselgi oli vist praegu niisugune pikaks veninud nägu nagu ühel naljakal kutsikatõul. Aga sealsamas tundis ta nii imeselgelt, et maailmas pole enam õigust, kui nendega peaks midagi juhtuma.

Laulu lõppedes pistis ta piibu mõtlikult suhu ja lausus: „Mjah... tõsiselt öelda... ühegi lastiga pole mu süda olnud nii rahutu kui nende laste ja naistega. Bilbao all oli meie laev täis lennukipomme nagu banaane, kuid mu rinnalihase all ei nõksatanudki, kui Franco allveelaev vasakpoordis nina veest välja pistis. Kuid nüüd... ptüi!... ajab iga pilveviher judinad üle turja, nagu istuks seal tuhat põrgulist."

Ta sülitas teesklematu pahameelega, vaadates nagu vastust oodates kapten Toomsalu otsa. Kuid see oli nõjatunud käsitelegraafile ja jäänud imelikult mõtlikuks. Tüürimees tundis „vana" — niisugustel puhkudel oli parem teda ta mõtetega üksi jätta. Seepärast pöördus ta ringi, hakates silmitsema põhjakallast. Just seal kuldse vee kohal tõusid jälle mõned kitsad pilveribad, mis nagu udutombud hõljusid „Õnnelaiu" suunas.

Nüüd vihastasid need pilvetombudki tüürimeest. Nad näisid justkui õnnetuse ennustajad, mis võisid laevale kahjulikuks muutuda.

„No kuramuse pihta... küll leiavad aga paraja aja väljaujumiseks," torises ta ja tegi paar pikka rahutut sammu.

Järsult pöördus ta ümber, et küsida kapten Toomsalult pikksilma. Kuid see oli jälle kibedasti ametis vaatlemisega endises suunas. Ainsa pilguga märkas tüürimees, et nüüd

asus „vana“ näos midagi tõsist ja karmi, otsekui veereks sealt ida kandist terve õnnetuste laine.

Seepärast ei lausunud tüürimees sõnagi, vaid astus uuesti tasahiljukesi kapteni selja taha ning hakkas üle selle muhkliku turja silmitsema madalates lainemustrites virvendavat merd.

Juba ainsa pilguga näis talle, et seal laevanina ees oli toimunud mingi muutus. Nagu midagi võõrastavat ja iseäralikku oli tekkinud selle kümne minuti jooksul mere laiuvasse sinasse. Kuid ta ei taibanud kohe, mis see oli. Päike ei võinud nõnda kallata varje ja valgust, laine oli jäänud endiseks ja tuul libises poole tiivaga. Ta katsus terasemalt vaadata, nii nagu vaadatakse merel mustavasse tormi või läbinägematusse uttu. Ja juba hetke pärast näis talle, nagu hüpleksid kaugel laevanina ees lainete vahel mingid mustad täpikesed.

„„Neptuni“ rusud,“ mõtles ta.

Kuid kohe tegi ta peaga tõrjuva liigutuse ja vastas: „Ei!“

Ta oli kümneid kordi näinud lahtisel merel hukkunud laevade pilpaid. Oli näinud neid tormiga ja siledal veel, kuid siin oli hoopis midagi muud. Siis silmas ta üsna selgesti ühte niisugust musta lapikest. See sarnanes kummipallile, mis tõusis ja vajus ühes lainetega. Nii võis eemalt paista ainult poi, laevateemärk. Aga need ei olnud mustad, vaid silmapaistvalt punased või valged. Ja siis nägi ta veel teist, kolmandat ning neljandat.

„Ptüi, söögu mind ninasarvik, kui need pole miinid!“ hüüdis ta järsku üllatunult.

Ja hetke pärast kordas ta päris veendunult:

„Justament miinid... ei miski muu.“

„Ma arvan sedasama,“ vastas kapten Toomsalu pikksilma

langetades ja lisas siis sõbralikult: „Sul on veel head silmad, vanapoiss."

„Peavadki olema," vastas tüürimees. „Pime koer ja viletsa nägemisega tüürimees ei kõlba kuskile."

Ka valvurid, kes seisid teine teisel pool reelingu ääres valvekorras, olid juba veidi aja eest märganud meres musti mügaraid. Nüüd hüüdis parempoolne valvur:

„Otse ees, kahe tuhande meetri kaugusel, neli miini!"

Talle vastati vasakult:

„Vasakul segavad laevarusud vaatlemist."

Kuid mõne silmapilgu pärast teatas valvur uuesti:

„Nähtaval kolm... neli... kuus miini!"

„Tss!" tegi kapten Toomsalu tõrjuva liigutuse.

Madrused mõistsid kohe selle tähendust. Nende all laevadekil asusid naised ja lapsed, kelledest enamik ei aimanudki, mis kahe tunni eest merel oli juhtunud. Nad vaatasid uudistades neid kummalisi lainetel hüplevaid palle, mis olid nüüd nähtavad palja silmagagi. Kuid ainult vähesed aimasid nende tõelist tähendust.

Üleval sillal tammus tüürimees Saarik kärsitult edasi-tagasi. Korraks süütas ta piibu, tõmbas paar mahvi, kuid suits ei maitsenud hoopiski. Vihaselt põrnitses ta laevanina ees tantsisklevaid miine, sirutas nagu võimetuses kitsas kuues oma tugevaid käsivarsi ning sülitas lihtmadruse moodi läbi hammaste:

„Ptüi, see on lausa miinisupp!"

„Veel hullem," vastas kapten Toomsalu, ulatades oma abile kaua-igatsetud pikksilma.

Aga nüüd nagu ei olnudki tüürimehel lusti vaatamiseks. Ta tõstis oma tugevad rusikad nagu kaks ähvardavat löögipommi üles ning küsis:

„Kas see on aus sõda... sedasi laste ja naiste jaoks

lõkse üles seada? Võidelgu mees mehe vastu, aga jätku rahulikud inimesed rahule. Nüüd hakkan juba uskuma neid jutte... laste ja naiste tulistamisest maanteedel ning mererannas."

„Ja seni ei uskunud?"

„Uskusin... aga ei uskunud ka. Mäletan ühte sakslast, kes päästis Friscos põlevast majast koerakutsikad. Magasime temaga seitse reisi kõrvuti, ja ma ei tea paremat seltsimeest."

„Kuid see sakslane on surnud."

„Jah. Keegi pussitas ta Hamburgis surnuks... tüdruku pärast."

Kapten Toomsalu naeratas:

„Ma ei mõelnud täpselt seda. Tahtsin öelda, et niisugused õrnahingelised inimesed on sakslaste hulgast välja roogitud. Tapa, tapa, tapa, sul ei pea olema südametunnistust, see on tänapäeva sakslase deviis. Tapa ja hävita, sellega lood endale kuulsust ja lastele õnne! õpetavad nende juhid. Sõda, sõda, sõda olgu iga sakslase pühim eesmärk! tuubitakse neile juba koolipingis ükskordühe asemel."

Tüürimees ei vastanud. Ta tõstis pikksilma ja hakkas silmitsema merd. Otse laeva ees, vähem kui kahe tuhande meetri kaugusel, tantsis aurikule vastu miiniahelik. See lõikas läbi kogu sõidutee, kulgedes põhjast lõunasse. Esimese miinivöö taga algasid teine ja kolmas. Nad jooksid risti merd nagu noodalapid, mis on pandud jõesuudmesse kalaparvede ette.

See oli enam, kui tüürimees Saarik kunagi oli näinud. Franco allveelaev ja Bilbao blokaad olid selle kõrval tühised asjad. Tema arvates oli häbematult rikutud kõiki mere kirjutatud ning kirjutamata seadusi.

„See on lausa mereröövlite temp... veel hullemgi," ägestus ta uuesti. „Kas nad mõtlevad sõdida siis naiste, laste ja vanade kaubalaevadega?" alustas ta jälle otsast oma mõtet.

Talle vastas kapten Toomsalu:

„Sa ju tead, et „Elsal" on pardal niisama palju naisi ja lapsi nagu meil. Ja „Neptun" oli suurem... võis peale võtta enam kui tuhat inimest. Kus on ta nüüd? Ainult pilpad ujuvad ringi!"

„Elajad!" tõstis tüürimees äkilise vihaga mõlemad rusikad. Ta keerles raevunult laevalael, seisatades maksimi juures. „Kui on võitlus, siis olgu! Ärgu oodaku ka meie poolt halastust ja armu. Tulise pihta... oma käega saadan nad kakskümmend sülda vee alla. Eh, ma pole veel unustanud seda riistapuud siin!"

Ta patsutas harkjalgadel seisva maksimi hallikas-rohelist toru.

„Ja sina, vana... lasta oskad?"

„Oskan."

Tüürimehe lõug oli sõjakalt ette lükatud nagu müüripurustaja. Kuid ta silmis helkis juba rahu ja kindel otsus, nagu oleks ta igal sõidul niisuguste põrgulike takistustega harjunud.

„No pole viga... pole viga," ümises ta mõne silmapilgu pärast juba pisut leplikumalt. „Küllap poeme läbi... meie pole eilsed lodjapoisid. On nähtud elus hullematki... ja Soome lahe vesi pole meile viimseks joogiveeks."

Kapten Toomsalu noogutas pead:

„Sul on õigus! Tuleb läbi suruda, sest taganeda pole kuskile."

Siis tuli talle midagi meelde:

„Sa vaata korraks neid päästevõid... igaks juhuks..."

Tüürimees ei vastanud sõnagi.

Ta teadis samuti nagu kapten Toomsalugi, et need kolmkümmend kuus korkvesti asusid korralikult oma kohtadel. Kuid nüüd oleks neid tarvis võib-olla tuhat. Aga ta mõistis otsekohe, et kapten ei mõtlegi täpselt seda, vaid tahtis talle anda võimaluse allaminemiseks.

Sõnagi lausumata hakkas tüürimees trepist alla astuma.

Kogu vahekäik oli täis kiilutud inimesi. Nad seisid või istusid üksteise lähedal, nii et esimesel silmapilgul näis võimatuna siin teed leida. Siinsamas hunnikus olid ka nende vähesed asjad: kulunud käsikohvrid, nööridega seotud pambud, mõni vana kulunud puukast. Näis, et nad olid lahkunud oma kodudest peaaegu kahe tühipalja käega.

Mitmelt poolt kostis laulu.

Vähehaaval tegi tüürimees endale teed, lausus siia ja sinna mõne sõna, naljatas ning naeratas. Kõikjalt sadas talle küsimusi, mõned haarasid ta varrukaist kinni, nagu saaksid nad seetõttu rohkem teada. Kuid tüürimees oli väga kindel, nii kindel, et ükski vari kulmudel ei reetnud midagi neist põrgulikest keradest seal laeva ees merel.

Paljud olid neid juba märganud ja vaatasid uudistades.

„Mis need on... miinid?“ küsiti siit ja sealt.

Kuid tüürimees küsis naljatades vastu:

„Kas tahate miine... no tahate põrgut?“

„Ei taha... aga mis need niisugused on?“

„Las jõuavad lähemale, küllap siis vaatame.“

Ja pikkamisi teed tehes nihkus ta ikka edasi.

Alt masinaruumist kostis masinate müra. Kogu laev värises tasakesi. Ahtris lainetas vastu helkivat päikest lai kiilvee juga. Näis, nagu lehviks laeva taga lai hõbedane lehvik, mis tumeda vee vahel tuhandeis litreis helkis ja

sädeles. Kõikjal kummardusid üle reelingu väikesed tuulest sasitud peakesed ja vaatasid kiljudes ning hüüatades seda päikesepaistel värelevat kangast.

Tüürimees möödus neist ettevaatlikult ja hakkas pikkade sammudega mööda treppi üles tõusma. Kapten Toomsalu seisis ikka oma kohal ja vaatas teraselt horisonti. Madrused seisid või istusid kuulipildujate ja suurtüki juures. Martin istus padrunikastil, kõigutades põlvedel bajaani.

Tüürimees seisatas tema ees ja küsis:

„Kas mängime ühe loo?"

„Läheb lahti!" naeris Martin ning tõusis püsti.

Ta hakkas pilliloole kaasa laulma:

„Seal, kus Läänemere lained laksuvad,
seal, kus tuuled-tormid plaksuvad,
seal, kus valge majak, valge nagu luik,
seal on minu kodu, minu sünnipaik."

Kui lugu lõppes, naeratas tüürimeeski nagu pisut enese ette. Ta astus üsna tasasel sammul kapten Toomsalu selja taha ja vaatas vaikides mõned silmapilgud merd. Siis heitis ta pilgu käekellale ning lausus:

„Veel tund aega, siis läheb pimedaks. Ma arvan, sellest jätkub neetud miinivööst läbitrügimiseks. Ja öö võime veeta ükskõik kus... kas või ankruketigi otsas."

Kapten Toomsalu oli just mõni hetk tagasi sama mõelnud. Näis, et neil oli siiski õnne. Kogu aeg polnud nähtavale ilmunud ainustki luurelennukit. Miinid... miinidest saavad nad läbi omal jõul. Kapten Toomsalu südamesse tekkis juba väike lootusesäde.

„Kuidas on päästevöödega?" küsis ta tüürimehelt.

„Korras!“ vastas see, tammudes nagu kimbutatult mõned korrad ühelt jalalt teisele.

Kapten Toomsalu noogutas peaga. Samal hetkel kostis kuskilt põhjaranniku poolt lennukimootori põrin. Mõlemad mehed suunasid pilgud sinna. Mõne silmapilgu jooksul paisus mootori müra, muutus tugevamaks ja selgemaks.

„Vaata, seal,“ leidsid juba tüürimehe terased silmad müratekitaja. „Ta hoiab just meie suunas.“

Kapten Toomsalu haaras pikksilma ja suunas selle üles. Ta vaatas vaikides mõne silmapilgu ja ütles:

„Näib... luurelennuk.“

„Saksa?“

„Kahtlemata.“

Ja nende sõnadega purunes kapten Toomsalu südames kildudeks see väike lootuste-helmes, mis alles äsja oli sinna tekkinud. Mõne minutiga jõudis luurelennuk laeva kohale, laskus veidi madalamale ja tegi nagu midagi otsides „Õnnelaiu“ ümber laia tiiru. Siis hakkas see jälle pikkamisi kaugenema põhjaranniku suunas.

Mõlemad mehed seisid vaikides teineteise kõrval.

•

2

Kümne minuti pärast jõudis „Õnnelaid“ „Neptuni“ hukkumiskohale.

Mõned tünnid, lauajupid ja palgid ujusid veel vees. Meri heitis juba õhtusi sinakas-musti varje. Kuskilt kõrgelt langes alla justkui nägematut söetolmu.

„Õnnelaiu“ külgede alt voogasid mööda suured uimased tursad, laiad valged kõhud ülespidi. Neid oli täis kogu meri, otsekui oleksid nad sadanud taevast. Kaugemal sõe-

lusid veel mõned väikesed kärmed traalerid, kuid needki olid jõudnud õnnetuskohale vist hilja. Või oli „Elsa" päästnud ellujäänud?

Ja just nende laevatükkide, palgijuppide ning uimaste turskade keskel tõusid veest suured tumedavärvilised raudkehad. Kõik reisijad nägid neid ähvardavaid sarvi, mis pöörlesid edasi-tagasi, nagu otsides saaki, mille vastu põrgates välja prahvatada oma põrgulik sisu. Naised, lapsed, mehed, kõik seisid peaaegu liikumatult oma kohtadel. Jubedusvärinal saatsid nad silmadega miine, mis „Õnnelaiust" ainult viiskümmend, nelikümmend või kolmkümmend meetrit eemal üles kerkisid.

Madrused seisid püsti kuulipildujate ja õhutõrje-suurtüki juures, sõnagi lausumata vaadates alla miinidele.

„Ühest niisugusest aitab, et kümne minuti pärast pole laevast jälgegi," lausus keegi.

Tüürimees Saarik katsus välja arvestada aega, mis oli möödunud „Neptuni" hukkumisest. See klappis umbkaudu selle musta suitsusambaga, mida nad umbes kahe tunni eest endi ees olid näinud.

„Klapib," ütles ta kapten Toomsalule.

See võttis järsku ta käsivarrest kinni ja näitas käega merele. Tüürimees nägi umbes paarisaja meetri kaugusel halliks värvitud, putukataolist laudosmikut, mis ujus küljeli vees. See paistis kuidagi tuttav, varem nähtud, kuid ta ei leidnud siiski korrapealt vastust.

„ „Neptuni" kambüüs!" hüüdis ta korraga.

„Õigus!" kinnitas kapten Toomsalu.

„Põrgu pihta... kuidas see alles jäi? Kogu laev on kadunud, ainult pilpad ujuvad ringi, kuid kambüüsil pole häda midagi. Võib-olla istub praegu seal kokk ja praeb kartuleid?"

Kapten Toomsalu pidi tahtmatult naeratama:

„Ei usu. Kuigi kambüüs võis saada mõne inimelu päästjaks, on need juba „Elsa" või traalerite pardal. No mis seal jälle..."

Kapten Toomsalu pilk muutus teravamaks. „Neptuni" kambüüsi tagant tuli nähtavale miin. See oli samasugune harilik meremiin nagu kümned teised tema ümber. Kuid sellest hoidis keegi kinni. Kauguse tõttu polnud arusaadav, kas see oli inimene või miini kisade külge jäänud palgijupp. Selle lahendas valvemadruse hüüd:

„Meist nelisada meetrit vasakul inimene miini küljes."

„Kas elus või surnud?" küsis tüürimees.

„Ei ole arusaadav. Miin keerleb... nüüd kadus silmist."

Möödus pikk silmapilk. Siis ütles kapten Toomsalu tüürimehele:

„Lase sõudepaat valmis panna."

Minuti pärast seisatas „Õnnelaid" ja tüürimees ise juhatas sõudepaadi allalaskmist. Mõne minuti pärast liikus see juba miini poole. Tüürimees juhtis paati, seistes püsti, nagu oli harjunud, kustunud piip hambus.

Varsti nägi ta selgesti, et see oli elus inimene. Vesi keerutas teda ringi, kuid ta tuli ikka uuesti ja uuesti nähtavale. Paadi lähenedes hakkas ta appi hüüdma. Kuid ta hääl oli nii nõrk ja kähisev, et paadisolijad võisid seda vaevu kuulda.

„Laske lahti... ujuge paadi juurde!" hüüdis tüürimees.

Õnnetu merehädaline laskis käed lahti sellest põrgulikust kerast, mis siiski imelikul kombel oli saanud tema elupäästjaks. Ta katsus ujuda, kuid hakkas juba mõne meetri järel vee alla vajuma.

„Pootshaak!" hüüatas tüürimees.

Juba oligi ühel madrustest pootshaak käepärast, mille raudkonksu ta lõi uppuja riietesse. Hetk hiljem lamas see paadi põhjas.

Kümne minuti pärast jätkas „Õnnelaid" teekonda. Kapten Toomsalu ulatas nüüd tüürimehele pikksilma tagasi, haarates kinni käsitelegraafi pidemest. Niihästi tüürimees kui ka lähedalasuvad madrused mõtlesid, et nüüd annab „vana" alla masinaruumi mõned käsud. Sest sõita sellise kiirusega mööda tihedat miinisuppi, kus peaaegu ühtaegu ees vööris ja taga ahtris lõid keerlema hiigla-raudkehade kohutavad sarved, nõudis üleloomulikku pingutust. Kuid kõikide imestuseks pööras kapten Toomsalu otsustavalt telegraafi käepideme koguni täiskäigule.

„Viut!" vilistas tüürimees.

Nüüd teadis ta, et kapten Toomsalu pidas olukorda väga hädaohtlikuks.

All masinaruumis hakkasid mootorid huilgama. Laev võttis justkui hoogu ning vajutas nina julgemalt lainetesse. Taga ahtris kohises veekosk, jättes järele laia vahutava joa. Mõne silmapilgu pärast lausus kapten Toomsalu üle õla oma abile:

„Sa pea nüüd hoolega silmas neid pilvekesi... seal."

„Tähendab põhjas?" küsis tüürimees, sest ta polnud päris hästi mõistnud „vana" talitamisviisi.

„Jah, just seal," kinnitas see.

Tüürimees tõstis pikksilma ja hakkas igavalt jälgima seda sinavat, õhukeste pilveudemetega kaetud taevaäärt, millesse segunes juba pisut õhtueelseid varje. Kuid ta ei olnud enesega täiesti rahul. Midagi nagu ei klappinud selles arvestuses. Ujuvad laevarusud, uimased tursad ja laiad miinivööd ei sobinud lennukite-hädaohuga. Kas ei arvestanud „vana" siin veidi viltu? Oleks tulnud pärida

mõni sõna seletust sellelt õnnelikult, kes pääses „Neptunilt".

Ta laskis pikksilma langeda ja ütles:

„Käskisin anda päästetule veidi kuuma teed... konjakiga. Nüüd on tal vahest juba keelepaelad lahti sulanud."

„Mis siis?"

„Võiks pärida, kuidas „Neptuniga" lood olid. Kas hukkus miini otsas või läks põhja lennukipommide all?"

Kapten Toomsalu vastas napilt:

„See on ju selge — miin."

„Mjah," matsutas tüürimees üllatunult suud. „Mina arvasin sedasama, aga... Nüüd ei saa ma enam millestki aru. Ütle selgelt, miks pean ma siis, põrgu pihta, jõllitama sinna põhja, kui sa ka ise arvad, et „Neptun" hukkus miini otsas?"

Kapten Toomsalu naeratas:

„See on ju lihtne. Lennukid sundisid „Neptunit" manööverdama, alt ära kargama, nagu öeldakse. Ja nõnda sattuski ta päästmatult miini otsa."

„Ah!" lõi tüürimees lapiti käega endale vastu laupa.

Nüüd valgenes kõik korraga ta ees. Ainsa hetkega vilksatas kogu selle tragöödia käik, mis toimus paar tundi tagasi, nagu filmilindil. Tüürimees hakkas kuuldavalt nohisema — no pagan võtaks, kuidas ta ometi ise seda lihtsat lahendust ei taibanud. Teisiti ei võinud see ollagi, sellega klappisid täpselt laevarusud, uimased tursad ja põhjakaldal keerutav luurelennuk.

Nüüd mõistis ka tüürimees, miks kapten Toomsalu oli andnud laevale täiskäigu. Tähendab, lennukid ründasid siin kitsas miiniväljade kaelas laevu. Nad varitsesid neid seal põhjaranniku aerodroomidel nagu ämblikud võrgunurgas oma saaki. Nii saigi „Elsa" kergema tabamuse ja

pöördus põhja — Kõrgesaarele. See oli ainus koht ligi kahesaja kilomeetri ulatuses, kust võis leida varju. Kuid „Neptun" manööverdas end lennukipommide alt miinivälja otsa, ja nüüd ujuvad ainult pilpad ringi.

Ning ühtaegu sellega selgus tüürimehele ka üks teine mõte. Ta polnud sellele hoopiski mõelnud, aga nüüd torkas see igas pisiasjaski silma. Tähendab, sakslastel oli täpselt teada see miinisupp siin keset Soome lahte? Nad olid sihilikult tõkestanud kõik laevasõiduteed miinivöödega, nii nagu kalurid kalaparvedele teed sulevad. Sellepärast käskiski „vana" jälgida põhjataevast, Soome ranniku ääreriba, kus asusid vaenlase aerodroomid. Seal asetses kogu hädaohu võti.

Nüüd oli see kõik tüürimehele nõnda selge, et ta tundis peaaegu kergendust, läbi nähes neid kuratlikke plaane. Hädaoht pole enam hädaoht, kui nähakse selle kõiki peensusi. Tüürimees oleks tahtnud nüüd naerda, laia suuga naerda, sest kuigi vaenlase punutud võrk oli väga peen, polnud selles midagi üleloomulikku. Kõik oli nagu lihtne ristsõnamõistatus, mis andis lahendada. Nüüd mõistis ta sellest mõistatusest ka viimase punkti, miks jooksid miinid sellistes korrapärastes ridades, otsekui ahelikku asetatult risti merd. Nad olid kinnitatud niiviisi ankrusse, malelaua korda, et muuta laevade manööverdamine võimatuks.

„Ptüi!" sülitas tüürimees, kõigutades oma laiu õlgu, otsekui muutuks tal siin laevalael väga kitsaks.

Kapten Toomsalu heitis pilgu üle õla ja naeratas.

Ta mõistis kohe, et tüürimees oli lahti sõlminud kõik. Nüüd põrnitses ta niisuguse vihase näoga põhjaranniku poole, nagu võiks sellega eemale peletada vaenlase lennukeid.

Ta tõstis pikksilma ja hakkas tähelepanelikult silmitsema iga täppi või lendlevat pilvevarju põhjataeva ning vee vahel. Endise igavuse viimne kübemeke oli näolt hoopiski kadunud. Ja ühes pingsa vaatlemisega hakkas ta ikka selgemalt mõistma sakslaste süstemaatilist hävitamiskihku. Vist oli kapten Toomsalul õigus, et tänapäeva sakslane pole enam too, kellega ta magas kolmkümmend aastat tagasi nagu seltsimees seltsimehe kõrval ühes ruhvis. Niisugused vanamoelised sakslased olid kadunud. Tänapäeva sakslaste sõda, võimuhaaramine ja vallutusretk oli niisama asjalikult ning pedantselt läbi mõeldud nagu nende patent-uksekaitse. Seal passis iga kruvi, tapp ja polt.

Ent korraga tuli talle midagi meelde, nõnda et ta laginal naerma hakkas.

„No-noh?" heitis kapten Toomsalu pilgu tagasi.

„Tead, mis ma just praegu mõtlesin?" säras tüürimehe kondisel näol irvitus.

„Noh?"

„Et kas see sakslaste patent-sõda ei rikne niisama kergesti nagu nende kõrgelt patenteeritud uksetabagi. Ostsin kord ühe niisuguse riistapuu, vist Ceceli juurest. Ja tead, mis oli? Ma ei saanud enam oma korteriuksest välja, vaid pidin ronima redelit mööda akna kaudu. Sellest ajast peale ei salli ma silmaotsaski neid neetud saksa patenteeritud uksetabasid, kraenööpe, teekannusoojendajaid ega muud sihukest rämpsu."

Kapten Toomsalu naeris. Nüüd teadis ta, et tema abi hakkas tundma jalgade alla põhja. Üksteise järel varisesid ta silmade eest mööda odava võõbaga maalitud kulissid, paljastades saksluse tõelise kiskja-lõusta. Paljud inimesed tunnevad kahju ja ahastust, kui hakkavad vankuma nende kümnete aastate kestel loodud tõekspidamised ja illusi-

oonid. Kuid tüürimees tundis sellest nähtavasti ainult kahjurõõmu.

Ta hakkas jälle pikkade sammudega edasi-tagasi üle laevadeki marssima, käed taskus, näol niisugune naeratus, nagu tuleks tal järgmisel hetkel üles käärida varrukad otsustavaks käsikähmuks.

„Kes see on?" seisatas ta järsku Martini ees, näidates lõuaga kuulipilduja lindikastide taga lamava noore poisi poole.

„... Laadur," vastas Martin. „Meil ei jätkunud mehi... siis tuli Mikk ja palus, et lubaksin tal tulistada saksa lennukeid. Sakslased uputasid turbaauku ta noorima õe, ja nüüd tahab poiss seda tasuda."

„Lasta oskad?"

„Oskan."

Tüürimees astus sammu lähemale.

„Siis tasu, maksa kätte, hävita! Iga sakslase küljes ripub tilgake su õe verd. Ära unusta seda... see on sinu jõud."

Ta hääl kõlas peaaegu karmilt. Ja jälle oli langenud justkui paar telliskivi sellest pudenevast müürist. Samal silmapilgul kõlas vasakpoolse valvuri hüüd:

„Lennukid!"

„Kus... kus?" sööstis tüürimees reelingu juurde.

„Põhja suunas... selle pikerguse udupilve all. Just praegu nägin jälle selgesti."

Tüürimees justkui ei tahtnud seda veel uskuda, suunates pikksilma näidatud kohta. Ja siis nägi ta nii imeselgelt suurt musta varju, mis libises peaaegu hääletult üle õhtuse kuldse vee.

Ainsa minutiga nagu muutus midagi ta selja taga ning ees vööris. Need olid vist valvemeeskonnad, kes asusid

kärmelt oma kohtadele. Martin pööras ähvardavalt oma kuulipilduja toru põhja. Tema kõrval põlvitas Mikk, palged väga kahvatud ja valged.

„Kas kardad?“ küsis Martin sosinal.

Mikk tegi peaga tõrjuva liigutuse:

„Ei. Mõtlesin hoopis, et küll oleks tore, kui just meie põrutaksime alla mõne „Junkersi“.“

„Küll põrutame!“ naeris Martin ja ta laiad hambad välkusid.

Ka õhutõrje-suurtükk pööras oma ähvardava suu põhja. Valvemeeskond tegi kiirelt ja käratult mõned korraldused, seistes mõne hetke pärast ootevalmis. Kuid laeval oli kõik veel vaikne nagu hetk enne kõue. Suurem osa reisijaid polnud märganudki neid kahte ähvardavat varju põhjaranniku pilveudemete varjus.

Siis hakkas kõrgelt kostma mootorite müra. See muutus järjest kõvemaks, paisus sekunditega, täites korraga nagu kogu taevaaluse, vee ja laevalae. Kõik vaatasid kohkunult üles, nähes, kuidas kaks tibatillukest, papilestadele sarnanevat lennukit kruvisid endid ikka kõrgemale ja kõrgemale. Ühe silmapilgu püsisid nad justkui ristloodis ja pöörasid siis oma ninad ähvardades „Õnnelaiu“ suunas.

Peaaegu korraga hüüdsid mõlemad valvekorramadrused:

„Möödusime parempoolsest miinivööst!“

„Vasakule jäi kaks miini!“

Kapten Toomsalu ja tüürimehe ajudes keerles ainus mõte — jõuda võimalikult kaugemale sellest põrgulikust miinisupist. Iga meeter vaba vett oli praegu elu ja surma küsimus. Kakskümmend ... kolmkümmend ... viiskümmend meetrit lahutas neid miinidest. Kõik masinad töötasid, kogu laev otse vappus, kuid tüürimehele näis siiski, nagu edeneks sõit tigusammul.

Üleval õhus muutus lennukimootorite põrin huilgamiseks.

„Pikeerivad!“ hüüatas Martini kõrval Mikk.

Selle päevitunud näo üle lendas tume vari. Ta haaras mõlema käega kõvemini kinni kuulipilduja käepidemest ning vajutas pöidlad alla. Peaaegu üheaegselt kostis mõlemast kuulipildujast paukude ragin. Hetk hiljem avas tule ka õhutõrje-suurtükk. Õhk kärises ja helises, nagu oleks hiiglasuurest kuivast puust pirde lõigatud.

Kapten Toomsalu vaatas pingutatult üles. Mustade tiivaotstega lennuk oli nagu hiiglaslik röövkull laeva kohale jõudnud. Näis puuduvat veel ainus hetk pommide allalangemiseks. Samal silmapilgul surus ta järsu liigutusega käsitelegraafi pidemele „seis“.

Masinaruumi mehed ei näinud all hämarates ruumides kohutavate teraskerade pöörlevaid sarvi ega lennukite vilkaid liigutusi. Kuid suurtüki paugud ja kuulipildujate tärin ütles kõik. Nad mõistsid nii imeselgelt, et mõningad lähemad minutid otsustavad nende elu ja surma üle.

„Stopp!“ karjus korraga mehaanik.

„Õnnelaid“ peatus nii järsku, nagu oleks ta ees esile kerkinud kaljunukk. Kõik jäi imelikult vaikseks, masinad surid, inimesed tardusid, lae all hakkasid virvendama elektrituled. Ainult taga ahtris solises vintide all vesi ning laev värises tasakesi nagu kiirest jooksust lõõtsutav loom.

Mitu pikka hetke ootasid masinaruumi mehed peaaegu liikumatult. Mõned vaatasid üles valgeks võõbatud lakke, kus väreles elektrivalgus, otsekui rebeneks see järgmisel hetkel. Teised olid oma kohtadel nagu raidkujud, ainult turjad veidi küürus, lõuapärad kokku surutud.

Samal hetkel sööstis lennuk nii madalalt üle laeva, et näis, nagu lõikaksid teravad mastitipud ta tiibadesse. Kolm... neli... kuus pikergust pommi pudenes kuskilt tiibade alt, paisates vaevalt kolmkümmend meetrit laevanina ees üles veesambaid.

Kogu meri helises. Vesi laulis, kõlises ja vingus nagu klaas. Alla katlameeste kõrvu kuuldus see, nagu pingutaks keegi hiiglakitarril mängimiseks keeli. Nad lugesid tasakesi, igaüks omaette:

„Üks... kaks... neli... kuus..."

Siis justkui tõmbusid instinktiivselt küüruvajunud turjad jälle sirgemaks. Keegi katsus isegi naljatada:

„Päh... kiiva läksid need mädamunad!"

Tüürimeest valdas ääretu rõõm. Mõlemaid rusikaid raputades hüüdis ta kogu kõrist:

„Hurraa, mööda!"

Ta märkas, et üks kuulipildujaist oli vaikinud, ning möirgas:

„Andke järele... lõigake saba maha... andke pihta, et puru taga!"

Kolme pika sammuga oli ta kuulipilduja taga, lükkas madruse kõrvale ja saatis ammu kaugenenud vaenlasele tagant järele paar valangut. Kuid järgmisel hetkel pööras ta toru juba uue läheneva hädaohu vastu.

Ainult kapten Toomsalu oli ikka rahulik, peaaegu külm ja kindel. Ta silmis helkis jälle midagi kindlat, ammumõeldut. Vaevalt möödus esimene lennuk, kui ta juba unustas selle, hakates teraselt jälgima teise liigutusi. See oli veel liialt kõrgel, kuid kapten Toomsalu käsi seisis juba ootevalmilt telegraafi pidemel, nagu oleks see kuulipilduja päästik.

Siis vajutas ta selle uuesti täiskäigule.

All masinaruumis hakkasid masinad jälle tööle. „Õnnelaid" sööstis edasi üle äsjaseist pommiplahvatustest mulksuva vee. Ning vaevalt mõni hetk hiljem helises jälle meri, seekord nende selja taga ahtris. Otse laeva taga tõusid üles nagu hiiglafontäänid. Vesi pritsis üle reelingute, lõi märjaks osa laevadekki. Haakristidega lennuk põikas madalalt üle mastide.

Mõneks minutiks vaikisid kuulipildujad ning õhutõrjesuurtükk.

Inimesed tõmbasid justkui hinge tagasi. Alumisel dekil ajasid endid jälle sirgu vastu kajutite seinu kummargile küürutanud naised ja lapsed. Tüürimees tõusis kuulipilduja tagant, märgates alles nüüd, et ta kitsas must kuub oli üleni puruks kärisenud.

„Ptüi!" irvitas ta Martinile. „Oli hea kuub... mõned aastad oleks veel vastu pidanud."

„Pange arvele... kord tuleb maksmine," naeris see.

„Õigus! Seda ma neile ei kingi."

Tüürimees rebis kuue seljast, vaatas seda veel pilguks ning viskas maha. Siis hakkas ta taskust otsima piipu. Toppides sellesse tubakat, astus ta lähemale kapten Toomsalule.

„Esimene hoop läks mööda. Nüüd oleme juba pisut harjunud... teised hoobid ei löö meid enam nässu," rääkis ta rõõmsalt.

Kapten Toomsalu vastas:

„Jah, meil oli õnne."

„Õnne?" ajas tüürimees end varvastele sirgu. Ta oli just süüdanud tiku, kuid nüüd jäi see põlema sõrmede vahele. Siis ütles ta pikkamisi: „Kuule, vana, ära mängi... mina oskan ka vaadata üle sängipeatsi. Õnne, ütled sina..."

Tüürimees justkui otsis sõnu ja prahvatas siis:

„Kui sina poleks laeva õigel ajal topanud... vaat, kus oleksime ringi ujunud... nende keskel seal...“

Ta näitas käega uimaste turskade poole, kes merepõhjast veepinnale kerkisid.

„Või nii...“ mängles naeratusvine kapten Toomsalu suu ümber.

„Täpselt nii, aga sina räägid ei tea mis.“

Ja nagu oma sõnade kinnituseks andis ta lapiti käega sõbraliku müksu vastu vana sõbra juba vimmakiskunud turja. Kapten Toomsalu tundis südame all imelikku sooja pistet. See meremehe kareda käega antud müks otsekui kinnitas uuesti, et nad on ja jäävad vanadeks semudeks, keda pole suutnud lahutada pikad aastad, kauged sadamad, tuli ega vesi. Nad on ikka samad poisinatid, kes seltsis püksitagumikul mäekünkast alla liugu lasevad. Ainult nüüd pole see hoopiski liumägi, vaid Soome lahe lainetevirves värelev turi, kus neil tuleb üheskoos võidelda oma elu suurim võitlus.

Eestpoolt kostis jälle lennukimootori põrin.

„Tähelepanu!“ hüüdis vööris madrus.

Mõlemal mehel jäi jutt nagu pooleli.

Nad hakkasid jälgima lennukeid, mis pöördusid tagasi laeva poole. Pikkamisi tegid need ringi ümber laeva, laskusid madalamale ning tegid veel ühe ringi. See näis veidi jube, see pikaldane varitsemine, justkui mängiksid kassid hiirega, kel pole enam taganemiseks rotiauku.

Tüürimehel oli kadunud lust vandumiseks ja ta pigistas lõuapärad kokku. Kuid ta selged hallid silmad muutusid ikka teravamaks ja teravamaks justkui raudnaelad.

Siis tuli uus rünnak.

Seda olid kõik justkui oodanudki: laevamehed dekil, tüürimees harkisirutatud jalgadel, kapten Toomsalu rahulikuna seistes oma kohal käsitelegraafi juures. All laevadekil pugesid inimesed üksteise varju, heitsid pikali või litsusid endid vastu vahekäigu ning kajutite seinu. Ainsaks lootusesädemeks jäi neile sel hetkel kuulipildujate lakkamatu ragin ning õhutõrje-suurtüki mürin.

Kaks... neli... kuus pommi langes ümberringi. Meri kees, kõrged veesambad purskasid üles ja lõid laevadeki märjaks. Vastu reelinguid peksis nagu tormilaine. Masinad huilgasid täiskäigul ja neile vastas veel suurema jõuga lennukite põrin. Näis, nagu ajaksid kaks vihast, möirgavat looma teineteist taga.

Rünnak kestis ainult lühikesed hetked, mõned sekundid, kuid allalangevate pommide vihisemisest kuni nende prahvatusteni näis mööduvat terve igavik. Iga prahvatus sundis inimesi võppuma, iga õhus vihisev heli pani otsekui seisma südame.

Paljud seisid küürutõmbunult ja lugesid:

„Üks... kaks... neli... kuus..."

Iga märgist möödalangenud heli andis uut lootust. Nagu kulutuli oli levinud laevalael teade, et pommilennukid võivad kaasa võtta ainult neli pommi. Kui neid aga langes kuus, kaheksa ja enamgi, siis haaras inimesi justkui meeleheide. Kas need olid ennekuulmatud, fantastilised lennukid, mis võisid pommitada lõpmatuseni? Kuskil hakkas keegi hüsteeriliselt karjuma. Kohe täitis laevalage naiste ja laste kisa, mida lämmatas madalale laskunud lennukimootorite müra.

Siis jäi kõik vaikseks — rünnak oli möödas.

„Möödas!" värises rõõm läbi südamete.

Kuskil ütles rahulik vanaldane hääl:

„Nüüd nad enam ei tule... neil ei jätku pomme."

„Kas tõesti ei jätku?" küsiti kõikjal õhinaga.

„Ei jätku... mina tean seda asja. Ja varsti on kohal ka meie lennukid."

Inimesed hingasid kergendatult.

Kuid varsti värises õhk jälle lennukimootorite mürast. Tüürimees nägi kahte uut lennukit, mis kruvisid endid kõrgele õhku, jälgisid nagu kullid laeva iga liigutust ning sööstsid siis vuhisevate kuulidena alla.

Kolmandal korral päästis „Õnnelaid" enda, põigates paremale. Neljandal korral keeras laev risti merd ja kuus pommi langes kahele poole laeva nagu rasked rusikalöögid.

Keegi ei teadnud enam, kas kestis see meeleheitlik võitlus ainult kümme minutit või üksteisele järgnevaid pikki tunde. Taevas oli justkui madalamale langenud, põhjakaldal ei helkinud enam loojuva päikese kulda ning laevasilla all näis päris hämar.

Tüürimees Saarik ruttas särgiväel ühe kuulipilduja juurest teise juurde ja ütles oma suurt rusikat viibutades:

„Andke, poisid, pihta... sihtige otse südamesse neile... raisakullidele."

Siis oli ta juba õhutõrjekahuri juures, korrates samu sõnu.

„Andke neile pipart... andke pipart... päris türgi pipart!"

Madrused vaatasid mürsukastidele ja üks ütles:

„Laskemoon hakkab lõppema."

„Palju veel on?"

„Kolmkümmend kuus mürsku... see on kõik."

Tüürimehe ilme muutus tõsiseks. Kuid kohe leidis ta lohutuse:

„No pole viga... näete, varsti läheb pimedaks."

Ja varsti oli ta tagasi kuulipildujate juures, korrates: „Varsti on päris pime... siis pole neil enam midagi teha... otsigu kas või tikutulega..."

Mootorite põrin pani jälle õhu värisema.

Nüüd ei mäletanudki tüürimees enam, kas see oli viies või kuues rünnak. See meeleheitlik võitlus näis kestvat juba pikki tunde, sel ei näinud olevatki algust ega lõppu. Lennukid aina tulid ja läksid, pikeerisid kõrvulukustava huilgamisega ning kadusid jälle nagu mööda taevalaotust tuiskav tormi-iil. Ainult meri jäi tagant järele pahisema pommide veesambaist.

Kuid tüürimees ei lasknud ühtegi lihast lõdvaks. Nüüd oli tuline aeg, mis vajas terasest mehi. Tema, kapten Toomsalu, Martin, Mikk ja kümned teised hoidsid oma pihus saatust ning õnne. Tuli ja hädaoht karastasid neid. Noorest Mikust, kel olid nii kahvatud palged ja päris lapsesilmad, võrsus nende minutite jooksul mees. All laevalael oli kümneid, võib-olla sadu noori poisse ja tüdrukuid, kes karastusid nagu tuliselt hõõguvad terased vees. See oli südamete proov noortele ja vanadele.

Pikkamisi tihenes hämarus, tungis vahekäikude nurkadesse, laevadeki alla, päästepaatide presentidele. Taevas muutus madalamaks ja tumedamaks. Soome laht virvendas selle all nagu hiiglasuur liud täis sulatina.

„Veel veerand tundi... veel kümme minutit," mõtles tüürimees ja vaatas juba mitmendat korda käekella. See näitas kakskümmend minutit üle üheksa.

Need kaks või kolm minutit, mis olid kahe rünnaku vahel, näisid pikkadena nagu tunnid.

Mehed õhutõrje-suurtüki ja kuulipildujate taga olid tõsised. Nad näisid gruppidena, mida kujur on üles sead-

nud kivisse raiumiseks. Kõikide nägudel peegeldus pinge ja võitlusvaim. Ainult Martin heitis pilgu oma bajaanile, mis lamas siinsamas tema kõrval. Ta näo üle libises paljude pillilugude mälestus, trillerdavad polkad, marulised valsid ja väikesed südamessé tungivad laulukesed. Mikk toetus küünarnukkidele ja, hoides käte vahel uhi-uut presendist linti, vaatas üles. Tüürimees seisis särgiväel harkjalu, käed taskus, niisugune põlgav ilme näos, nagu oleksid nood kaks uuesti „Õnnelaiu" poole pöörduvat lennukit ainult tühipaljad põrisevad porikärbsed. Kapten Toomsalu käsi puhkas endiselt käsitelegraafil.

Vist kogu laevalael ei rääkinud keegi. Ainult emad hüüatasid oma lapsi, kutsusid neid oma käte varju, ning all masinaruumis lendas mõni napp käsk.

Lennukid pöördusid uue kaarega tagasi. Need olid jälle uued lennukid, täis laaditud õhus helisevat põrgulikku surma.

Nüüd ei suutnud ka tüürimehe terased silmad jälgida nende vilkaid liigutusi. Nad sulasid ühte selle nägematu videvikutolmuga, mis langes ja langes pikkamisi mere kohale nagu gaas. Ainult mootorite lakkamatu undamine pani õhu värisema.

Siis vaikis seegi.

„Pikeerivad!" kiljus keegi heleda häälega.

See sõna nagu plahvatas all laevadekil inimeste seas. Jälle tõmbusid nad kössi, varjusid üksteise taha, pakikeste varju, seinte külge.

Tüürimees vaatas üles, hakates jälle nägema peaaegu teineteise kannul kahte kohutava kiirusega allalangevat varju. Nad lähenesid peaaegu hääletult nagu kukkuvad kivid. Nüüd olid nad ainult viissada ... kolmsada ... kakssada meetrit kõrgel. Siis muutsid ninad veidi asendit, võt-

sid lamedama kaare ja korraga hakkas jälle kostma mootorite vastik vingumine. Nende ette ja taha tekkis väikesi pilvekesi, välgatas lõhkevate mürskude tuli.

Kui esimene lennuk jõudis laeva kohale, vallandusid tiibade alt pommid. Mõni silmapilk näisid need õhus hõljuvat nagu kerged puuvillapallid. Siis võtsid pikkamisi — väga pikkamisi — püstilangeva asendi, tormates üha kasvava kiirusega laeva poole. Kogu õhk vingus ja ulgus. Veel üks pikk hetk, kõige pingutavam nende ootushetkede hulgas, siis volises laeva ümber meri, purskasid veesambad, värises kogu laev.

„Mööda!" välgatas tüürimehe mõttes.

Kuid just samal silmapilgul põrus ta all „Õnnelaid". Laev tahtis justkui hüpata õhku, dekk rappus ja värises. Kuskil tagapool ahtris raksatas midagi kohutava jõuga ning sealtsamast tõusis tohutu tulesammas. Näis, nagu oleks see kerkinud mere sisemusest, puurides läbi ettejuhtuva laeva. Tüürimees tundis näol kuuma õhu puudutust ja lendas vastu sillatuge.

Alt dekilt kostis naiste ja laste hädakisa.

„Laev põleb... põleb... põleb!" kostsid läbisegi hääled.

Tüürimees oli saavutanud juba tasakaalu. Üleval õhus lendasid pilpad, vanditükid, tulesädemed. Ainsa sammuga oli tüürimees sillavõre ääres ning vaatas alla. Ta nägi, kuidas paljud inimesed hüppasid vette, neid sumas juba kõikjal ringi. Teised tungisid kisades vahekäikudesse, päästepaatide juurde, edasi-tagasi. Ahtrist tõusis paksu musta suitsu, mis pressis inimesed laeva etteotsa hunnikusse.

„Päästepaadid... laske päästepaadid vette!" karjuti läbisegi.

„Lõigake nöörid läbi... tehke ruttu... laev vajub..."

Ning korraga taipas tüürimees, milline kohutav hädaoht ähvardab neid hirmust segipaisatud inimesi. See võis kujuneda veel ähvardavamaks kui pommiplahvatus. Neid tasakaalust väljalangenud inimesi tuli juhtida, võtta kontroll enda kätte.

„Rahu!" karjus ta alla inimeste sekka. „Kõigil jääda oma kohtadele... hädaohtu pole!"

Kuid vist keegi ei kuulnudki teda.

„Andke ruupor!" hüüdis ta ühele madrusele.

Ent ruupor oli kadunud. Veel mõned minutid tagasi oli see kuskil siin. Ühed olid seda näinud käsitelegraafi juures, teised mujal, kuid nüüd polnud enam kuskil. Võib-olla oli põrutus ruupori paisanud üle silla ääre, võib-olla ei leitud seda kiires otsimistuhinas. Kuid iga kaotatud hetk võis maksta inimelusid.

„Ei ole!" vastati.

„Peab leidma, muidu juhtub õnnetus!" tormas ka tüürimees ise jäljetult kadunud ruuporit otsima.

Sel hetkel tuli Martinile üks mõte. Ta mäletas, kuidas sageli pillihelid lahutasid sadamakõrtside tuhmunud lagede all kaklejate jõugud. Suured käsikähmud otsekui raugesid lõbusaid polkahelisid kuuldes. Martin hüppas püsti ja haaras maast bajaani. Järgmisel hetkel kõlas kaptenisillalt võimas lendurite marss.

All laevalael inimesed justkui jahmusid. See näis neile nõnda kummaline ja ootamatu, et hetkeks unustati tuleleegid, vajuv laev, päästepaadid. Kõik vaatasid üles ja mõtlesid, et keegi on läinud hulluks. Kuid neile vaatas vastu rahulikult naeratleva madruse tuttav nägu, nagu ei ähvardakski laeva ega inimesi enam mingi hädaoht.

Ning korraga hakkas kõigil kergem.

„Tore!“ möirgas tüürimees ruuporiga tagasi tulles. „Nüüd polegi mul enam tarvis seda riistapuud.“

Nende mõne otsustava minuti jooksul selgus kõik.

Lennukipomm oli tabanud laeva tagumist osa, kajuteid. See polnud vist suur pomm, neid viiesaja- või tuhandekilolisi, mis mõne minuti jooksul uputasid laeva. Näis, et see oli neid vähemakaalulisi, mis oma kohutava kuumusega sulatasid ja põletasid kõik. Ainsa hetkega haaras tuli kuivad laudehitised ja osa laevadekki. Pikad tulesambad tõusid ahtrist, põlevad kajutid ragisesid, leegid vuhisesid kaptenisilla poole nagu plagisevad lipud.

Sel minutil oli kapten Toomsalul ainult üks mõte: kas lennukipomm purustas laeva põhja, või kaitsesid seda need mõnikümmend tsemendikotti, mis olid laotud põhja. Kuid juba järgmisel hetkel võis ta oma küsimusele anda vastuse — „Õnnelaid“ hakkas pikkamisi vajuma sügavamale ning kaldus pisut vasakule küljele. Nähtavasti tungis vesi sealt laevaruumi, täitis selle ning hakkas raskuse mõjul laeva põhja kiskuma. Nüüd rippus kõik sellest, kui suur oli auk.

Kapten Toomsalu ei kaotanud enam hetkegi aega.

„Seltsimees tüürimees!“ hüüdis ta.

See hüppas paari pika sammuga kapteni juurde ja võttis sirge seisangu nagu sõjamees.

„Kuulen,“ kähises ta.

Kapten Toomsalu viivitas hetke, enne kui ütles:

„Meid ähvardab pealt tuli ja alt vesi. Kohe tööle aurupumbad. Kui muidu ei saa, raiuda laevadekki auk.“

„Jah.“

„Esimene mehaanik juhatab pumpamist, teine kustutab tuld.“

„Jah.“

„Ja sina katsud kindlaks teha laeva seisukorra."

„Selge. Kas see on kõik?"

„Esialgu kõik. Martin!"

Martin hüppas kapteni juurde ja võttis samuti sõjameheliku asendi.

„Sina lased paadid alla ja korjad veesolijad."

„Just nii."

„Haavatud paigutada alla ruumi. Organiseerida arstiabi."

„Just nii."

Mõlemad mehed kadusid pikkade sammudega trepist alla. Neile sööstis kiirete hüpetega järele Mikk. Üks valvemadrustest heitis vabaksjäänud kohale kuulipilduja taha ning haaras pihku käepidemed.

Nüüd tõstis kapten Toomsalu maast tüürimehe poolt unustatud ruupori ja astus silla äärde.

„Seltsimehed, rahu ja külma verd!" kõlas kindlalt ta hääl komandosillalt. „Kõik vabad käed tuld kustutama! Aidake kaasa igaüks oma jõu kohaselt! Meile saabub abi... see ei ole enam kaugel!"

Polnud möödunud viit minutitki laeva pihtamusest, kui juba igal pool kees meeleheitlik võitlus tule ja veega. Alt laevaruumist tulid kütjad, mehaanikud ja söemehed, kõik söetolmust üleni nõgised ning äsjase pingutava sõidu higi pärlendamas otsmikel. Nad tulid pumpade, voolikute ja pootshaakidega. Kuskil hakati kohe laevadekki auku raiuma, et juurde pääseda sissevoolavale veele. Teisal puistati liiva- ja tsemendikotte tulle. Martin laskis juba paari mehe abil päästepaate vette.

Esimene paanika hakkas õnnelikult vaibuma. Nüüd aitasid reisijad päästa uppujaid, kes laeva külje all vees sumasid. Mõningad, kes olid eemale ujunud, hakkasid

tagasi tulema. Üle reelingu ääre riputati köisi, visati vette lauaotsi, tünne, päästevõid, et vees väsinud inimesed võiksid neist kinni haarata. Mitmelt poolt sirutati aitavaid käsi pääsnute ülestõmbamiseks.

Samad mehed, kes viie minuti eest olid võidelnud kuulipildujate ja õhutõrje-suurtüki taga, tormasid nüüd tulle, kandsid haavatuid, kustutasid leeke. Nende näod olid üleni tahmased, riided juba puruks rebitud, kuid nad tormasid ikka sinna, kus kõige rohkem vajati nende abi. Tüürimees ei tundnudki neid enam nägude ja riiete järgi, vaid tuttavlikest liigutustest ja kogudest.

Miku ümber oli kogunenud salk poisse ja tüdrukuid. Nad olid kõik noored, peaaegu lapsed, kuid Mikk kamandas neid nagu väepealik. Tund aega tagasi istusid nad muretult oma nööridega seotud pambukeste juures, laulsid laule ja vaatasid merd, mida paljud nägid esmakordselt oma elus. Nüüd, hädaohu-tunnil aga kasvasid neist võitlejad.

„Kandke haavatud ruumasse!“ juhatas Mikk neile kätte töö.

Ja kohe hakkasid nad abistama haavatud naisi ja lapsi, kes lamasid siinsamas vahekäikude seinte ääres.

„Kes oskab teha sidet?“ kostis jälle Miku hääl.

Ta juurde tunglesid noored tüdrukud, seitsmeteistkümne- ja kuueteistkümne-aastased, kes vaevalt mõned nädalad tagasi olid esmakordselt õppinud käsitsema sidet. Nüüd olid nad minetanud kursusepäevade arglikkuse ja vastasid:

„Oleme lõpetanud esmaabikursused. Oskame teha kõik viis sidet.“

Nad muutusid järsku nagu palju vanemaks ja kogemusrikkamaks. Mikk saatis nad alla laevaruumi ning tüdrukud

läksid julgelt, tõsiselt, nagu oleksid nad lahinguväljade ammuõppinud sanitarid.

„Kas leidub laeval arsti... õde... velskrit?“ hüüdis jälle Mikk.

Mitu vanemat inimest pöördus poisi poole ja see juhtis ka neile kätte töö. Üks vanem prillide ja päris hallide juustega mees ütles:

„Vabandage... ma pole tegelik arst, vaid botaanik. Kuid kunagi ammu õppisin mõningad aastad arstiteadust. Kas saaksin nüüd teha midagi kasulikku... kas või sanitarina?“

Tüürimees hüüdis inimeste õlgade tagant:

„Teie võtke teises ruumas juhtimine endale!“

„Mina... ma pole ju tegelik arst?“ küsis botaanik uskumatult.

Tüürimehe laiad hambad välkusid:

„Kõige parem arst on praegu see, kes aitab puhtast südamest.“

Botaanik läks ja ta süda oli imelikult hell. Ta teadis nüüd oma suurt kohustust, mis tuli täita.

Tüürimees tormas edasi, aitas kedagi üles tõsta, hüüdis midagi tulekustutajaile või alla masinaruumi. Ta justkui ei pannud tähelegi, et iga paari minuti järel vuhises madalalt üle laevamastide kaks kiirelt vilksatavat varju, külvates alla kuulipildujate tuld. Neile vastasid maksimid üleval komandosillal ja all pupil. Õhutõrje-suurtükk aga oli vaikinud.

Kuid ikka ja jälle pöördusid lennukid tagasi, kuulipildujate leegid välgatasid õhtuses hämaruses. Nad tikkisid läbi kogu laevalae, laskusid madalamale mere kohale, tulistasid veesolijaid ja päästepaate.

Neil raskeil minuteil kõlas ülevalt komandosillalt ikka ja jälle kapten Toomsalu kindel hääl:

„Seltsimehed, säilitage rahu... varsti läheb pimedaks. Laeva ei ähvarda mingi hädaoht... Abi läheneb teel!"

Talle vastas alt tüürimees:

„Tuli jääb väiksemaks... laev ei vaju enam. Kõik käed tööle!"

Võib-olla oli see kõik vale, ta ise ei mõelnudki sel silmapilgul sellele. Kuid inimestele tuli sisendada usku ja lootust, sellest olenes praegu kõik. Ja ta hääl kõlas julgustavalt, vähemagi kõhklemiseta nagu käsk.

Vist keegi ei võinud aimatagi, et see tugev, lõpmatu energiaga meremees, kes igale poole esimesena appi tõttas, raskeid pakke tulest eemale loopis, haavatuid tõstis ja kandis, iga eidekese ning pisarais lapse jaoks lohutava sõna või julgustava käeviipe leidis, ise sel silmapilgul tundis lõpmatut ängistust. Ta surus huuled kõvasti vastamisi, tormas suitsupilvedesse, haaras kogu jõuga kinni takistavaist esemeist või rebis pootshaagiga põlevat vaheseina maha.

Just tema kajut ja selle ümbrus oli lennukipommi lehtriks. Vahekäigus rippusid segaminipaisatud kajutite lauad ning uksed. Ümberringi vedelesid kõikjal riidetükid, purustatud lauaotsad, vormituks muserdatud esemed. Mitme meetri ulatuses oli reeling ära pühitud. Ja just selle kaose keskel leegitses tuli, millega pidas ennastsalgavat võitlust käputäis inimesi, mehi, naisi, lapsi.

„Paadid tulevad!" hüüti reelingu äärest.

„Alka... Alka!" kiljus hele naisehääl, tundes vist paadis oma kadunud poja.

Kõik ruttasid merehädalistele vastu. Neid oli kakskümmend või kolmkümmend inimest, enamasti naised ja

lapsed. Mitmelt poolt sirutati neile abistavaid käsi vastu. Nüüd tahtsid kõik märgi, vees juba kangestunud kogusid pardale aidata. Mikk seisis ühel kastil ning korraldas nende kiiret paigutamist alla ruumidesse.

Martin hüppas laevalaele ja, kohates tüürimeest, hüüdis käsi rusikasse surudes:

„Elajad! Nad tulistasid lennukitelt meie paate. Mitmed veesolijad said haavata ning uppusid. Mu oma silmade all vajusid nad põhja."

Ta vaatas tüürimehe otsa, nagu oodates sellelt vastust. Ent see pööras pea kõrvale, tal polnud midagi öelda.

Kuid juba leidis Martin ise mõtte:

„See pilt ei kustu muidu südamest, seda on tarvis relvaga tasuda. Ma olen vaikne inimene, armastan muusikat, pillimängu, kuid nüüd tundub, nagu teotaksid ja irvitaksid nood elajad selle kõige üle. Seltsimees tüürimees, ma astun vabatahtlikult Punaarmeesse."

„Õigus!" vastas talle tüürimees.

Nad mõlemad sööstsid jälle töösse, Martin pumpade juurde, tüürimees kuskile masinaruumi. Nüüd olid need päris tühjad, ainult elektritulede valgus väreles lagede all. Katlaruumis istus üks kütja puukastil ning tõusis tüürimehe sisenedes üles. See tundis teda, ta oli elupõline trimmer, tule- ja söemees.

„Kas kõik korras?" päris tüürimees.

„Seni, kui on terve laeva süda — katlaruum —, on kõik korras," vastas vanamees rahulikult.

Tüürimehel hakkas nagu kergem.

„Arvad, et võime proovida sõitu?"

„Võime... kui vaheseinad vastu peavad."

Tüürimees läks tagasi üles, astudes kaks astet korraga. Ta kuulatas, kuid ei kuulnud enam lennukimootorite

põrinat. Videvik oli langenud alla ning punetas nüüd laeva kohal tulekahju kumas. Nagu hiigla-tulepoi paistis „Õnnelaid" kaugele merele. Võib-olla märgati seda Kõrgesaarel, ainukeses kohas, kust võis loota abi.

Igal pool võitlesid inimesed tule ja veega. Tüürimees kuulis tuttavaid hääli — mehed komandosillalt ja alt masinaruumist päästsid tükk-tükilt laeva tule võimusest. Aurupumbad töötasid ning vesi pahises üle pardaääre. Inimeste oiged olid vaibunud.

Alles nüüd leidis tüürimees jälle mahti minna korraks üles komandosillale. Ta silmas kohe kapten Toomsalu, kes seisis ikka rahulikult oma kohal käsitelegraafi juures.

„Viltu rehkendasid!" hüüdis tüürimees. „Nad said küll meile pihta, aga meie ei vaju. Mitte ei vaju, põrgu pihta!"

Kapten Toomsalu küsis vaikse häälega:

„Kas tungib palju vett laevaruumi?"

„Viis jalga... põhi on sodi."

Ja nagu hinge tagasi tõmmates jätkas ta hetke pärast:

„Kui ainult vaheseinad vastu peaksid..."

Kui vaheseinad vastu peaksid, seda mõtlesid sel hetkel ka paljud inimesed all laevaruumis ja dekil. Tuli ei levinud enam, leegid jäid madalamaks ning hakkasid pikkamisi vaibuma. Kuid vaheseinad... kas panevad need veesurvele vastu? Midagi langes ragisedes kokku ja sädemeid pilduv tulesammas tõusis üle mastide. Kapten Toomsalu seisis imelikult vaiksena ja kössivajununa oma kohal. Tüürimees ei näinud pimeduse tõttu vana sõbra nägu. Ta oleks tahtnud öelda mõne lohutava sõna, niisuguse sõna, mis talle endalegi oleks andnud jõudu. Kuid just nüüd olid kõik mõtted nii tühjaks jooksnud.

Komandosillal seistes oli tunda, kuidas „Õnnelaiu" ahter vajus ikka sügavamale vette. Ta vajus pikkamisi,

vaevalt märgatavalt, kuid tüürimees ja kapten Toomsalu tundsid seda eksimatult. Nad kuulatasid pinevalt, nagu ootusega, nii nagu arst kuulab surija südant. Siis läbis jälle värin „Õnnelaidu", midagi nagu raksatas kuskil puruks ja laev hakkas pikkamisi veel enam vasakule küljele kalduma.

Kapten Toomsalu lausus vaevalt kuuldavalt:

„Üks vahesein andis järele."

„Jah," vastas tüürimees ja ta hääl oli kõlatu. „See oli tagumine väike punker."

Aga siis ammutas ta kuskilt justkui uut jõudu ning lisas:

„Kuid esimesed peavad vastu... need on hoopis tugevamad. „Õnnelaid" pole mõni vana pali, ta ei anna nii kergelt järele."

„Jah, jah," kordas kapten Toomsalu.

Korraga meenus tüürimehele vana kütja, kes istus üksi katlaruumis valves. Kui purunevad otsmised vaheseinad, siis ei pääse ta enam üles. Kas pole parem kustutada tuli katla alt ja oodata öö merel? Võib-olla tuleb enne ööd abi Kõrgesaarelt.

Ta jooksis tagasi alla ning hüüdis katlaruumi trepilt:

„Margus, kas oled siin?"

„Kus peaksin siis mujal olema?" tuli alt rahulik vastus.

„Sa tule üles," lausus tüürimees pikkamisi ning lisas kohe: „Kuulsid, üks punker ei pidanud vastu?"

„Kuulsin küll. Kuid keegi peab olema ka siin."

Möödusid minutid, kümned minutid, möödus tund. Inimesed töötasid väsimatult, ikka uuesti ja uuesti ammutatud jõuga. Tuli ja vesi, tuli ja vesi, nendest rippus sadade inimeste saatus. Lai kuma valgustas kaugele merele „Õnnelaiu" asukohta. Võib-olla jälgisid kuskil kaugel

inimesed seda samasuguse südamevaluga, nagu kapten Toomsalu ja tüürimees vaatasid õhtu eel „Elsa“ suitsusammast.

Pikkamisi jäi tuli väiksemaks. Mustava videvikukaane all tõmbus punava kuma ring koomale, kuid ei kustunud hoopis. Pumbad töötasid vahetpidamatult: ühed kustutasid tuld, teised tühjendasid laevaruume veest. Kuid vesi tõusis, tõusis pikkamisi, sentimeeter-haaval. Nüüd oli seda kuus jalga, ja võis veelgi tõusta.

Alt laevaruumist tuli vana kütja ja otsis tüürimehe üles.

„Tulge alla,“ ütles ta sosinal.

Nad läksid alla kottpimedasse ruumi, mis oli ainult vaheseinaga eraldatud veest. Tüürimees kuulis solinat, nagu tilguks kuskilt vett. Põhjale astudes said ta jalad üleni märjaks.

„Laseb läbi,“ aimas tüürimees olukorda.

„Tõmmake tikku.“

Tüürimees läitis tiku ja nägi selle valgel veesurvest kummipondunud vaheseina. Näis, et järgmisel hetkel puruneb see nagu õhuke kartong, ja kogu see raskus tormab kohutava jõuga edasi järgmise vaheseina kallale. Ning selle taga asub masinaruum, laeva süda.

Tuletikk kustus. Tüürimees seisis vaikselt ja liikumatult, nagu ei julgeks ta sõnagi lausuda. Vana kütja tõmbas teda varrukast ning ütles:

„Peame kindlustama, muidu juhtub õnnetus.“

„Millega?“ küsis tüürimees, tundes pead raskena nagu kivi.

„Titsidega. Teeme nii nagu maa all kaevanduses, kui lagi ähvardab kaela langeda. Titse meil jätkub ... õnneks.“

Ja nad hakkasid kahekesi kindlustama seda vaheseina, mille näis purustavat juba esimene puudutus. Ent vahe-

sein pidas vastu. Nad tulid sõnagi lausumata jälle uute titsidega, leidsid neile toetuspaigad ning läksid jälle. Mitu korda tõmbas tüürimees tikku, silmitsedes seda tööd, mida nad tegid siin pimedas punkris justkui salaja. Ja vist oligi see nõnda parem, et keegi peale nende kahe sellest midagi ei teadnud.

„Nüüd on veidi kindlam," lausus vana kütja, kui nad töö lõpetasid.

„Jah, ainult kui vesi ei tõuse," vastas tüürimees.

Nad kuulatasid mõne silmapilgu vaikides teineteise kõrval seistes, kuidas üleval laevalael undas aurupump. All ruumides oli vaikne nagu hauas. Margus silmitses veel viimase tuletiku ähmasel valgusel tehtud tööd ning hakkas trepist üles astuma.

„Nüüd on tarvis katlasuud valvata, ehk läheb veel sõiduks," lausus ta üle õla tüürimehele.

„Tõsi küll... igavesti ei või siia paigale jääda," vastas see.

Ning eneselegi ootamatult võttis ta pihku vana kütja käe, surus seda tugevalt ning lausus:

„Ma arvan... sellest ei maksa suurt juttu teha... sellest, mis tegime all."

„Ega jah... pole suurt rääkida," vastas kütja.

Kui tüürimees astus tulekustutajate poole, tundis ta südames imelikku rõõmu. Vist keegi ei aimanudki midagi tema ja vana katlakütja toiminguist seal all laevaruumis. Ja ka ta ise ei lausu sellest kunagi sõnagi, jäägu see südame alla soojaks. Mõnikord elus on nii kena mõelda asjadele, millest keegi midagi ei tea.

Tuli oli jäänud väiksemaks. Nüüd hõõgus „Õnnelaid" pimedas öös nagu tuline raud. Ahtrist ei tõusnud enam leeke, aga laeva sisemuses elas veel tuli. Pumbad töötasid

ning visa võitlus jätkus lakkamatu jõuga. Tüürimees kuulis tagantpoolt Miku helisevat häält. Nüüd oli ta ümber kogunenud salk noori poisse, kes töötasid tulekustutamisel.

Esimene mehaanik ütles neile mitu korda naeratades:

„Kui pääseme sellest supist, siis teeme kohe lepingud. Olen nõus võtma teid terves koosseisus „Õnnelaiu" meeskonda."

„Hakkame!" naersid poisid lõbusalt vastu. Nüüd harjusid nad juba tule ning veega ja unustasid möödunud kohutavad silmapilgud. „Miku paneme tüürimeheks, tema ihaldas alati valge põhjaga mütsi."

„Kas tahate mind siis kohe välja praakida?" torkas tüürimees mööda minnes naljatades vahele.

„Oh ei!" kilkasid poisid. „Mikk jääb ainult meie tüürimeheks."

„Ah soo!" naeris nüüd ka tüürimees kaasa.

Ta tõmbas mehaaniku veidi eemale ja küsis:

„Kuidas veeseis on?"

„Kuus jalga. Näib, et jääb pidama. Võib-olla hakkab isegi alanema, kui pumbad kõvasti tööle panna. Ja poisid, tõesõna, lust on vaadata, kuidas töötavad."

„Kuus jalga," kordas tüürimees ning jäi pisut mõttesse.

Neid katkestas Martin, kes tuli teatega, et kapten kutsub tüürimeest üles. See pöördus minekule. Ta läks poiste lähedalt mööda ja ütles:

„Poisid, laske kätel käia! Suruge vesi viie peale, siis katsume, kas vindid hakkavad liikuma."

„Surume!" vastati talle kooris.

Tüürimees astus kiirelt Martinile järele. Ta oli parajasti trepil, kui kuulis kapten Toomsalu ruuporisse hüüdvat:

„Masinaruumi mehed kohtadele!"

„Ah-haa!“ mõtles tüürimees. „Vana teeb just seda, mida mõtlesin.“

Ta asus oma kohale aururooli taha, kuuldes, kuidas kapten Toomsalu jagas käske. Iga heli oli talle tuttav, kümneid kordi kuuldud. Kuid nüüd oli selles midagi uut, niisugust, mis pani tüürimehe jahmuma. Kapten Toomsalu hääl kostis väsinuna ja pingutatuna, nagu jagaks ta viimse jõuraasuga käsklusi. Ta tahtis seda küsida, kuid samal silmapilgul hakkasid masinad tööle.

„Pakpoord rool!“ hüüdis kapten.

Tüürimees pööras rooli ning hüüdis tagasi:

„Rool rikkis!“

„Võta käsirool!“

Hetkegi kaotamata jooksis tüürimees alla pupile. Ta kõrvale ilmusid kohe kaks abilist, kes haarasid kinni suurest roolirattast. Ahtris solisesid vindid. Paar lühikest hetke näis, nagu ei nihkukski „Õnnelaid“ kohalt. Siis aga tundis tüürimees kõikumisest, kuidas laev hakkas pikkamisi ja raskelt liikuma.

„Pakpoord rool!“ kostis uuesti komandosillalt.

Kolm meest surusid kogu jõuga käsirooli, ja pikkamisi pöördus laevanina vasakule. Vesi hakkas solisema ja alt kostis vintide pahin. Need hakkasid kiiremini töötama ja kogu laeva läbis värin.

„Liigub!“ lausus rõõmsalt üks madrustest.

Seda liikumist jälgisid pinevalt kõik. All laevaruumis kuulatasid haavatud, dekil haarasid emad kõvemini laste ümbert kinni ja üleval komandosillal tundis kapten Toomsalu, nagu muutuksid ta üsna nõrgad jalad palju tugevamaks. Ta andis jälle mõned käsud alla laevaruumi ja tüürimehele.

See vaatas käekella ning mõtles:

„Kesköö on möödas. Vana on väsinud, ta pole hommikust saadik minutikski oma kohalt lahkunud. Seepärast kostabki ta hääl nii jõuetuna."

„Õnnelaid" liikus pikkamisi ja raskelt, kogu selle loendamatute tonnide veolastiga, mis oli tunginud alla ruumidesse. Käsirool töötas kohmakalt, kuid masinad olid terved. Läbi pimeduse katsus tüürimees aimata sõidusihti ning adus, et nüüd hoidis „Õnnelaid" sama vagu, nagu õhtu eel „Elsa". Kui midagi ei juhtu, siis võib-olla jõuavad nad hommikuvalgeks Kõrgesaarele.

Nad olid sõitnud juba üle tunni, kui järsku kostis keset pimedat ööd mootoripõrin. Mõni hetk hiljem kõlas läbi ruupori venekeelne hüüe:

„Kas vajate abi?"

Peaaegu kõik laevalolijad tundsid imelikku kergendust. Neid ei jäetud saatuse hoolde, ei unustatud. Kuskil seal pimedas mõeldi neile, vaadati võib-olla valusa südamega ööpimeduses aeglaselt edasinihkuvat tulekuma, valmistati ning korraldati abi. Nüüd tegi see teadmine inimeste südamed ütlemata rõõmsaks ja kindlaks. Paljud hüüdsid vastu:

„Ei ole tarvis... saame ise läbi! Kas jõuame varsti Kõrgesaarele?"

„Hommikuks jõuate!" vastati ruuporist.

Nüüd vastati ka laeva komandosillalt. Kõik tundsid juba kapten Toomsalu tuttavaks saanud häält:

„Jõuame omal jõul Kõrgesaarele. Haavatuid viiskümmend kuus inimest. Palume neile kiiret abi."

„Jääge seisma."

„Õnnelaiu" masinad vaikisid. Vasakult lähenes väike nobe traaler, peatudes laeva külje all. Martin laskis nöörtrepi alla ja kaks meremeest ronisid kiirelt pardale.

„„Elsa“ jõudis enne kesköödKõrgesaarele,“ teatas neist esimene.

Tüürimees hakkas korraldusi tegema raskemate haavatute transportimiseks. Väike traaler ei jõudnud neid kõiki peale võtta, kuid juba teatas rahulik hääl läbi ruupori:

„Tuleme tagasi. Head reisi!“

„Paremat teile enestele!“ vastati kõikjal tulekuma valgusel.

Kaks meremeest läksid tagasi ning väike traaler kadus ainsa hetkega pimedusse. Jälle hakkasid „Õnnelaiu“ masinad tuksuma. Pikkamisi, raskelt nagu puksiir, mis veab järele palgiparve, jõudis „Õnnelaid“ edasi. Tulekahju kuma valgustas mõlemale poole musta merd. Selle paistel läigatas hetkeks vesi, värvudes nagu peeglis punakaks.

Möödus tund tunni järel. Nüüd oli tuli juba peaaegu täiesti kustunud, ainult pumbad töötasid endise müraga. Mitu korda käis tüürimees all laevaruumis, süütas tiku põlema ja silmitses vaheseina, mida hoidsid titsid. See pidas vastu. Kuid all ruumis oli vesi tõusnud.

Ta tuli tagasi oma kohale, sellest kellelegi sõna lausumata. Ainult tema teadis, ja vahest oligi see nõnda parem. Kuid võib-olla teadis sellest ka Margus, too vana merehunt. Nad kohtusid kord trepikäigu suus. Tüürimees tuli alt laevaruumist ja vana kütja otsis vist sinna teed. Paar hetke seisid nad pimedas teineteise kõrval, leidmata sõnu, millest rääkida. Siis sammus Margus hoopis teisale, nagu poleks temal vähematki tegemist ohtliku vahestaagi, tugipuude ja ähvardava veega.

Ex bibl. univ.

Tüürimees läitis piibu ning läks tagasi rooli juurde.

Pikkamisi hakkas öö taganema. Meri muutus justkui avaramaks ja laiemaks. Jahe tuul puhus üle laevalae. Horisondil tekkis mere ja taeva vahele pikk helendav riba.

Pikkamisi lõi see roosatama, muutus ikka laiemaks ja laiemaks ning ühes sellega hakkas tuhm augustikuu öö muutuma kahvatuhalliks.

Nüüd võis laevalael eraldada juba üksikuid kogusid. Inimesed tukkusid vahekäikude seinte ääres või olid tuule ja öörõskuse eest varju otsinud alumistes ruumides. Ainult Mikk oma noortesalgaga töötas ikka veel pumpade juures.

„Õnnelaid" näiski sellisena, nagu oli — tulest söödud, lõhutud reelingute ning segipaisatud rusuhunnikutega. Ikka veel tõusis põlenud kajutite kohalt suitsu ja vastik kõrbelehk täitis kogu ümbrust.

Vastu hommikut tõusis udu. See kerkis nagu hall läbinägematu müür, piirates kõigist külgedest laeva. Korraga kostis jälle mootoripõrin, udusein nagu rebenes alt, just vee kohalt, ning väike traaler sööstis „Õnnelaiu" poole.

„Pöörduge vasakule!" hüüti ruuporisse. „Kõrgesaar on kahe kilomeetri kaugusel. Veerand tunni pärast jõuate sinna."

Inimesed sööstsid üles, tormasid reelingute juurde ja vaatasid väikest kiirpaati, mis tõi neile justkui ellu tagasipöördumise kutse.

„Kas jõuame veerand tunni pärast?" küsiti ikka ja jälle uskumatult.

„Jõuate!"

Kapten Toomsalu hüüdis ruuporisse:

„Pakpoord!"

„Õnnelaid" kaldus pisut vasakule, vindid hakkasid laperdama. Traaler pöördus ümber, mõne hetkega kadudes uduvalli taha.

Nad jõudsid väga pikkamisi edasi, otsekui oleks kogu laeva jõud otsa lõppemas. Ahter istus hädaohtlikus sügavuses, nii et laevanina näis tõusvat kõrgele ette. Järsku

raksatas midagi laeva sisemuses ja „Õnnelaid" värises nagu loom, kes on põlvili kukkunud.

Tüürimehe peas välgatas mõte:

„Nüüd andsid titsid järele!"

Ta ootas ühe minuti, pika minuti, tundes jalge all deki värinast, kuidas vesi voolas laeva keskosa poole. Kas peab järgmine vahesein vastu, või tungib vesi masinaruumi?

Kapten Toomsalu hüüdis sillalt:

„Päästepaadid lahti sorida!"

Madrused kargasid päästepaatide juurde ja lasksid need alla. Kõik ootasid pinevalt, mida toovad järgmised hetked. Kui vesi tungib katlaruumidesse, puutub kokku tuliste ahjudega, siis... Järsku näis udusein nagu rebenevat kaheks, mille vahelt keegi sirutas tohutu käe. Inimesed vaatasid hetke hämmeldudes seda imelikku pilti, siis pääses kergendusohe kõikide südametest:

„Tuletorn!"

„Kõrgesaar!"

„Tüürpoord rool!" kostis kapten Toomsalu hääl.

Tüürimees vajutas kogu keha raskusega roolile ja „Õnnelaid" hakkas käänduma paremale. Vindid pahisesid ahtris, raske, tinahallikas vesi hakkas ümberringi mulksuma. Järgmisel silmapilgul jooksis laev ahtriga põhja kinni.

Tüürimees vaatas komandosillale ja nägi seal kapten Toomsalu laia turja. See oli vajunud hoopis kössi. Nüüd näisid nõrkevat ka ta jalad, käed lasksid megafonist lahti ja ta kukkus maha nagu kott. Kohe kargasid mõned madrused ta juurde. Tüürimees jättis rooli ja jooksis trepist üles. Ainsa hetkega nägi ta enda ees vana sõbra kahvatanud nägu, kokkulitsutud huuli ja halle silmi, mis väsinult sulgusid.

Üks madrustest, kes katsus teda aidata, pöördus tüürimehe poole ja näitas oma pihupesi.

„Veri?“ küsis tüürimees.

„Vist jah,“ vastas madrus segaselt.

„Haavatud,“ lausus keegi.

Nüüd mõistis tüürimees kõik. Sellepärast oligi „vana“ hääl nii võõras ja jõuetu. Saksa lennukid olid haavanud teda juba õhtul, kuid ta seisis kogu öö oma kohal, võitles tule ja veega, võitles nende laste ja naiste elude eest, kes olid usaldanud oma saatuse „Õnnelaiu“ hooleks.

Mikk tungis madruste vahelt läbi. Ta selja taga paistsid noored näod.

„Meie kanname kapteni kätel paati... olgu see meie piletiraha.“

„Tubli, tehke nii, „vana“ on seda ära teeninud,“ vastas tüürimees tasa.

Poisid tõstsid kapteni üles, võtsid kätele ning kandsid mööda laevatreppi alla. Tüürimees jälgis, kuidas nad asetasid ta presentkattele, ja siis hakkas paat liikuma kitsa kivise saarenuki poole, mis paistis udust.

Mõne minuti pärast tuli sealt hulk paate. Need täitusid kiirelt inimestega, väikeste kinninööritud pambukeste, odavate kohvrite ning kompsukestega. Kui paadid kaugenesid, kostis läbi hommikuse udu tuttav laul.

„... meil laulud aitavad elada, võita...“ mängis neile Martin kaptenisillal seistes kaasa.

See haaras imelikult tüürimehe südant. Ta oleks tahtnud veel korraks olla noor, minna ja laulda kaasa nende noortega, keda ei kohutanud lahing ega piin.

„Martin,“ küsis ta, „kas su otsus on kindel?“

„Kindel,“ vastas see. „Aeg kutsub võitlusse, nüüd pole valikut. Kui ei löö meie, lüüakse meid.“

Tüürimees noogutas mõtlikult pead.

Kui paadid uuesti tagasi jõudsid, oli tüürimees Saarik lõpuni mõelnud oma mõtte. Võib-olla vajatakse praegusel raskel heitluse-ajal punalipu alla üht vana meremeest, kel on küll lõhkine kuub, kuid head silmad ja õiglane süda. Kui läheb see nii, siis ulatab vana meremees kõhklematult oma käe võitluseks viimse võitluseni.

Nende mõtetega astus tüürimees viimasena paati ja madrused võisid ta näol näha imelikku naeratust.

1945

KUUES PEALETUNG

Peaaegu niisama järsku nagu algas, lõppes vaenlase pealetung. Nüüd kõmas veel eemalt, lumise võseriku alt, taanduvate tankide müra ja automaatide tärinat. Mõned raketid ja põlevate hoonete hõõguvad asemed valgustasid taganevale vaenlasele teed. Raskekahurvägi andis neile selja tagant raudseid rusikahoope, eesliini kaevikute seinu värisema pannes.

Viies pealetung oli tagasi löödud.

Leitnant Kaivas seisis oma kohal kahe kuulipildujapesa vahel ning katsus vaadata läbi pimeda detsembriöö. Kuid

ta ei näinud midagi. Ainult kare tuul puhus mööda kaevikute vahekäike alla, rabisedes vastu nägu ja sineliõlgu.

Leitnant Kaivas võttis pihku tüki lund ja pistis suhu. Peaaegu kaks päeva ja ööd polnud ta midagi söönud ega maganud. Kurk oli kuiv ja valus, silmade ees pöörlesid punased ringid.

„See on magamatusest," mõtles ta. „Kui saaks kümme minutit puhata. Ainult kümme minutit..."

Alles nüüd tundis ta tapvat väsimust, mis rõhus õlgadele nagu tohutu tinakamp. Ta võttis mütsi peast ja laskis karedal tuulel puhuda vastu nägu. See justkui elustas pisut.

Talle meenus kogu see pikk ja raske rännak, mille nad olid läbi teinud enne rindele jõudmist.

Nüüd oli sellest möödunud ainult kaks päeva ja ööd. Kuid leitnant Kaivasele näis, nagu viibiks ta juba nädalaid sellel tühjal lagedal väljal, kus udu aeg-ajalt kärises, välja paisates vaenlase ründavaid tanke, silmile tõmmatud kiivreis automaatureid ja lakkamatult lõhkevaid miine.

Kahe päeva ja ööga olid nad tagasi löönud viis vaenlase pealetungi. Seitsmes rood seisis sammugi vankumata sel tühjal lumisel maalapil, mille nimegi nad ei teadnud. Neid ei kohutanud lakkamatu miinipildujate tuli. Nad ei taganenud tankide eest. Nad võitlesid nõnda, nagu poleks nende selja taga enam jalatäitki maad taganemiseks.

Nüüd meenus see kõik nii imeselgesti leitnant Kaivasele.

Ta oli noor poiss, vaevalt kahekümnekahe-aastane. Enne sõda töötas ta tehases. See oli suur metallivabrik, tahmast luitunud seinte, nõgiste valukodade ja lakkamatu masinamüraga.

Kaivas oli valaja.

Nüüd oli ta seitsmenda roodu komandör.

Üks rühm võitlejaid tuli mööda kaevikute vahekäiku alla. Leitnant Kaivas kuulis nende kõnest üksikuid kaugeid sõnu ja hõikeid. Keegi hüüdis üle vahekäikude:

„Leitnant Kaivas!"

Ta tundis hüüdja — see oli tema roodu vanem.

„Siin!" vastas Kaivas.

„Oo!" kostsid mitmelt poolt pimedusest heameelehõiked.

Hetke pärast hüüdis keegi:

„Seltsimees leitnant, kas olete terve?"

Nagu soe laine puudutasid need sõnad leitnant Kaivase südant. Ta oli nõnda liigutatud, et suutis alles mõne hetke pärast vastata:

„Jah, olen terve!"

Kaevikute tagant tõusis üksik rakett, valgustades kogu ümbrust. Korraga välgatasid selle rohekal paistel jäätunud põõsamügarikud, hoonete põlenud luukered ja lumine maastik nagu välkvalgusel.

Siis kustus rakett.

Leitnant Kaivas pani mütsi pähe ning hakkas mööda vahekäike edasi astuma. Talle meenus Peeter. Peeter oli suurveli, temast viis aastat vanem. Nad töötasid kord Peetriga kõrvuti musta valukuuri lae all hõõguvate ahjusuude ees.

Seal oli ta suurveljelt esimest korda kuulnud imelikke sõnu tööst, selle ebaõiglasest tasust ning suurest ülekohtust, mille all ägavad miljonid tööinimesed. Kaivas ei mõistnud seda korraga. Aga pikkamööda ta hakkas mõistma.

Ning mõni aasta hiljem, kui vanad valukuuri töömehed

sammusid voogavas rahvamurrus punaste lippude all, sammus Kaivas just Peetri kõrval ja ta süda oli täis keevat rõõmu. Aeg-ajalt piilus ta suurvelje poole, kelle tõsised silmad olid imelikult niisked.

„Mis sul on?“ küsis Kaivas veljelt.

„Ei midagi... See kõik on nagu unenägu...“

Ning aasta hiljem olid nad jälle kõrvuti, seekord augustikuu märjas rohus Tallinna vanade müüride all. Nad kaitsesid seda lühikest vabadust, mis oli nagu muinasjutt tõeks saanud.

Nüüd olid nad siin: tema ja suurveli Peeter.

Vahekäikudes istusid mitmel pool võitlejad varjatud tulede ääres ning ajasid juttu. Nad olid juba unustanud rasked lahingud, millede suits polnud veel jõudnud hajuda kaevikute kohal. Mõned naersid ja heitsid nalja, nõnda et selle kõma kuuldus kaugele pimedas öös.

Leitnant Kaivast nähes tõusid mehed üles ja tervitasid teda. Seda ei nõutud siin, lahinguväljal, kuid võitlejad tegid seda vabast tahtest.

Keegi ütles:

„Seltsimees leitnant, istuge pisut.“

Talle lükati tule juurde tühi miinikast, ja Kaivas istus. Ta ümber oli kümme või kaksteist meest, pisut habetunud ja pesemata näoga, pealtnäha harilikud lihtsad inimesed. Ükski neist ei paistnud kangelasena.

Just tule ääres lamas pikk poiss, püss vastu rinda surutud, ja magas. Üleeile hävitas ta kuus sakslast. Eile heitis ta granaadi vaenlase tanki roomikute alla. Nüüd magas väsinud mees raskelt ning rahulikult, unustades kõik enda ümber.

Tema kõrval soojendas tule paistel pikk kondine maapoiss oma suuri kämblaid. Ta oli kogu aja vaikinud. Nüüd

võttis ta mütsi peast, keerutas seda käte vahel ning näitas:

„Vaadake, ära rikkusid hea mütsi. Terve valangu lasksid läbi."

Kõik hakkasid naerma.

Ta häälest kostis sügav kahetsus, otsekui oleks see ainuke müts maailmas. Keegi küsis teiste selja tagant:

„Kas sa jätsid selle neile tasumata?"

„Ei jätnud!" lõi kõneleja rusikaga vastu rinda ja sülitas. „Mitte ei jätnud, tõesõna. Viskasin kõik oma granaadid neile vastu pead. Kui valgeks läheb, võite näha, mitu kiivrit olen lõhki tagunud."

Leitnant Kaivas tundis kõnelejat.

Nad olid maganud kõrvuti Uurali õppelaagri naridel. Kevadine vihm ja suvine päike olid neid seltsis kõrvetanud valgetüveliste mägikaskede all. Nüüd olid nad siin ja võitlesid jälle kõrvuti põlise verivaenlase vastu.

Tule juurde astus pikk poiss, käsi sineli all sidemega kaela seotud.

„Kas sa haiglasse ei läinud, Matt?" küsis Kaivas.

„Ei läinud," raputas Matt pead.

„Miks?"

„Hakkas kahju. Tulime kõik seltsis... omad mehed... kuidas sa lähed haiglasse? Süda ei lubanud minna."

Mehed naersid:

„Aga sakslaste nuhtlemisest ei saa sa osa võtta. Oled ühe käega."

„Tühja kah!" heitis Matt terve käega. „Selle kriimustuse magan hommikuks terveks."

Ta valged naeratlevad hambad välgatasid vastu tulelõket.

Leitnant Kaivas tundis rõõmu.

Niisugune oli seitsmes rood — tema rood. Nad kaitsesid sammugi taganemata seda tükikest Nõukogude maad, kus suvel lokkasid kolhoosi väljad, kostis noorte tüdrukute laul ning naer. Nüüd puhus sellest üle karm detsembrituul. Kuid neile oli siiski see lapike maad püha.

Mõned mehed tukkusid. Rooduvanem laotas mantli tule äärde ja ütles leitnant Kaivasele:

„Heitke siia, siin on pisut soojem."

„Ei," raputas Kaivas pead. „Ma pean minema."

Ta tõusis püsti, kuigi see nõudis pingutust. Ja pikkamisi hakkas ta mööda vahekäiku edasi astuma. Kuid juba mõne sammu järel pöördus ta tagasi ja küsis:

„Kus on Peeter?"

Kogu aeg oli ta otsekui kartnud vastust sellele küsimusele. Nüüd tekkis hetkeks vaikus. Leitnant Kaivas tundis, kuidas ta jalalihased ootusest värisesid. Siis vastas keegi:

„Peeter on postil."

— — — — — — — — — — — — — —

Peaaegu iga viiekümne meetri järel moodustas kaevik väikesed sissekaevatud õnarad. Need olid kuulipildujapesad. Nüüd olid nad enamasti tühjad, ainult mõned üksikud valvurid seisid oma kohtadel kuulipildujate taga.

Seersant Kaivase post asus just kaevikute keskel.

Siin oli ta võidelnud kaks päeva. See kitsas õnar lumise valli ja kuulipilduja-alusega näis muutuvat otsekui tema maailma keskpunktiks. Siit, kus seisis tema, ei tohtinud vaenlane läbi pääseda. Eile langesid tema kõrval kaks seltsimeest, kuid seersant Kaivas jätkas võitlust. Üks miin purustas ta kuulipilduja — Kaivas haaras granaadid ja seisis vankumatult oma kohal.

Nüüd vilksatasid need mälestused ühes jäiste tuulepuhangutega ta eest mööda. Öö muutus vastu hommikut veelgi külmemaks. Detsembritaevas hakkas pisut valgenema. Kahvatu valgus langes alla põõsastele ja lumisele väljale nagu piimjas udu.

Seersant Kaivas tampis külmetavaid jalgu. Kesktalve pakane lõikas nagu noaga läbi viltide. Kuid seersant Kaivas ei hoolinud sellest. Nüüd pimedas oli hea mõelda. Kõik kujutlused omandasid erilise teravuse. Nagu sügavast mälestustekaevust tõusid pildid, hajusid, kadusid ja tõusid uuesti.

Ta kujutles kitsast toakest, madala lae ja lubjatud seintega, hallide paekivimajade vahel. Võib-olla just praegu ei tulnud seal noorele naisele silma und, ja kaks igatsevat mõtet kohtusid detsembri pimedas öös. Naise kõrval magas rahulikult väike poju.

Nõnda oli seersant Kaivas kujutlenud kümneid kordi. Talle näis, nagu hakkaksid need pildid elama, nagu võiks nii imeselgelt näha poju kahvatuid põski ja noore naise kurbi silmi. Mõnikord rääkis ta nendega pimedas ja nad vastasid talle imelikke sõnu. Kuid teinekord otsekui kärisesid kõik need õhulised kujutlused, ja siis pani ta käe südamele ning küsis eneselt:

„Kas leian nad tagasi jõudes veel eest?"

See mõte torkas iga kord nagu terava noaga ta südamesse. Siis oli ta niisugune kohkumatu, täis viha ja meeletust. Ta kuulipilduja sülitas tuld ning silmad olid täis külma valvsust nagu kord valukuuri nõgise katuse all, kus ta valas metalli.

Nüüd kuulis ta vahekäigus hüüet:

„Peeter!"

See oli väikeveli.

„Siin!“ vastas ta.

Nad nägid pimeduses vaevalt teineteist, kuid haarasid teineteise ümbert kinni, nagu oleks aastaid möödunud nende viimasest kohtumisest.

Mõned hetked ei lausunud kumbki sõna. Siis küsis leitnant Kaivas:

„Kas oled terve?“

„Terve,“ vastas Peeter. „Ainult kaks korda riivas pisut.“

„Riivas?“ haaras Kaivas suurvelje kätest kinni.

„Jah. Palgel põletab nagu tulega.“

Leitnant Kaivas ei näinud küll pimeduses kuuli põletavat jälge suurvelje palgel, kuid ta kujutlusse kerkis Peetri rahulik, kohkumatu nägu, mis ainult mõne sentimeetri kauguselt oli tundnud surma hingust. Ja korraga haaras ta uuesti liigutatult Peetri käed, mis hoidsid ikka veel relva, ning surus neid südamlikult.

„Sul on palavik.“

„Ah!“ heitis leitnant Kaivas. „Seda ei tohi tähele panna. Nüüd tuleb vastu pidada. Vastu pidada tähendab võita.“

Ta nagu ootas, et Peeter midagi ütleks. Kuid see oli napisõnaline ja vaikne nagu alati. Nende taga valgustas roheline rakett halli detsembritaevast. Ees oli kõik vaikne. Tuul rabises võseriku jäätunud raagudes, ja eemal, kilomeetrite taga, hõõgus põlev linn.

Leitnant Kaivas vaatas hõõguva kuma poole ning talle meenusid mälestused Tallinna vanade müüride alt.

„Peeter,“ lausus ta.

„Mis on?“

„Kas mäletad, kui olime kõrvuti Tselluloosi juures? Ümberringi põles juba kolmandat päeva. Teisel pool teed

hakkas üks haavatu appi hüüdma ja meie jooksime kuulide alt läbi."

„Mäletan," vastas Peeter. „Siis olin ma alles kahekümne-aastane."

See mälestus meenutas leitnant Kaivasele, et kogu ta elu seisab alles ees. Kakskümmend kaks eluaastat andsid talle õiguse olla rõõmus, ülemeelik ja surmapõlgav. Ta armastas oma suure sooja ja võltsimatu südamega kõike, mis liikus tema ümber. Ta armastas Peetrit, armastas oma roodu, neid tublisid, vapraid poisse, kellega võitles siin lumisel väljal, armastas seda suurt, võimast maad, mis oli talle, tähtsusetule metallivalajale, andnud võimaluse tõusta roodu juhiks. See oli nagu muinasjutt, mida ta oli lugenud lapsepõlves.

Ja keset neid mõtteid meenus talle tänane õhtu. Täna võetakse nad vastu Lenini-Stalini partei ridadesse, tema ja Peeter. See mõte täitis kogu ta südame.

„Meie ei lähe sinna tühjade kätega," hakkas ta jälle rääkima. „Need viis tagasilöödud pealetungi räägivad meie eest. Vaenlase kuuliarm su palgel on parimaks soovituseks."

See tabas Peetrit otse südamesse. Korraga täitis teda otsatu rõõm. Kui imelik see kõik on, et tema, lihtne metallivalaja, tüdruku poeg, kes kuulnud elus palju pilget, võetakse kuulsusrikkasse Lenini-Stalini parteisse. See oli nagu suur kujutelm, mida on ammu oodatud ning igatsetud. Nüüd saab see tõeks.

Leitnant Kaivas vaatas käekella.

„Kolmveerand viis," ütles ta.

Peeter heitis pilgu linna poole, kus kõik oli vaikne, ja vastas:

„Nüüd nad ei tule enne hommikut."

„Jah," kordas Kaivas ning ajas enda sirgu.

Ning korraga oli ta jälle komandör, seitsmenda roodu juht, kes raputas enesest kõik kujutlused ja unelmad.

„Ela hästi," ütles ta vennale. „Õhtul läheme seltsis."

Peeter ulatas talle sõnatult käe.

Vahekäikude lõpul asus blindaažitaoline ruum kitsa eeskoja, kahekordsete naride ja laskeavadega. Kolm korda palke ja ligi meeter mulda katusel muutsid selle kindlaks miinide vastu.

Selles varjendis puhkas kolmas rühm.

Kaksteist meest magas naridel raskete võitluste väsimust. Ühe laskeava all asus lihtne kirvega tahutud laud, millel põles tibatilluke rasvalamp. See ei suutnud kogu ruumi valgustada. Ainult lauale tekkis värisev valgussõõr, mille laigus istus noor poiss ja kirjutas juba pool tundi kirja. See näis olevat raske kiri. Mitu korda pani poiss pliiatsi lauale ja mõtles. Siis jätkas ta jälle sõnahaaval oma tööd.

Samal laual, pisut varjus, lamas raske granaadikimp ja selle kõrval automaat. Poiss võttis küljetupest pussi ja lõikas automaadi punasele pärale kolm kriipsu. Need olid kolm sakslast, keda oli tabanud ta kuul.

Väljast kostsid sammud. Kui leitnant Kaivas ruumi astus, tõusis kirjakirjutaja ning raporteeris:

„Seltsimees leitnant, kolmanda rühma komandöri asetäitja punaväelane Niklus."

Leitnant Kaivas silmitses ruumi. Ta ei näinud pimeduses palju, kuid kuulis meeste rahulikku hingamist ja nende liigutuste rabinaid läbi une. Mõni mees pidas veel praegugi, kinnisilmi, ägedat võitlust vaenlase vastu.

„Mehed magavad?" küsis leitnant Kaivas.

„Magavad," sosistas Niklus, nagu kartes seltsimehi ära-

tada. „Nad on väsinud... paljud pole kaks päeva silmigi kinni saanud."

Ta häälest kostis niisugune hoolitsus, nagu oleksid magavad mehed tema lapsed. Ent tema oli neist kõige noorem, vaevalt kaheksateistkümne-aastane. Leitnant Kaivas vaatas Nikluse otsa. Siis vaatas ta kirjale, mida poiss püüdis käega varjata, vaatas ka granaadikimbule, automaadile ja selle valgetele, äsjalõigatud tärkmetele ning naeratas. Talle meenusid Nikluse suured hirmunud silmad esimesel pealetungil.

„Kas kardad?" küsis siis leitnant temalt.

Niklus raputas pead:

„Ma ei tea... mul on nagu jõud otsas."

Just nende ees kaevikuserval lõhkesid miinid ja külmunud mullakamakad varisesid alla. Niklus surus end kaeviku põhja ja kattis näo kätega. Ta õlad värisesid ja suured hirmunud lapsesilmad valgusid pisaraid täis. Leitnant Kaivasel hakkas temast kahju. Ta põlvitas tema kõrvale ning hakkas rääkima:

„Rumaluke! Praegu ei tohi karta, vaid peab tundma põletavat viha. Just viha ja kättemaksuihaga tuleb võidelda vaenlase vastu. Kas sul pole ühtki kättemaksuarvet sakslastega?"

„Kättemaksuarvet?"

Niklus tõstis pea ja vaatas küsides leitnandi otsa.

„Jah. Kas sa pole kunagi mõelnud, mida on sakslased teinud sulle, su vanemaile, su kodumaale? Mõtle järele, kas neil pole ühtki veresüüd sinu, sinu omaste või kodumaa vastu?"

Niklus mõtles lühikese hetke.

„On," vastas ta. „1918. aastal tapsid sakslased mu onu. Nad toppisid ta elusana jää alla."

Leitnant Kaivas võttis Nikluse käe ja rääkis südamlikult nagu lapsele:

„Nüüd on sul põhjus. Maksa kätte oma onu eest! Maksa kätte oma kodumaa ajaloolisele vaenlasele! Iga kuul vaenlase pihta, iga tapetud sakslane olgu tasuks ülekohtu eest. Et eestlane saaks elada, selleks peab sakslane surema. Mõtle alati sellele, ära anna armu saksa verekoertele. Siis ei värise kunagi su käsi automaati hoides."

Harva rääkis leitnant Kaivas nõnda pikalt. Kuid nüüd olid tal sõnad voolanud nagu iseenesest. Niklus tõstis pea ja ta silmis oli imelik selgus. Nende paari silmapilguga oli ta kasvanud hoopis vanemaks.

„Seltsimees leitnant," algas ta.

„Jah?"

„Mul on häbi, et olin niisugune... Nüüd on mul kõik selge. Ma pole argpüks... ma ei karda... ma..."

Ja korraga haaras ta oma automaadi, tõusis üles ning astus seltsimeeste kõrvale. Kõik aimasid — nad olid juurde saanud tubli lahingukaaslase, kes ei jäta neid raskel silmapilgul hätta.

Nüüd tuli see kõik leitnant Kaivasele meelde.

Kui eile langes rühmakomandör, kandis Niklus ta vaenlase kuulide all sidumispunkti. Tagasi tulles võttis ta rühma juhtimise enda kätte. Kolm korda oli ta oma väikese rühmaga kõige ägedamates võitlustes. Nad hävitasid ühe vaenlase tanki ja lõid granaatidega tagasi roodu sakslasi. Kolm värsket noalõiget automaadi päral märgitsesid noore Nikluse võitlust.

Nüüd oli öö. Võitlejad magasid lahingute väsimust, kuid noor, lahingutes küpsenud komandör istus vilkuva tule ääres ning kirjutas kirja. Võib-olla oli see kiri kallimale, kuid võib-olla olid need read sõprusest, kodumaa-

armastusest, pühadest kohustustest. Leitnant Kaivas lähenes lauale. Kuid Niklus võttis paberilehe, keeras selle kokku ning pistis põue.

„Ah-haa, saladus!" naeris leitnant Kaivas. „Kas tütarlapsele?"

Niklus punastas.

„Ei," raputas ta pead. „Mul pole ainustki tuttavat... mitte ainustki... Ema suri, kui olin kümneaastane, ja isast ei tea ma midagi."

Niklus vaikis.

Nagu mingi saladus ümbritses seda väikest paberitükikest, mida poiss praegu varjas oma südame lähedal. Leitnant Kaivas aimas, et midagi põles, kääris ja otsis väljapääsu selles noores südames.

Ta jättis Nikluse istuma vilkuva rasvalambi juurde ning lahkus tasakesi ruumist. Tema selja taha jäi väike vahva rühm, kes visalt kaitses tükikest Nõukogude maad.

— — — — — — — — — — — — —

Väljas valgustas üksik rakett lumiseid põlde.

Leitnant Kaivas astus mööda vahekäike edasi. Nüüd tundis ta selgesti imelikku rammestust, mis vajutas ta õlgadele nagu raske koorem. See otsekui ähvardas teda enese alla matta. Kuid leitnant Kaivas astus kangekaelselt edasi. Ta ei tohtinud varem puhata, kui oli täitnud oma ülesande.

Ta kohtas lõkke juures rooduvanemat.

„Seltsimees leitnant, seitsmendas roodus kohal viiskümmend kuus võitlejat," raporteeris see.

Leitnant Kaivas kordas mõttes:

„Viiskümmend kuus..."

Ta istus tule juurde ja vaatas hõõguvaile sütele.

Üleeile oli neid sada kolmkümmend. Eile oli neid ligi

sada ja nüüd ainult viiskümmend kuus. Ta surus huuled kõvasti vastamisi ja vaatas meeste otsa. See oli esimene rühm, tema parim allüksus, kus ta aasta eest oli jaokomandöriks. Ta oli paljudega neist maganud kõrvuti naridel, söönud ühisest katlakesest, tundnud nende muresid ja rõõme. Uurali valgetüveliste kaskede all olid nad endile võistelnud punase rändlipu.

„Meie ei anna seda lippu käest!" tõotasid nad, ja Uurali tippudelt kõmasid nende sõnad tagasi.

Nüüd võitlesid nad selle punase lipu all.

Leitnant Kaivas tundis kõiki mehi. Seal oli suur ja tugev Papp, laiade õlgade ja raske kõnnakuga. Ta oli endine meremees ning liikus ka nüüd mööda lumist põldu, nagu astuks kiikuval pargasel. Tema kõrval lamas prillidega poiss, arstiteaduse üliõpilane, kes parkunud sõrmede vahel keerutas tubakat ajalehepaberisse. Nüüd oli ta esimese rühma sanitar. Nii oli neid kümme või viisteist meest, kõik vanad tuttavad seltsimehed — lahingukaaslased.

Kuid leitnant Kaivase silm otsis nende hulgast puudujaid. Talle meenus väike Lest punase armiga palgel — mälestus hävituspataljonide võitluspäevilt.

„Kus on Lest?" küsis ta.

Keegi vastas:

„Langes. Matsime ta kaevikü vahekäigu lõppu."

Leitnant Kaivas tundis valusat pistet südame all. Ent sealsamas turgatasid meelde teised: lõbus Villu, kes laulis ja tantsis igal siiasõidu peatuskohal, kirjutas tütarlastele armastuskirju ning suudles neid vagunite vahel; üksik Truuvere, kes märkis alati midagi oma märkmikku; vana Väät, kes kord aastate eest teda oli viinud nõgise valukuuri alla ja öelnud:

„Sa kas hakkad armastama seda tööd, või lased kohe jalga."

Nüüd ei olnud enam Vääti.

Nõnda leidis leitnant Kaivas ikka ja jälle uusi inimesi, kes siin tule juures puudusid. Neid oli järele jäänud ainult käputäis, viiskümmend kuus proovitud, lahinguis kogenud meest. Kuid nad olid niisama kindlad ja rahulikud nagu siia tulles, kui hakkasid kaevama külmunud maad. Neist ei kahelnud keegi hetkekski võidus.

Just leitnant Kaivase kõrval istus lühike jäsajas poiss, müts pisut viltu peas, ja harutas lahti oma seljakoti paelu.

„Poisid," küsis ta, „kas keegi pole silmanud kuskil vedelemas mõnd mutrit, kruvikeerajat või muud niisugust?"

Paar meest turtsatas naerma.

„Sorksepp, kas mõtled asutada rändava vanarauakaupluse?" torkas keegi teravalt.

Jäsajas poiss kohmetas pisut.

„Ei noh," tõttas ta end kaitsema. „Pärast sõda tuleb kõike jälle tarvis. Kahe palja käega ei saa midagi peale hakata. Kui on tööriistad, siis läheb kõik libedasti."

„Ja sina kogud sellepärast?"

„Sellepärast," vastas Sorksepp tõsiselt ja lihtsalt. „Kui oleks mõni mutrike või polt, mul oleks just neid tarvis."

„Vaat, siin on sulle koguni pool hooratast," näitas keegi suurele purustatud metallimürakale, mis vedeles vahekäigu seina ääres. „Pista muudkui kotti, küllap läheb tarvis."

Kõik pistsid laginal naerma.

Leitnant Kaivas viitas pilguga kotile ning küsis:

„Kas selle kõik oled juba kogunud?"

„Jah."

Kaivas katsus kotti. Ta kompis üht vasarat, tange, mutrikesi ja metallitükke. Neid oli päris tubli kandam.

„Kas see raskeks ei lähe?" päris ta sõbralikult.

„Mõnikord on tõepoolest pisut liig," vastas Sorksepp avameelselt. „Mõtlen küll üht või teist ära visata, kuid kord tuleb ju kõike jälle tarvis."

Pikkamisi hakkas ta oma koti paelu lahti harutama, puistates tule juurde terve hunniku raskeid esemeid: mutreid, kruvisid, väikesi vaskkraane, traaditükke, tööriistu, kõike seda, mis oli kasutamata vedelnud poris ja lumes.

„Vaat, need kruustangid on väga rasked, vähemalt kuus kilo," haaras ta pihku juba roostetama löönud tööriista. „Leidsin need juba ammu, kuu aega tagasi, meie rännaku esimesel päeval. Mitu korda olen mõelnud ära visata, kuid süda ei luba. Mitte ei luba."

Ta rääkis seda pikkamisi ja soojalt, nagu oleks igal esemekesel oma elu. Selle juures nühkis ta kareda sinelivarrukaga tööriistalt punaseid roostetäppe.

„Selle tööriista abil võib kõike teha," rääkis ta oma kruustangidest, suured hallid silmad täis südamerõõmu. „Mõne minutiga pole lihtne harilik rauatükk enam see, mis oli. Temast saab kruvi, mutter, aas, kuid võib-olla ka sahanina või vedruleht. Siis teenib see rauatükk inimest, kergendab tema tööd ja vaeva."

Ta oli kruustangid roostest puhtaks nühkinud, silmitses neid veel kord hoolikalt ning peitis tagasi kotti. Üksteise järel ladus ta kõik esemed tagasi, igaüht enne hoolikalt vaadeldes ning käes hoides.

Leitnant Kaivasele meeldis see mees, kes rääkis nõnda armsalt ning soojalt rauast ja tööst. Ta ise oli metalli-

valaja, ta tundis kõiki neid muresid ja rõõme, mida rauatöö kaasa tõi. Iga hästiõnnestunud valu tundus nagu looming, osa töömeestest enestest.

„Kas olid valaja?" küsis Kaivas.

„Ei, olin sepp, kolhoosis. Sellepärast valutabki mu süda, kui näen kõikjal vedelemas roostes atru. Võib-olla on ka minu kolhoosis kõik hävitatud. Sõda lõpeb, kõik on tarvis üles ehitada, uuesti otsast alustada, sellepärast on igal rauasael, mutrikesel ja poldil määratu tähtsus. Kui ma sellele mõtlen, ei saa ühtki vajalikku eset lumme vedelema jätta. Süda lihtsalt ei luba."

„Õigus!" noogutas leitnant Kaivas pead.

Nende ümber kuulatasid mehed. Nüüd nad ei naernud enam kummalist Sorkseppa, kes korjas oma seljakotti kruvisid, mutreid, raudpolte.

Keegi ütles:

„Sorksepp, kui sul mõnikord see noos raskeks läheb, viska minu turjale."

Leitnant Kaivas tõusis üles.

Ta süda oli imelikult rahul ja kerge. Niisuguste meestega ei kartnud ta kaitsta seda tükikest Nõukogude pinda. Kuigi neid oli ainult väike käputäis — viiskümmend kuus meest —, seisid nad juurdunult oma kohtadel.

— — — — — — — — — — — — — —

Võseriku kohal vinetas varahommikune udu.

Hommik oli külm ja lõikav nagu nuga. Pikkamisi tõusid udus nähtavale mäekumerikud, pikad lohud täis lund, kidurad, lehtedest alasti roogitud puud. Vasakul oli kunagi asunud küla. Nüüd kerkisid seal ainult ahjude rusud, söestunud väravapostid ja üksikud kõrbenud puud.

See oli laastatud maa. Kogu ümbrus oli hüljatud, maha

jäetud, purustatud. Siit hoidusid isegi linnud eemale. Ainult mõned üksikud varesed keerlesid laiade lumiste põldude kohal ja kadusid siis jälle metsatukkade varju.

Kuskil polnud näha ainustki inimest. Kuid see vaikus oli ainult näilik ja petlik. Kui kuskilt tõusis mõni kiiver, hakkasid kohe tärisema kuulipildujad, automaadid, snaiperipüssid. Sajad valvsad silmad valvasid nägematult nende lumiste põldude, põlenud ahervaremete ja madala lepavõseriku üle.

Just kaevikute ees mattis tuul lume alla rohekas-hallides sinelites kägardunud kogusid. Leitnant Kaivas vaatas sinna ega lausunud sõnagi. Neid oli kogu väli täis — põõsaste all, põlenud ahervaremete vahel, just kaevikute ees. Üks pikk sakslane, teraskiiver veerenud peast, kogu aeg otsekui valmistus hüppele. Kuid ta ei hüpanud. Nõukogude võitleja tabav lask oli igaveseks lõpetanud ta elajahüppe.

Nüüd puhus detsembrituul ta hõredates pleekinud juustes ja lumi oli juba matmas allkeha. Näis, nagu oleks emake maa temast kinni haaranud, takistades viimast kiskjahüpet.

Kaevikute tagant võserikust lähenesid roomates käskjalad. Aeglaselt kostsid läbi udu nende hüüded:

„Seitsmes rood... teade staabist! Seitsmes rood!"

Leitnant Kaivas sai väikese paberilipaka. Külmetavate sõrmedega harutas ta selle lahti ning luges pliiatsiga rutuliselt kirjutatud lauseid:

„Vastu pidada. Abi saabumas."

Leitnant Kaivas mõtles ühe hetke. Ta vaatas meeste otsa, kes seisid tema ümber. Sõnagi lausumata haaras ta pliiatsi ja kirjutas paberilipakale ainult ühe sõna:

„Tõotame!"

See oli püha sõna. Viiekümne kuue eesliinimehe sõna, kes seisid siin valvel päeval ja ööl. Ta ulatas sõnagi lausumata kirja käskjalale tagasi. See vaatas hirmunud pilguga tema ja meeste otsa, nagu oleksid nad pärit ebatõelisest maailmast. Siis ajas ta enda järsku sirgeks ja küsis:

„Kas lubate lahkuda?"

„Minge!"

Käskjalg kadus võseriku alla.

Need mehed siin, keda tagapool juba kadunuiks peeti, elasid siiski. Nad hingasid veel värsket detsembriõhku, mõtlesid oma kodudele ja omastele, naersid ning heitsid üksteisega nalja, nagu oleksid oma igapäevase töö juures. Nemad ise — eesliinimehed — tundsid just kõige vähem kohutavat selle sõna ees.

Piki vahekäiku tuli Niklus ja kutsus leitnant Kaivast kartuleid sööma.

„Kartuleid?" imestas see. „Kust te need välja võtsite?"

„Mehed vaatasid enne valget pisut ringi. Sada meetrit meist eemal asub üks sakslaste dzott kartulitega."

Nad astusid mööda vahekäiku edasi. Niklus käis kiirelt ja Kaivas silmitses ta hüplevaid õlgu enda ees.

„Kas saatsid kirja ära?" küsis ta.

„Ei saatnud," vastas Niklus.

„Miks?"

„See kiri on siin."

Niklus pööras ümber ja surus käe südame kohal vastu sinelit. Kaivasele tundus, nagu heliseks midagi iseäralikku ja pühapäevalist poisi hääles.

Samal hetkel rebenes uduvall ja hommikune päike lõi tuhandeis värvides nende ees lumel sädelema. Kõikjal särasid miljonid imepisikesed lumelitrid nagu kristallid. Otsekui lai jõgi voogas valgus mööda mäekülgi alla, laie-

nes üle kaevikute, madala võseriku ja põlenud ahervaremete.

Mõlemad mehed seisatasid.

„Ilus!“ lausus Niklus.

Ta justkui joobus sellest hommikusest valevusest, lume helendavast puhtusest ja kesktalve kargest, külmast valgusest.

Alles mõne hetke pärast jätkas ta:

„Kui saaks seda nõnda maalida. Vaadake neid põlenud majade asemeid ja ahervaremeid. Lume helendav valevus justkui rebib alasti kogu selle tohutu hävitustöö, mida sakslased siin on korda saatnud. Need külmad ahjusuud ja korstnajalgade mahajäetud tipud õhutavad igas vaatlejas viha.“

Leitnant Kaivas vaatas imestades Niklusele otsa.

„Kus sa töötasid enne sõda?“ küsis ta.

„Õppisin kunstikoolis.“

Leitnant Kaivas tahtis veelgi küsida, kuid just samal hetkel kostis võseriku tagant vaenlase kuueraudse miinipilduja kauge süütekrigin. See kõlas nõnda selgelt lumises vaikuses, nagu asuks vaenlase patarei ainult mõnesaja meetri kaugusel.

Järsku vihises õhk nagu raskete tiivalöökide all. Üksteise järel lõhkesid kaevikute ümber miinid, paisates külmunud mulda ja helkivat lund vastu hommikust päikesevalgust. Mitmele poole puhtale lumele jäid inetud nõgised miiniplahvatuse jäljed.

Kaivas vaatas Nikluse otsa. See seisis rahulikult ja kindlalt tema kõrval, silmad pisut pilukil ja käed rusikais. Ta näis veel väga noor, vaevalt kaheksateistkümne-aastane. Kuid nüüd ei olnud neis suurtes heledates lapsesilmades enam jälgegi kartusest ega hirmust. Nad näisid nõnda

kindlad ja rahulikud, otsekui oleks ta selle paari päevaga hulga aastaid vanemaks kasvanud.

Võseriku tagant kostis uus kuueraudse süütekrigin. Leitnant Kaivas haaras Nikluse sinelivarrukast ja hüüdis:

„Kummardu!"

Nad nõjatusid vastu kaevikuvalli, ning just nende selja taha langes kuus rasket hoopi. Kaevikute vaheseinad värisesid ja mitmel pool varises mulda alla. Lõhkenud miinide kibedat suitsu tungis ninna. Leitnant Kaivas vaatas kella randmel. Puudus viis minutit kaheksast.

„Meil jäävad vist kartulid söömata," püüdis ta nalja heita.

Veerand tundi otsekui kees ümberringi lumi ja külmunud maa. Iga hetke tagant langesid kaevikute ette ja taha nagu tohutud raudsed rusikahoobid, mis panid kaevikute seinad värisema. Just nende ees nagu kargas tükk külmunud maad kaevikuservast välja, tõusis kõrgele õhku ja pihunes seal tuhandeks tükiks.

„Prrr!" kiskus Niklus jalgu varisenud mulla alt.

Leitnant Kaivas läks talle appi ning kühveldas paljaste kätega lund ja mulda eemale. Niklus rebis ühe jala välja ja hakkas kätega teist lahti kaevama. Uued miiniplahvatused tuiskasid nende ees ja taga külmunud mulda üles.

Viimaks tõusis Niklus püsti ja raputas end. Ta ulatas leitnant Kaivasele kätt ja ütles:

„Tänan abi eest."

„Tühja kah!" lõi see käega. „Kuid nüüd peame valmis olema. Sakslased hakkavad vist kuuendat korda ründama."

Neid segas hüüe kaevikute tagant lumiselt väljalt:

„Seitsmes rood... seitsmes rood!"

See tuli nõnda ootamatult, et paljud unustasid vihisevad miinikillud ja vaatasid kaevikutest välja. Mööda lumist

võserikualust roomas kiirelt lähemale üks poiss. Aeg-ajalt tõusis ta püsti, tegi mõned kiired hüpped ja kadus jälle lumme.

„Pagan võtaks, kes see niisugune on?“ mõistatasid mehed.

„Käskjalg, kes muu.“

„Mine metsa oma käskjalaga!“ vaidlesid teised. „Alles hiljuti oli üks siin... värises nagu kobruleht...“

Kuid ometi lähenes keegi seal lagedal väljal, hoolimata lõhkevatest miinidest, kahurimürskudest ja raskekuulipilduja tulest. Ta lähenes päris lahingumehe moodi, temas oli julgust ja riski — miski hinna eest ei võinud see olla käskjalg või kokk. Sel mehel pidi olema tubli lahingumehe süda.

Korraga tundis keegi tulija:

„See on ju postivedaja Mikk!“

„Ptüi, Mikk jah, kes muu!“ naersid kõik heameelest. „Tema saab sellega hakkama, see on tõsi.“

Üks miin lõhkes tulija lähedal. Ta kukkus kohevasse lumme, ja terve hetke hoidsid kümned mehed eesliinil kaevikuserval hinge kinni. Mis juhtus Mikuga? Kas tabasid teda vihisevad killud, mis võisid läbi lõigata luust ja lihast nagu habemenuga? Kuid Mikk tõusis peagi, ja kõik hõiskasid:

„Braavo! Pagana tubli sell! Nihukese jaoks pole veel Saksamaal kuuli valatud ega valatagi. Kahju, et ta veab ainult posti ja pole meie hulgas.“

Paari kiire hüppega jõudis Mikk lõõtsutades kaevikusse. Mehed ümbritsesid teda uudishimulikult. Mikk rebis oma postikoti lahti, haaras paki kirju ja hüüdis:

„Tulge nüüd igaüks jaole. Pärlin!“

„Ei ole.“

„Künnap!“

„Haigemajas.“

„Matt!“

„Siin.“

Haavatud käega Matt sai väikese kolmnurkselt kokkupööratud kirja ning lahkus rõõmsalt. Nõnda avati ümbrikud siinsamas, kahurite ja miinipildujate tule all, ja võitlejad lugesid kaugeid ridu kodudest ning omastest.

Nende kohal säras detsembrikuu varahommikune päike. Kõikjal valendas puhas lumi nagu ääretu imekaunis valge vaip. Tuttavad kirjatähed istutasid paljudesse südametesse uut lootust ja jõudu.

Leitnant Kaivasel polnud saada ainustki kirja. Kuid ta tundis rõõmu selle tubli poisi tulekust, nõnda et haaras mõlema käega tema ümbert kinni ja küsis:

„Tähendab, Mikk on su nimi?“

„Just nii, seltsimees leitnant.“

„Kuule, Mikk, kas sa tahaksid jääda meie seltsi?“

Poisi silmad lõid sädelema.

„Tahan,“ ütles ta lihtsalt, lisades: „Kui võetakse.“

„Võetakse!“

Leitnant Kaivas tundis niisugust rõõmu, nagu oleks saanud terve rühma uusi võitlejaid. Ta vaatas Miku käes järelejäänud kirju, silmas mõnd tuttavat nime ja ütles:

„Hoia need kirjad alles. Kord kirjutame neile vastused, et kõik teaksid, kuidas võitles seitsmes rood.“

Postipoiss pani kirjad pauna.

— — — — — — — — — — — — — —

Korraga vaikis mõneks hetkeks miinipildujate tuli.

See vaikus rippus nagu hoiatus lumiste põldude ja võseriku kohal. Ning järgmisel hetkel kostis nagu vastuseks eemalt kauge mootori müra.

„Tankid!“ hüüdis leitnant Kaivas.

Niklus ruttas mööda kaevikute vahekäike ja kordas: „Tankid! Kolmas rühm kohale!“

Neid oli ainult kümme või kaksteist meest, määrdunud nägudega, pesemata, tulest kõrvetatud sinelite ja viltidega, kuid nad asusid sellise kindlusega oma kohtadele, nagu oleks neid sada.

Leitnant Kaivas võttis binokli ja vaatas üle lumise välja. Seal oli kõik vaikne ja rahulik. Vastu heledat detsembritaevast oli näha mõni udupilveke. Aga eemal, võseriku taga, kõvenes saksa tankimootorite müra nagu ähvardav kõu. Leitnant Kaivas tundis imeselgesti — nüüd algab viimne pealetung, otsustav südamete proov viiekümnele eesliinimehele.

Ta heitis kiire pilgu üle kaevikute vahekäikude. Igal pool seisid mehed valmis raskeks lahinguks. Seal oli postivedaja Mikk oma automaadiga, müts uljalt kuklas, nägu nooruslikult elev ja rõõmus. Niklus rääkis midagi oma rühmaga. Kaivas ei kuulnud ta sõnu, kuid aimas neid.

Mööda vahekäiku tuli Matt. Ta ei kandnud enam kätt sidemega kaelas.

„Terve?“ küsis leitnant Kaivas.

„Terve!“ vastas Matt naeratades.

Hetke pärast küsis ta:

„Kas võin asuda Miku kõrvale? Me magasime õppelaagris kõrvuti naril ja tõotasime seista kõrvuti ka lahingus.“

Leitnant Kaivas noogutas pead.

Matt asus Miku kõrvale, müksas teda õlast ning sosistas:

„Tähendab, oleme jälle kõrvuti.“

„Oleme.“

Nende kõrval harutas Sorksepp aeglaste rahulike liigutustega seljast oma rasket kotti ja otsis kohta selle paigutamiseks. Kõik näis nii rahulik, igapäevane, nagu polekski see otsustava lahingu eel, vaid hetk vabrikus enne töövilet.

Siis silmas Kaivas Peetrit.

Suurveli oli oma kohal kuulipilduja taga. Ta seisis nõnda kindlalt ja rahulikult nagu kaljurahn, mida keegi oma kohalt ei suuda nihutada. Sel hetkel tundis leitnant Kaivas end nagu kauges lapsepõlves, mil ta mõnikord igatses Peetri lohutust. Ta astus mööda vahekäiku edasi ja nägi paarikümne meetri kaugusel suurvelje. Nende vahel oli kahurimürsk purustanud vahekäigu.

Kaivas hüüdis:

„Peeter!"

Suurveli vaatas tema poole ja naeratas. Ta ei lausunud ainustki sõna, vaid tõstis rusikasse pigistatud käe üles. Nõnda olid nad ikka teinud paljude aastate eest, poisikesepõlves, kui hoidsid ühte.

Leitnant Kaivas tõstis vastuseks käe. Nüüd oli ta süda rahul. Ta läks mööda vahekäiku tagasi oma kohale. Just tema selja taga lõhkesid kaks miini ja puistasid alla külmunud mullakamakaid. Leitnant Kaivas vaatas tagasi. Ta nägi suitsu hajudes suurvelje oma kohal kuulipilduja taga.

Samal hetkel kostis detsembri hallide pilvede all mootorite müra. Mõne silmapilguga paisus see kaeblikuks, mitmehäälseks vingumiseks, mis näis tungivat läbi pilvede, päikesepaiste, läbi lumise võseriku ja külmunud maa. Viis või kuus vaenlase lennukit langesid alla eesliini kaevikute kohale. Nende alumiiniumtiivad ja pikad, röövikuile sarnanevad kehad välgatasid otsekui nooled päi-

kese eredas valguses. Korraga vaikisid mootorid. Oli kuulda õhu vihisemist, mida sünnitasid saledad pikeerivad lennukikehad.

„Trahh... trahh... trahh...!" langesid pommid alla.

Kolm korda pikeerisid lennukid vilistava ulgumisega, langesid alla nagu röövkullid ning tõusid jälle mootorite huilgava kisaga. Eesliini kaevikute kohal tõusis läbipaistmatu tolmu- ja suitsupilv. Kõik värises, põrus, kõikus.

Tonnid metalli paiskusid ulgudes alla eesliini kaevikute kohale, lõhkesid kõrvulukustava müraga, prahvatasid igale poole laiali tuhandete vihisevate kildudena. Näis, nagu hävineks sel maalapil iga elu, nagu ei suudaks selles põrgutules isegi külmunud maa säilitada oma vormi.

Kuid seitsmes rood püsis.

Mikk kargas kaevikuservale ning tulistas lennukeid. Ta tulistas ägedalt, saates ühes kuulidega vastu helkivat päikest kogu oma raevu ja südameviha. Teda hoidis nagu mingi ime. Sajad killud vihisesid ta ümber, kuid Mikk ei hoolinud neist. Ta seisis julgelt ja otsekui trotsides lumise kaeviku serval ning kõigi meeste südamed värisesid pisut tema pärast.

„Mikk, põrguline!" hüüdis leitnant Kaivas.

Kuid vaevu kuulis ta isegi selles lakkamatus mürinas ja plahvatuste tules oma häält.

„Mikk!" hüüdis leitnant Kaivas uuesti. Ta süda värises selle noore vapra poisi pärast. „Heida maha... heida maha!"

Nüüd kuulis postipoiss teda. Ta hüüdis vastu:

„Vabatahtlikud võitlevad püsti!"

„Õigus, Mikk!" hüüdis Matt talle. „Vabatahtlikud võitlevad alati püsti päi!"

Ta hüppas Miku kõrvale lumisele kaevikuservale ning

hakkas tulistama pikeerivaid lennukeid. Tema kõrvale põlvitasid kaks meest Nikluse rühmast, siis veel ning veel ja hetke pärast pidas kogu seitsmes rood meeleheitlikku võitlust. Paljud mehed lamasid selili lumes ning tulistasid. Tankitõrjujad lasksid oma pikkadest püssidest, mis olid pisut rasked ja kohmakad tabama lennukite kiireid liigutusi. Nende kõrval tärisesid kuulipildujad ja automaadid.

Lennukid pöördusid tagasi.

Kogu rood tundis nagu uut jõudu. Mehed tõusid püsti, vaatasid üksteise otsa ning naeratasid. Nende pilkudes oli uhkust ja võidurõõmu. Matt hüppas tagasi kaevikusse ning hüüdis:

„Tagasi lõime! Ma usun, üks „Junkers" sai pihta. Nagu part padistab ta teistele järele."

„Õigus! Selle augu tegid pikapüssimehed."

Tankitõrjujad seisid tõsiselt ja rahulikult oma relvade juures. Mõned neist pühkisid mütsipõhjadega üle higiste nägude. Nad olid vaikivad poisid, pisut õlised ja suitsunud nagu sepad oma alasite juures.

Leitnant Kaivas haaras Miku ümbert mõlema käega kinni ja keerutas teda ringi.

„Hästi võitlesid! Poisid, kas võtame ta seitsmenda roodu meheks?"

„Võtame!" hüüti siit ja sealt.

Kõigil oli lõbus. Detsembripäike helkis lumel. Karedate sinelite all hakkas hubaselt soe. Mehed keerutasid ajalehepaberisse tubakat ning läitsid — kätega tuult varjates — suitsud. Need olid rõõmsad, rahulikud minutid, nagu õhtud pärast väsitavat tööd. Mõned hetked tõmbas kogu rood hinge tagasi. Sorksepp võttis seljakoti ning hakkas selle paelu harutama.

Samal hetkel paisus võseriku taga tankimootorite müra. Nüüd kostis see lähemalt, lumiste raagude tagant, ähvardavalt nagu lähenev kõu.

„Kohtadele!" hüüdis leitnant Kaivas.

Seitsmes rood asus oma kohtadele.

Paremalt kostis hüüe:

„Tankid!"

Leitnant Kaivas nägi, nagu liigutaks end miski tohutu mügarik lumiste raagude vahel. Igal pool hakkasid ragisema kuulipildujad ja automaadid. Tankitõrjepüsside mehed seisid valvsalt oma relvade juures. Kahurimürsud kündsid üles kohevat lund.

Ning samal hetkel nägi leitnant Kaivas päris selgesti kahte või kolme tanki, mis lähenesid paremalt. Nende taga jooksid küürutades sakslased, kiivrid sügaval otsmikul, automaadid kaelas.

Nad näisid külmunud ja hirmunud nagu loomad, lakkamatult täristades automaate. Mõned neist kukkusid ja jäid liikumatult lumme lamama. Teised jooksid ikka edasi, ikka otse tankide kannul, varjates endid soomusmasinate varju. Nad jooksid pingutades, meeleheitlikult, otsekui lohistaksid eeskihutavad tankid neid nägematute niitide otsas endi järel.

Üle kaevikute kostis leitnant Kaivase käsklus:

„Kõik tuli paremale!"

Nagu raju langes kuulipildujate ja automaatide tuli ründajate pihta. Ainsa hetkega oli väli neist puhas. Ainult kolm rasket, õlist, lundkühveldavate roomikutega tanki tungisid edasi kaevikuile. Nad olid veel vaevalt viiskümmend meetrit eemal. Niklus nägi selgesti nende külgedel valgete rantidega piiratud riste.

Sel hetkel tundis ta, et ei karda enam.

„Vaata," ütles ta Sorksepale, kes asus tema kõrvale, „nende silmad on pärani, kuid nad ei näe vist kümnele sammulegi."

„Ei näe," vastas Sorksepp. „Kui nad tankide taga jooksevad, siis on nad peaaegu pimedad ja kurdid. Neid võib lasta nagu käbisid puust."

Niklus tõstis automaadi ja tulistas.

„Kaks," lausus ta. „Kaks... frankensteini..."

Ja korraga meenus talle see kauge koleduslik võrdlus filmist. Terassüdame ja inimajudega koletis... lastetapja... vägistaja, inimene ilma südamevereta.

Niklus tõstis uuesti automaadi ning tulistas.

Tema taga hüüdis leitnant Kaivas:

„Granaadid!"

Sorksepp tõusis, võttis hoogu ning heitis raske granaadikimbu tankide vahele. Kõikjal prahvatasid tulesambad, värises õhk ning põrus maa. Kaevikute seintelt pudenes alla külmunud mullakamakaid. Õhus oli tunda suitsu- ja bensiinilehka. Järsku hakkas võserikus midagi heleda leegiga põlema.

„Põleb... tank põleb!" kilkas Mikk rõõmsalt.

Ta hele rõõmus hääl kostis üle kaevikute nagu helisev kell.

Kogu rood tundis eneses jälle uut jõudu. Piki kaevikuid levis teade vaenlase tanki hävitamisest nagu kulutuli.

„Kes hävitas... kes hävitas?" küsiti igalt poolt.

„Näpp."

„Näpp?"

„Jah. Kolme lasuga süütas ta põlema bensiinipaagi."

Ja ainsa minutiga sai eesliini kaevikuis kuulsaks tundmatu nimi, vaikne, tagasihoidlik mees, keda seni nagu ei olnud märgatudki.

Leitnant Kaivas unustas väsimuse ja magamatuse. Ta tajus nii imeselgesti — nüüd on saabunud otsustav silmapilk. Kes võidab — kas teras ja raudsed roomikud, või viiskümmend kuus kohkumatut võitlejat?

Just tema ees tõusis suitsusambast vaenlase tank. Leitnant Kaivas tundis ühe hetke enese kohal kuulipilduja tuld ning nägi vaevalt kümne meetri kaugusel ragisevaid roomikute hambaid. Siis pöördus tank vasakule, pöördus otse Peetri kuulipildujapesale. Leitnant Kaivas nägi nii imeselgelt suurvelje kohkumatut nägu, ta veretuid kokkulitsutud huuli ja valvsaid, külmi silmi. Nõnda seisis Peeter mõnikord valukuuri nõgise lae all ja juhtis sädelevat metalli vormikannudesse. Ent nüüd tulistas ta kuulipilduja lakkamatult vastu terashiiglase vaatepilusid.

See oli kohutav hetk.

Õlist ning tahmast must tank tõstis nagu koletislik hiiglaloom nina ja sööstis siis otse kuulipildujapesale. Kogu kaevik varises ta raskuse all. Puust kindlustused lendasid nagu pilpad igale poole laiali. Ligi nelikümmend tonni metalli rullus üle väikese künka, pöördus uuesti tagasi ja tegi järsu pöörde, nagu tahtes igaveseks enda alla sõtkuda vahvat kuulipildurit.

„Mõrtsukad!" hingeldas Niklus leitnant Kaivase kõrval. „Elajad! Ma ei kingi neile seda..."

Ta käed olid rusikas ja huuled värisesid nagu palavikus. Kohkumatult haaras ta granaadikimbu, mis oli öösel seisnud lihtsal kirvega tahutud puulauakesel ta ees, ning tormas mööda varisenud muldseina üles.

Leitnant Kaivas litsus end vastu kaevikuseina.

Möödus kaks-kolm imepikka sekundit. Siis kostis plahvatus ning imelik metallikõlin. See sarnanes haavatud metallkoletise surmaeelsele karjatusele. Kui ta uuesti vaa-

tas, nägi ta kaeviku kohal pöörlevaid tankirattaid, millelt olid roomikud pudenenud. Vasakult olid tanki haaranud leegid, ja terashiiglane seisis kohal, värisedes nagu haavatud loom.

„Niklus!“ hüüdis leitnant Kaivas.

Ta ei saanud vastust.

Nüüd kostis eemalt, trambitud mulla vahelt, oigamist. Leitnant Kaivas tõusis ning jooksis üle varisenud muldseina. Ta nägi väikest lohku, kus lamas kägaras Niklus. Leitnant Kaivas viskus ta kõrvale, ning kohe vihises automaadikuulide valang üle ta pea.

„Kas oled haavatud?“ küsis Kaivas.

Niklus ei vastanud kohe. Tal oli raske rääkida, kolm või neli kuuli olid purustanud ta kopsu. Allès nüüd märkas leitnant Kaivas väikesi, vaevalt märgatavaid augukesi Nikluse sinelirinnal.

„Ma kutsun abi,“ lausus Kaivas, et midagi öelda.

Niklus pööras pisut pead. Kogu jõudu pingutades kähises ta:

„Ma polnud argpüks...“

„Ei olnud,“ vastas leitnant Kaivas.

Niklus naeratas õnnelikult. Möödus hetk vaikust, siis ütles ta jälle, seekord tasemini:

„Vii see kiri parteisekretärile. Ütle... ma polnud argpüks. Ütle... võitlesin nagu kommunist... Kas ütled?“

„Ütlen.“

Niklus noogutas pead. Peenike verenire ilmus nagu punane niit ta suunurka. Nüüd... nüüd ei lahku ta enam sellelt lumiselt väljalt. Teda ei oota keegi... ainult seltsimehed mäletavad... Mäletavad ning jutustavad, kuidas ta võitles selle tükikese Nõukogude maa eest, koha eest, mille nimegi ei tea.

Siin olid tema elu õnnelikumad silmapilgud. Nende lumiste mäekumerike all minetas ta nooruse esimese arguse. Siin kandis ta vihisevate kuulide all lahinguväljalt oma haavatud komandöri ning tõusis tema asemele. Siin õhutas ta tuliste sõnadega seltsimehi tagasi lööma vaenlase marulisi rünnakuid. Ja siin unistas ta ühest kaugest kujutelmast, mis sädeles ta ees nagu vikerkaar.

Niklus surus palge vastu lund. Ta naeratas — imelik, lumi polnudki külm. See kiri, mida ta nüüd põues kandis, otsekui andis südamele sooja. Niklus naeratas jälle. See oli habras poisikesenaeratus, mis valgustas ta kahvatut nägu suure õnnega.

Leitnant Kaivas vaatas hetke seda kummalist naeratust Nikluse näol. Siis mõistis ta kõik. Surudes huuled kõvasti vastamisi, võttis ta värisevate kätega mütsi peast.

Oli möödunud ainult mõni minut. Vaenlase tank mattus musta suitsupilve. Samal hetkel vihises läbi õhu granaat ning langes Nikluse kõrvale.

Leitnant Kaivast haaras viha. Ta unustas kõik, unustas hädaohu ja surma, ainult Nikluse habras poisikesenaeratus vilksatas ta silmade ees. Hetkegi viivitamata haaras ta granaadi ja heitis selle tagasi.

Mõned mehed nägid seda. Nad justkui ei julgenud hingata. Mõnikord laagritulede ääres istudes olid nad kuulnud niisugustest lugudest.

See oli lahinguväljade legend, mida jutustati suust suhu. Ent keegi neist polnud seda kunagi näinud.

Nüüd olid nad otsekui tardunud oma kohtadele. Kas saab võimatu võimalikuks? Granaat ei lõhkenud julge komandöri käes; vihises läbi õhu tagasi vaenlase poole ning plahvatas nende keskel, külmunud mullavihma laiali paisates.

„Nikluse eest!“ hüüdis Kaivas.

Ta lähedale langes uus granaat, ning Kaivas haaras selle jälle pihku.

„Peetri eest... väikese Lesta eest!“ hüüdis ta üle lumise välja.

Nagu ainsa minuti jooksul kasvas temast keset seda ägedat lahingut, lakkamatut kuulipildujate tuld ja miinide plahvatusi hiiglane, lahinguväljade legendaarne kangelane, kes trotsis surma ja võitles nõnda, nagu enne teda polnud keegi võidelnud.

Ta tõusis püsti, pikk ja sale nagu mänd, heitis tagasi ikka uusi ja uusi granaate.

„Seitsmenda roodu eest... Nõukogude maa rüvetamise eest... naiste ja laste piinade eest...“

Tema taga vaatasid mehed hinge kinni hoides seda enneolematut heitlust. Iga sakslaste poolt heidetud granaat justkui langes nende keskele. Viis korda nägid nad leitnant Kaivast tõusvat, lõhkev granaat käes, ja seda tagasi heitvat vaenlase keskele. Nad ei julgenud hingata neil kohutavatel silmapilkudel, mil ühe inimese elu rippus juuksekarva küljes.

Kuues granaat langes vastu kaevikuserva ja põrkas tagasi. Leitnant Kaivas hüppas mõned sammud lähemale. Ent ta ei jõudnud veel kummardada, kui prahvatas tulekeel ja ta otseti maha langes.

Matt karjatas. Ta tõstis automaadi pea kohale ning hüüdis:

„Seltsimehed, tasume leitnant Kaivase eest! Edasi!“

Talle vastati kõikjalt:

„Tasume!“

Matt sööstis esimesena üle sisselangenud vahekäikude. Tema taga oli ainult käputäis mehi, kogu seitsmes rood.

Kuid nad tõusid kaevikutest, mäekumerike tagant, madalatest varjavatest lohkudest sellise kindlusega, nagu oleks neid terve polk.

„Edasi, seitsmes rood!“ hüüdis Matt.

Tema taga kaikus sadadest suudest:

„Hurraa!“

Matt seisatas imestades ning vaatas tagasi. Ta arvas nägevat und — neid polnud enam käputäis, vaid kogu lumine väli lainetas hallidest sinelitest. Nad veeresid mööda mäeveerusid alla, sööstsid kaevikute piludest, tõusid otsekui võlutult keset lagedat lumist välja.

„Meie omad on tulnud!“ hakkas kõik järsku nagu kellukeste koor Mati ümber helisema.

Ta haaras automaadi kõvemini pihku ja jooksis edasi.

— — — — — — — — — — — — — —

Leitnant Kaivas astus mööda lumist rada. Ta astus pikkamisi, väsinult, käsi sidemega kaelas. Tema taga sammus Mikk, Sorksepa raske kott turjal.

Taamal, nende selja taga, kõmasid veel üksikud kahuripaugud ja kuulipildujate tärin. Kuusirp valgustas ees lumist teed.

Kumbki ei lausunud sõnagi.

Nad pöördusid mööda kitsast jõekallast alla. Igal pool käärudes põlesid varjatud tulelõkked. Nende juures istusid mehed, jutustades suust suhu kuulsaid lugusid lahinguväljadelt. Leitnant Kaivas kuulis kuskilt varjatud tule juurest sosinat:

„Vaadake... see on leitnant Kaivas.“

„Kaivas?“ küsiti pead pöörates.

„Jah. Nad pidasid vastu kuus rünnakut. Neid jäi järele ainult paarkümmend meest. See teine on Mikk, postipoiss.“

Neid vaadati imestuse ning aukartusega.

Teede ääres seisid presentkatete all tumedad mügarikud. Mikk silmitses neid soojalt ja lausus:

„Kahurid. Oo, kui palju neid on! Nüüd saavad fritsud tulevärki. Meie omad on tulnud."

Jah, nad tulid. Neid olid täis kõik teed. Rasked kahurid veeresid läbi lume. Loendamatud autod roomasid mööda teid mäkke ja laskusid jälle alla. Mitmel pool seisid võitlejad salkades võimsate miinipildujapatareide juures. Üks rood teise järel kulges mööda jõekääru põleva linna poole. Kuu valgustas neile teed lumiste mäekumerike vahel. Leitnant Kaivas ja Mikk seisatasid üleslöödud telkide ees. Üks sanitar juhatas neile teed. Leitnant Kaivas nägi korraga mitut tuttavat oma roodust. Matt tervitas teda. Nüüd olid tal mõlemad käed sidemeis.

„Kuidas on lood?" küsis leitnant Kaivas.

„Pole midagi, jalad on veel terved. Tahtsin juba minema putkata, kuid arst sai kraest kinni. Nüüd tahavad tagalasse evakueerida, ptüi!"

Matt sülitas ja istus kurvalt kanderaami äärele.

Tema kõrval avas Sorksepp silmad ja vaatas tulijaile otsa.

„Tõime su seljakoti," ütles Kaivas tasakesi.

Mikk raputas seljast raske kandami ning pani Sorksepa kanderaami kõrvale.

„Kas kruustangid on alles?" küsis Sorksepp.

„Alles," vastas leitnant Kaivas.

Kaugelt kostsid pommiplahvatused. Sorksepp tõstis pea ja küsis:

„Kas ikka veel pommitavad?"

„Ei," vastas Mikk. „Need on meie omad. Hommikul tuleb pealetung... meie pealetung."

Sorksepa huuled liikusid Miku sõnu korrates:

„Meie omad... meie pealetung..."

Ta sulges silmad ning naeratas.

„Tal pole kerge," lausus Matt. „Üks miin lõhkes just tema lähedal."

Õde andis märku lahkumiseks. Matt hüüdis neile järele:

„Saatke mulle üks jalgkuulipilduja, seni kuni käed paranevad."

Nad läksid jälle tagasi mööda teed, seekord jõekäärude poole. Nende ees kumas põlev linn, nagu kauge hõõguv kraatrisuu. Kahurimürskude ja miinide kauged plahvatused tihenesid.

„Need on meie omad," lausus Mikk. „Ma tunnen neid juba häälest. Ainult meie kahurid võivad nõnda müriseda."

Tumedat taevast valgustasid tulesähvatused. Kogu horisont muutus punaseks, lõi kumama ja pragises, nagu oleks seal saabunud maailma lõpp.

Mõlemad seisatasid ja vaatasid punava taeva poole.

„Katjuuša," lausus leitnant Kaivas.

Ühes jõekäärus kohtasid nad valvurit.

„Kus asub parteibüroo?" küsis leitnant Kaivas.

Valvur näitas kõrgete kitsaste kallaste poole.

See oli piklik kitsas, külmunud maasse raiutud ruum. Suurte vihmade ajal jooksid siit veed alla. Nüüd pakkusid saviseinad varju külma ja miinikildude eest.

Suure vaevaga ronis leitnant Kaivas uksest sisse. Selleks oli lihtne põhjata miinikast, mille küljed olid piitadeks ja kaas ukseks. Ruumis oli peaaegu pime. Väike rasvalamp valgustas ainult sekretäri läikivaid prille, üht vana piimakarda, mis täitis ahju aset, ning kaht-kolme valevat kätt, mis kirjutasid põlvedel.

Leitnant Kaivas katsus püsti tõusta, kuid põrkas peaga vastu lage. Ta kogeles päris segaselt:

„Leitnant Kaivas... ilmunud parteibüroosse... vastuvõtmisele."

„Katsuge istuda," vastas keegi.

Ent siin polnud ruumi istumiseks. Ta jäi põlvitama ukse juurde, sest madal lagi ei võimaldanud püsti tõusta.

„Kus on teie vend?" küsis keegi.

Leitnant Kaivas vastas õige tasa:

„Langes täna."

Ta pistis käe põuetaskusse, võttis sealt kortsunud ümbriku ning ulatas sekretärile. See silmitses pisut imestades kortsunud ja määrdunud paberit. Ühele nurgale oli piserdunud must laik nagu tindiplekk.

Sekretär lähendas ümbriku tulele ning nägi — see oli juba kuivanud veri. Kärsitult avas ta ümbriku ning luges kaht-kolme lühikest rida. Ta tõstis pilgu ja võttis prillid ninalt. Kõik mõistsid, et midagi oli seltsimees sekretäri sügavalt liigutanud.

Veidi aja pärast pani ta prillid uuesti ette ja luges:

„Lähen viha ja põlastusega võitlusse saksa okupantide vastu. Tahan võidelda oma rühma vahvama võitlejana. Kui mind peaks tabama vaenlase kuul, palun mind pärast langemist arvata Lenini-Stalini kuulsusrikka partei ridadesse."

Hetke valitses vaikus. Siis küsis keegi ruumi pimedast taganurgast:

„Kes see seltsimees on?"

„Punaväelane Niklus," vastas Kaivas, kuid ta kurku pigistas miski nõnda valusalt, otsekui peaks ta nutma puhkema. Pärast lisas ta: „Ta hävitas vaenlase tanki ja langes."

„Mälestame teda," ütles sekretär lihtsalt ja võttis mütsi peast.

Leitnant Kaivase silmad läksid niiskeks. Ta tõstis käe üles ning ütles:

„Tõotan Lenini-Stalini partei ridadesse astudes võidelda nii, nagu võitles Niklus."

See kõlas nagu pühalik vanne selles hämaras ruumis, kus polnud võimalust püstitõusmisekski.

„Vastu võetud," kostis sekretäri hääl.

Väljas aga veeresid kahurid, autod, loendamatud voorid ja pataljonid läände — kumava linna poole. Seal algas otsustav võitlus Velikije Luki pärast.

1943

SÜDAMETE PROOV

1

Kes tahab kaardilt otsida seda väikest Nõukogude küla, see leiab kümneid sellenimelisi. Neid asub Ukraina laiadel viljaväljadel, Valge-Vene soode kõrgendikel, Läti vete piiridel — igal pool kogu Nõukogude maal. Ent kas ongi tähtsust, kuidas nimetatakse neid loendamatuid tundmatuid võitlustandreid? Tähtsam on see, et neis raskeis võitlustes jäi võitjaks nõukogude karehallis sinelis sõdur, endine lukussepp Lenini linna tööpinkide tagant, talupoeg Ukraina viljaväljadelt, kalur Saaremaa kadakaselt kaldalt.

Siin on üks lugu neilt raskete võitluste päevilt.

— — — — — — — — — — — — — —

Esimese pataljoni komandör Merikivi katsus vaadata kella.

Ta läitis mantli varjus tiku, kuid ümberringi keerutas lumetuisk sellise jõuga, et ükski tikk ei jõudnud süttida. Tuul peksis vastu nägu, paiskas lumelörtsi silmi, rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel, pimeduses nägematuil põldudel. Tee ääres mattis tuisk enda alla põlenud külaasemeid, kiduraid, lehtedest alasti roogitud puid ning taganeva vaenlase hunnikusse jäetud voore ja relvi.

Mööda seda jälgedeta, hobusekapjadest ja tuhandeist tuimadest inimjalgadest läbisõtkutud rindeteed tulid kolm pataljoni. Nad astusid tumeda vaikiva massina, rood roodu järel. Nende taga vajusid vooride mustad mütsakud, supiköökide iseloomulik kõlin, suurtükkide sihvakad varjud. Ümberringi oli kõik tühi, elutu ja surnud nagu kõigil rindeteedel Bologojest kuni Velikije Lukini. Ainult aegajalt tõusis vasakult või paremalt väikeste kõrgendike varjust külade tühje asemeid, mõni hambuline korstnajalg, põlenud väravapost, kõrbenud puid ja põõsaid.

Maantee kulges idast läände, keerles põletatud külade vahel, tõusis mööda mäerinnakuid üles ning laskus jälle tagasi alla. Kogu teel, ees ja taga, kostis pimedusest hobusemeeste lakkamatuid hüüdeid:

„Nõõ... nõõ... edasi!“

Piitsad plaksusid mööda loomade märgi külgi nagu vette. Juba ammu olid hobused väsinud, kuid nad läksid siiski edasi, läksid samm-sammult, pikkamisi, kõikudes jalgadel, ühtaegu tagant kihutatud piitsahoopidest ning aitavaist inimkätest.

Iga mäerinnaku ees näis, et sellest ei jõua enam üles

kogu see tohutu veokite, kahurite, hobuste ja inimeste voor. Kuid nad ületasid siiski visalt ühe takistuse teise järel, läksid üle lõhutud ojasildade, purustatud mäeteede, läksid vahet pidamata, tund tunni järel, kogu pimeda detsembriöö.

Kuskil eespool tekkis ummik.

„Tee lahti! Eest ära!" karjuti pimedusest.

„Hei, laske katlad läbi!"

„Kahurid on ees! Miks nad edasi ei liigu?"

„Aidake, seltsimehed! Hobused ei vea enam!"

Pataljonikomandör Merikivi astus suurtükkide juurde. Ta oli samuti lumelörtsist läbi ligunenud, kuni põlvedeni märg nagu kõik teisedki. Möödunud öödel oli ta varjatud laagritulede ääres ainult mõne tunni tukkunud. Raske teekond kestis juba teist nädalat, päevad, ööd, lõpmatuseni. Silmad muutusid põletikuliseks, jalad rohkem lohisesid kui astusid. Eile olid nad külgtiival kaitsel ühel lagedal põllul. Vaenlase miinipildujad tampisid ümberringi külmunud maad, ent nad suutsid vaevu selles põrgulikus kanonaadis silmi lahti hoida. Nende päevadega muutus pataljonikomandör Merikivi lõug imelikult teravaks ja aeg-ajalt hakkas midagi närivat tuikama vasakus jalas.

Nüüd märkasid teda patareilased ja tõusid püsti. Ta polnud nende komandör, kuid teda tunti kogu polgus, tema sõna oli patareides ja roodudes käsuks.

„Kas edasi ei saa?" küsis ta.

„Ei saa," vastasid mehed. „Hobused on lõplikult väsinud, ei vea."

Mõned hobused olid heitnud teele pikali ja lamasid liikumatult nagu surnud. Nad olid üleni märjad, läbi ligunenud, peaaegu hingetud. Üks vanker katsus kõrvalt möö-

duda, kuid läks kraavikallakul kummuli. Ümberringi tõusis kisa, vandumine, hobuste puristamine ja voorimeeste kiledad hüüded.

Pataljonikomandör Merikivi haaras ühel hobusel suuraudadest kinni ja katsus teda üles aidata. Kuid loom ei liigutanudki. See pingutus pani Merikivi ühel jalal kõikuma, ja ta tundis, kuidas miski justkui kärises ning rebenes vasakus sääremarjas. See oli vana haav, mälestus neljakümne esimese aasta raskeist võitlustest Leningradi all. Nüüd hakkas see pikal teekonnal iga päev kärisema, muutes jala kuni põlveni tuleleegiks. Kuid ta ei lausunud sellest ainustki sõna, vaid astus suurtükirataste juurde.

Pimedusest lähenes tema selja taha käskjalg, suur tugev poiss, automaat rinnal ja hiigla-seljakott turjal.

„Seltsimees komandör, hoidke end," sosistas ta.

Merikivi ei näinud pimedas käskjala nägu, kuid ta tundis midagi sooja südame all. Võib-olla oli Arusaar ainuke inimene, kes mõtles ikka temale, tuli kuuma teeveega, murdis märjale lumele alla kuuseoksi, kattis teda mantliga. Nende vahel oli tekkinud midagi sõnatut, rohkem kui komandöri ja käskjala vahel. Nüüd pöördus Merikivi üle õla tema poole ja ütles:

„Meie peame edasi saama, ükski takistus ei tohi meid peatada, kuulete, seal kutsutakse..."

Eemalt lumiste põldude ja tuisu tagant kostis suurtükkide mürinat. Nad olid seda kõminat kuulnud eile ja üleeile, kuid nüüd oli see hoopis lähemal, pimeda öö eesriide taga. Päeval võis näha laia hõõguvat kuma, põleva linna lõõska. Seal oli vaenlane sisse piiratud, rabeldes väljapääsu otsides nagu ketis kiskja.

Pataljonikomandöri rüht muutus sirgemaks. Ta hääl kõlas rahulikult ja kindlalt läbi tuisu:

„Seltsimehed, peame edasi jõudma, ükskõik kui raske see ka oleks. Suvorovi kangelased viisid oma suurtükid kätel üle Alpide ja lõid vaenlast. Meie peame talitama samuti. Haarame kinni!“

„Haarame!“ kõlasid ümberringi hüüded.

Tema ümber kogunes hulk mehi, patareilasi, sanitare, jalaväelasi, pikast, raskest teekonnast väsinud võitlejaid, kes said nüüd nagu uut hoogu. Ta ise haaras ühe suurtükiratta kodaratest kinni. Temast vasakul oli käskjalg Arusaar, paremal suur tugev kuulipildur, kes naeratas talle läbi pimeduse ning lumelörtsi. Pataljoni kokk, hiiglane Tuuberg, karupikkuses kasukas, mis siiski talle ainult põlvini ulatus, möirgas teiste tagant:

„Oodake mind... oodake mind! Kui mina käed külge löön, siis käriseb ka ankur maast lahti.“

Ta oli endine meremees, kaugete sadamate hunt.

Keegi hakkas kamandama:

„Ho-hopp!“

„Ho-hopp!“ vastati kooris.

Kümned käed pingutasid, õlad lükkasid, rinnad toetasid. Suurtükirattad hakkasid nihkuma, veeresid edasi, tõusid läbi lumelobjaka mäerinnakule.

„Ho-hopp, edasi!“

„Edasi!“ kajasid hüüded pingutavate meeste suust.

Esimene suurtükk jõudis mäest üles.

Nüüd nagu hakkas kõigil imelikult hea ja soe. See oli niisugune tükk tööd, millele võib kunagi tagasi mõelda, mis paneb midagi paisuma südame all. Niisuguseid ilusaid minuteid juhtub elus harva, need jäävad ikka silmade ette juuste hõbehallini.

Suur tugev patareilane, kes oli ähkinud just õlg õla kõrval Merikiviga, vaatas alla teele ning lausus:

„Kui juba ühega toime tulime, siis tulevad teised robinal järele."

„Tulevad!" kinnitas kokk Tuuberg. „Ainult katsu, et sa liiga tugevalt kodaratest kinni ei haara, muidu võivad need pilpad puruneda."

Ümberringi naerdi, ja mehed vajusid mäerinnakust alla uute suurtükkide järele.

Nõnda viisid nad käsivarte jõul mööda täistuisanud teed kogu patarei üles mäerinnakule. Veidi hingetõmmet saanud hobused rakendati uuesti ette ja kogu voor hakkas jälle voogama mööda tuhandeist jalgadest tümaks tallatud rindeteed.

Pikkamisi lõi detsembritaevas valendama. Kõrgele pea kohale tekkis tükike hahkjat valgust. Maantee äärest kargasid nähtavale mõned ahervaremed ja puud. Eemal välgatasid üle selle halli, udutombulise laotuse tulesähvatused. Need jooksid ikka läänest itta ja idast läände, nagu vehkleksid seal kaugel kaks hiiglast tuliste mõõkadega. Kuskil eespool tõusis üles rida leekkuule, nagu oleks keegi pihuga õhku visanud värvilisi konfette.

Mööda teeserva ruttas üks käskjalg ja hüüdis:

„Esimene pataljon... esimene pataljon!"

Merikivi peatas teda ja küsis:

„Mis on?"

„Kutsutakse staapi, kohe."

Staap asus siinsamas ühe laia veovankri ümber, mida vedasid kaks läbimärga hobust. Polgukomandöri hallidelt juustelt tilkus vett ja ta jalad olid põlvini märjad. Tema selja taga seisid adjutant ja staabiülem, taskulampidega valgustades välikaarte.

Merikivi astus polgukomandöri juurde ja esines:

„Seltsimees polgukomandör, esinen teie käsul."

Ühe hetke vaatasid mõlemad mehed teineteise otsa. Nad olid alanud Uuralis, uute reservide sepikojas, ühist tööd. Nende kasvatusel võrsusid rühmad, roodud, pataljonid. Kogu polk oli saanud selleks, mis ta oli nüüd. Iga võitleja visadus, patareilaste kangelaslikkus, kuulipildurite täpsus oli nende ühise töö vili.

Siis lausus polgukomandör kuidagi vaikselt:

„Seltsimees pataljonikomandör, kell kaheksa hommikul astub teie pataljon esimesena lahingusse. Ülesande saate minult."

„Kuulen, seltsimees polgukomandör!"

„Nüüd paigutage mehed puhkusele. Seal paremal peab olema midagi küla taolist."

„Borovitši," lausus staabiülem vahele.

Ja vastust ootamata ulatas polgukomandör Merikivile oma külma märja käe. Nad pigistasid tugevasti, selles raputuses oli midagi lepingu taolist, mida mõlemad komandörid mõistsid sõnatult.

Siis läks Merikivi tagasi oma pataljoni juurde. Ta andis mõningad lühikesed käsud, saatis välja käskjalad, ja kohe hakkasid rühmad ning roodud paremale hargnema. Nad astusid tühjadele põldudele, vajusid kuni põlvini lumme, sikutasid jalgu välja ja läksid ikka edasi mustavate mügarikkude poole, mis paistsid eemalt põlenud küla asemelt.

Oli veel nõnda vara, et piimjas valguses polnud möödaminejaid võimalik hästi näha. Kuid Merikivi tundis oma mehi, aimas neid kõnnakust, sellest, kuidas nad hoidsid püssi, astusid läbi lume või hetkeks hinge tagasi tõmmates seisatasid. See oli tema pataljon, tema mehed, kelledega ta oli tulnud üle Uuralite, maganud kõrvuti Kolomna männimetsa all, sõitnud läbi purustatud Kalinini kuni rinde-

jaamadeni, millede kohal hõljus veel vaenlase pommitajate suits.

Niisugustel päevadel õpib inimene palju.

Magamata ööd, külm, vastu nägu peksev lumelörts, lakkamatu pingutus jagab inimesed otsekui kaheks: suured hiiglased, igavesti südamesse jäävad kangelased, kellede ükski kandam pole küllalt raske, ükski pakane küllalt külm, ainuski hetk uneks liiga lühike. Merikivi otsis neid hiiglasi, ja ta leidis neid igal pool: raskete kandamite all öisel rindeteel, sanitaarpaunaga lumisel külaveerel abistamas oma kaaslast kinnikülmumata ojasuul, õlg õla kõrval edasi aitamas oma suurtükki. Neid oli voorides ja miinipildurite hulgas, köögikatelde hõõguvate suude ees ning polgu lõpus haigete kolonnis.

Nüüd nägi Merikivi neid mööda astuvat, nägi nende tuttavlikke turje, pea hoiakut, südi otsustavat sammu. Ta südamest tõusis igaühele neist soe tervitus, kuulmatu hüüatus, väike naeratus suunurka. Need olid tema mehed, võitluskaaslased, kellede seltsis ta juba mõne tunni pärast astub elu suurimale südamete proovile — lahingusse.

Tema eest möödusid kuulipildurid, rasked kilbid, rattad ning torud õlgadel. Nende kõrval kahlas roodukomandör, pikk noor poiss, noorem kui paljud tema võitlejad. Uuralis oli ta veel seersant, rühmavanem. Kuid keegi ei tundnud paremini kui tema seda lahinguväljade peremeest — maksimit, millest olenes tervete roodude ja pataljonide edu. Merikivi peaaegu armastas seda noort uljast poissi, kes neljakümne esimesel aastal viimse hetkeni oli kaitsenud oma kodulinna — Tallinna — müüre.

„Linask!" hüüatas ta tasakesi.

„Mina, seltsimees pataljonikomandör," naeratas nooruk.

„Kas kõik korras?"

„Korras!" vastas see. „Minu mehed on viimseni kohal."

Ja ta läks jälle koos oma rooduga edasi, ikka nende hulgas, nagu ta oli tõusnudki nende seast.

Merikivi kuulis selja taga samme ja nägi käskjalga tulevat.

„Seltsimees komandör, leidsin ühe korstnajala," lausus ta. „Selle taga on päris mõnus, ma süütasin juba tule."

Merikivi noogutas pead ja küsis:

„Mis kell on?"

Möödus mõni hetk, enne kui käskjalg vastas:

„Kümme minutit puudub kuuest."

„Nii. Tähendab, jõudsime õigel ajal."

„Jah, meie omad on kõik kohal."

Möödusid viimased rühmad, mõned mahajääjad ja voorid. Need jäid peatuma tee äärde lumiste põõsaste varju. Siis hakkas Merikivi pataljoni värskelt lumme tallatud jälgedes pikkamisi astuma mäekumerikkude poole.

2

Kunagi oli siin olnud küla.

Üks võitlejaist leidis lumest lauatükikese, millele musta värviga oli kirjutatud — Borovitši. Nõnda oli vist kunagi nimetatud seda kohta. Kuid nüüd oli siin raske tuulevarju leida isegi hulkuval koeral. Kõik oli põletatud ja hävitatud. Kogu ulatuses ei näinud silm ainustki katust, majaseina, trepiastet. Ainult mõned söestunud väravapostid ja ahjurusud tähistasid lumiste mäekumerike vahel endist küla aset.

Kunagi olid siin elanud inimesed.

Üks meestest leidis mesilastaru raami, vana purustatud

ja pehkinud tükikese puud, mis vedeles põõsaokstes. Ta ise oli maal kasvanud ja seepärast tundis seda eset. Ta näitas oma kaaslastele seda kõlbmatuks muutunud tühist asja, ja kõik vaatasid sellise uudishimuga, nagu võiks taruraam neile jutustada kogu küla mineviku, saatuse. Siis hakkas teise võitleja jalg lume all millegi taha kinni. Ta sikutas seni, kuni tuli nähtavale tules põlenud ja keerdunud raudvoodi.

„Vaadake, kunagi on selles sängis maganud inimesed!" hüüatas ta üllatunult, otsekui oleks tühjalt saarelt leidnud inimese jalajälje.

„Aga muidugi, see on ju küla ase," vastasid teised.

„Jah, ma tean," lausus mees mõtlikult.

Kuid tema süda ei saanud siiski veel rahu. Ta nägi esimest korda oma silmadega niisugust laastatud maad, kus kõik on hävitatud, põletatud, rusudeks muudetud. Tal hakkas valus, tuhat küsimust seisis nagu tulikirjadega tema silmade ees. Seepärast küsiski ta jälle tüki aja pärast:

„Kuid ütelge, kuidas võib hävitada kogu küla, nii et midagi järele ei jää? Mitte ühtegi hoonet, mitte ühtegi seina ega katust... isegi mitte ainukestki müüri. See on nõnda, nagu oleks tohutu raudrull sõitnud üle pappehitiste, üle mängumajade, aedade, üle kogu maa."

„Aga seal on korstnajalg," näitasid teised.

„Jah, ainult see, muud ei midagi."

Tema juurde astus vanem mees, mitte aastatelt, vaid oma silmadega nähtud kogemustelt. Aasta tagasi oli ta näinud põlevate linnade ja külade kuma sadade kilomeetrite pikkuselt veeremas läänest itta. Selle kuma valgusel tõusis üle kogu maa nähtavale sakslaste kiskja-lõust. Tuha ja ahervaremete jäljed jäid igale poole sinna, kus see koš-

maar murdis endale teed lähemale Nõukogude südamele — Moskvale.

„Vaata," näitas ta käega läände, kus valgenema hakkavat taevaserva kattis paks suits. Selle vahelt lõid tulekeeled välja nagu punased lipud. „Seal asub linn, mis on võibolla sada korda suurem kui see küla, mis on justkui pühitud maapinnalt. Kui sa kord jõuad sinna tänavaile, õigemini neile mürskudest, lõhkeainetest, miinidest läbisongitud kivi- ja prügihunnikuile, mis kord on olnud tänavad, siis küsid sa jälle kindlasti: Kuidas võib purustada terve linna, nõnda et sellest ei jää järele midagi muud kui kivihunnikute, raudlattide, betoonimürakate ja rippuvate telliskivimüüride rägastik? Nägin Moskva all üht linna, kaunis suurt linna, mis meenutas vana, mahajäetud paemurdu."

Mehed vaikisid.

Esimene võitleja, see, kes oli imestanud purustatud küla üle, tõstis lumest lauatükikese, selle unustatud küla sildikese. Ta võttis põuest pliiatsi ja kirjutas lauatükikesele tugevate tähtedega:

„Tahan kätte maksta kõigi nende purustatud linnade, külade, rahulike inimeste kodukollete eest. Iga kuul mu automaadist olgu sihitud hävitajate südamesse. Surm saksa okupantidele!"

Ta mõtles hetke ja kirjutas siis kindla käega alla: „Tasuja". Tema käest rändas lauatükike naabri kätte, sealt jälle edasi järgmisele. Igaüks neist kirjutas midagi lauakesele, mõne mõru südamesoovi, esilepurskava vihakarjatuse, põlgliku needuse. Viimane võitleja otsis teiba ja kinnitas sildikese söestunud väravapostist kangutatud naeltega teelahkmele, põletatud küla tuhaasemele.

Niisuguseid sildikesi oli ka mujal, kogu lahinguteel. Neid oli kirjutatud paljudes keeltes, mõni nimi, mõni

hüüatus, mõni needus, mis parajasti täitis nende tundmatute rindemeeste südant. Kord leidsid nad varisenud müürilt söega kirjutatud tähed: „Siin elasin mina, kaardiväe miinipildur seersant Varunin. Iga kivi mu purustatud kodust saagu põrgutuleks neetud saksa okupantidele!"

Ja sinna alla oli tundmatu eestlase käsi kirjutanud: „Sõber, sinu viha on minu viha, sinu kättemaks — minu kättemaks. Edasi otsustavaks lahinguks, lõplikuks võiduks!"

Suuremalt osalt nägid need tormidest ja tuiskudest karedaks muutunud mehed esmakordselt oma silmadega sakslaste ja sõja hävitustööd. Mõned neist olid võidelnud hävituspataljonide ridades. Teised olid osa võtnud Tallinna kangelaslikust kaitsemisest, kuid ainult vähesed olid näinud tõelist halastamatut sõda, kõigi inimmõistuse hävitusjõudude purskamist Smolenski, Leningradi ja Moskva all.

Nüüd seisid nad siin ja vaatasid sinna eemale, kus nende silmade all põles ja leegitses terve linn nagu põrgu eeskoda. Varavalgel muutus see läbinägematuks suitsumüüriks, kõmavaks, lakkamatult ragisevaks maalapikeseks, mis meenutas eemalasuvat hiiglakraatrit. Ainult aeg-ajalt ilmus paksust suitsust nähtavale mõne vabriku korsten, kivimaja kõrge külg või kiriku purustatud kuppel. Siis kattis suits jälle kõik.

Ja siinsamas, pisut paremal, raudtee kuusehekkide taga asusid keset lagedaid põlde mõned laialipaisatud hooned, tükike kiviaeda, raagus puud. Siin ootas esimest pataljoni inimese kõigi füüsiliste ja vaimsete jõudude tugevaim proov — pealetung.

Põleva, lakkamatult ragiseva ja tulesambaid ülespurskava linna kõrval näis see lagendik tähtsuseta kindlustatud punktikesena. Siit ei leidnud silm midagi kindlustuste

taolist, kogu maa oli lage, tühi ja paljas. Ainult mõned põõsatutid, lagendiku laiul õõtsuvad mäekühmud, risti kulgev, palju päevi käimata maantee ja ikka lumi, lage lumi. See näis pigem mahajäetud sovhoosivaremetena kui kindlustatud punktina. Näis, et rühm mehi võib selle haarata esimese rünnakuga.

Kõik oli vaikne, rahulik, miski ei liikunud lumiste põldude kohal. Sellest said hoogu mõned mehed, kes kohe olid oodanud vaenlase ägedat tuld. Nad küsisid naeratades:

„Kus siis sakslane on, kas pistis juba punuma?"

Ja teised vastasid niisama lõbusalt:

„Oodake veel, ta kohendab püksirihma."

Need naljad muutsid kogu olemise nagu lõbusamaks.

Ainult pataljonikomandör Merikivi ja mõned vanad rindemehed teadsid, mis neid ees ootab. See silmale nähtav lage väli mõne põõsatuti ja kolme-nelja varemetetaolise kiviehitisega oli vaenlase tähtsamaks kindlustusvööndiks, võti ümberpiiratud linnale.

Kolme- ja neljakordsed okastraataiad piirasid kindlustust. Nende ees ja taga algasid miinivööd, nägematud jõhvpeenikesest traadist tõkked, mis puudutamisel panid prahvatama ümbruse. Kogu väli oli kaetud silmale peaaegu nägematute, üksteisele kaitset pakkuvate dzottide ja dottidega, millede ambrasuurides loendamatud kuulipildurid valvasid ümbrust. Iga mäekumerik, põõsatutt, tee looklev joon oli täpselt mõõdetud, iga meeter maad laskesektoreiks jagatud. Mõnisada meetrit eemal asusid jälle uued kindlustatud punktid, uued miiniväljad, okastraataiad, ambrasuurid, moodustades ringkaitse ümberhaaramiste eest.

Kuigi praegu kõikjal oli vaikne, ei paistnud ainustki suitsuvinet ega liikumist, teadis Merikivi ometi, et sajad terased silmad valvavad kuulipildujate taga iga liigutust

enda ees. Isegi lind ei saanud märkamatult lennata üle lumise välja.

Ülalt mäekumerike vahelt tuli käskjalg Arusaar ja teatas: „Seltsimees komandör, tee on valmis."

*

Samal ajal lähenes põlenud külale mööda teed supikatel. Ree kõrval kahlas kuni põlvini lumes pataljoni kokk Tuuberg, suur tüse poiss, talimüts veidi kuklasse lükatud, kasukahõlmad lund puudutamas. Temast vasakul sammus hobusemees, väike nirginäoga mehike, silmad kilades vaenlase maa poole vaatamas. Ta justkui ootas, oli kõigi erkudega valvel, et järgmisel hetkel tuleb sealt mõni kahurimürsk või kuulipilduja-valang. Mitmel korral heitis ta rahutu pilgu oma kaaslase poole ning lausus:

„Usu, Kutt, nad hakkavad põmmutama."

„Las hakkavad," vastas see rahulikult, kiskudes vilti sügavast lumest välja. „Aga sina lase kiiremini... mehed ootavad juba toitu."

„Kuidas sa saad rutemini, kui..." turtsus hobusemees hädiselt vastu. Kuid nagu kiuste läksid ohjad jälle kätes sassi. Üks haru sattus jala alla ning ähvardas mehikest pikali kiskuda. Ta tantsis tükk aega ühel jalal, silmad ikka vaatamas kaugele ette, nagu võiks vaenlane just märgata ta kimbatuse-silmapilku ja anda põraka. Siis haaras ta kätega õhku ja prantsatas selili lumme.

„Toh-oh, sa oled justkui kubu õlgi!" naeris kokk, haaras oma kaaslase turjast kinni ja aitas tema uuesti jalule.

Nad jäid hetkeks teineteise vastu seisma.

„Kuule, Ott, kas sa kardad?" küsis siis kokk pikkamisi ja tõsiselt, vaadates oma kaaslase heledatesse silmadesse.

„Ei noh ... " hakkas see end kuidagi imelikult raputama. „Aga kui sihuke matsakas külge tuleb, egas siis vist küll suurt järele jää."

„Päris kindel, et ei jää," noogutas kokk tõsiselt. „Kuid sellepärast ei maksa sul enneaegu manöövreid teha. Tead, oleme vanad semud."

„Oleme."

„No vaat, see loeb ka midagi."

Mõlema poisi vahele tekkis möödunud aegade kauge mälestus. Nad olid kõrvuti kasvanud, agulimajade pappkatused, tolmused tänavaääred, aedade niiske muld olid olnud nende paljaste jalgade paterdada. Ott oli ikka hoidnud Kuti, selle suure turjaka poisi poole, kelle selgetes sinistes silmades oli sageli nii palju mõistatuslikku. Nad polnud kunagi teineteisele rääkinud, mis oli neid sidunud sõpradeks. Ja seda vist ei räägitagi, see kasvab ühes lapsepõlve päikese, käsikähmus saadud sinise muhu, purustatud aknaruudu ja saja teise pisiasjaga südamete külge.

Nüüd seisis August Tuuberg, esimese pataljoni kokk, oma vana sõbra ees ja lausus karmtõsiselt:

„Siis ole ka mees, nagu olema peab."

„Muidugi olen, aga ega see just kerge ole," nuuskas see ninaga.

„Miks ei ole?"

Väiksem poiss mõtles ühe silmapilgu, siis vastas:

„Sul on ju kergem, sina oled kokk. Kuid minusugused hobusemehed lüüakse eesliinile."

Midagi mõtlikku tekkis tüsedama poisi selgetesse silmadesse. Need sarnanesid nüüd pisut pisikese agulipoisi kurbtõsistele silmadele, milledes puurleb ning juurdleb kauge mõte, rabeleb läbi kahtlustarade ja järsku võidab kõik takistused. Ja selles võidus on midagi suurt ning

üllast, niisugust sõnulseletamatut, mis hingestab kogu näo, paneb särama silmad, tuikab õhetama põsesarnad.

„Hea küll, Ott," lausus ta sellise häälega nagu inimene, kes on jõudnud kindlale, kõigutamatule otsusele. „Oleme vanad semud, meie hoiame ikka ühte. Mäletad, kui kord Pilpaküla poiste kamp mulle kallale tuli, siis kargasid sina kohe appi. Ühele andsid jalaga mööda kõhualust ja teisele torkasid pöidlad silma."

„Mäletan."

„No vaat... ehk torkan ka mina nüüd sinu eest mõnele pöidlad silma."

Regi jõudis mäerinnakule, ja nüüd oli ka Otil nagu kuidagi kergem läbi sügava lume sumbata. Ta ei vaadanud enam nii sageli vaenlase maa poole, sinna põrgu pärasoppi, mis pani erutatult südame põksuma.

Kuid just samal hetkel, kui nad jõudsid roodude juurde, pahises õhk pea kohal nagu tiivalöökidest, ja kaks või kolm miini prahvatas mäenuki all vastu lund. Kõik mehed viskusid laiali, varjasid end mäeküngaste, teeservade ja lumme sõtkutud jälgede varju. Ott seisatas ühe silmapilgu, käed värisemas, nägu kahvatu, ja pistis siis järsku mööda mäekülge alla jooksma. Talle näis, et tema taga ragises kogu mäekumerik, viskus talle järele, pihunes hiiglasuurteks vihisevateks mullakamakateks. Siis takerdus jalg millegi taha ja ta lendas ülepeakaela kohevasse lumme.

„Ott... Ott... sindrinahk, pea kinni!" karjus kokk talle järele.

Tema selja taga küsis rahulik hääl:

„Kas kardab?"

Kokk pöördus ümber ja nägi enda ees pataljonikomandöri teravaid, veidi kurva läikega halle silmi.

„Vist jah... harjumata asi..." kogeles ta.

Ja korraga tundis ta nii imeselgesti, et just nüüd peab ütlema vana sõbra eest mõne sõna, niisuguse sõna, et Ott polegi argpüks, vilets jänes, vaid läbi-läbi kuldne poiss, tõeline sõber, kelle süda tuksub ausalt, kes raskel silmapilgul ei jäta oma pataljoni hätta. Kogeldes, sõnu otsides hakkas ta rääkima:

„Niisugune oli ta juba vanasti, lapsepõlves... Kartis nagu pöörane võmmi vilet, äikest ja pauku. Kui keegi aknaruudu sisse lõi, siis jooksis Ott kas või pükstest välja, ja äikese ajal muutus siniseks nagu jõhvikas. Nüüd enam äikest ei karda, aga..."

„...pauku kardab," lõpetas Merikivi naeratades koka jutustuse.

„Just nii, pauku kardab!" kordas see rõõmsalt.

Ja nüüd oli sel suurel poisil, kel oli nii raske väljendada kõike seda, mis kees ta südames sõbra pärast, korraga nagu palju kergem. Pataljonikomandör mõistis poolelt sõnalt kogu selle raske loo. Ta oli ikka niisugune, tema südamesse mahtus kõik see, mis sündis kogu pataljonis. Võitlejad käisid ikka tema juures oma murede, rõõmude, salajasemate südamesoovidega. Mõnedele kirjutas ta kirju. Mitte harilikke lihtsaid kirju, nagu kirjutatakse muldonnides vilkuva rasvalambi tule all, vaid tükikese võitleja elust, tema edust, võitlustest, jällenägemisest. Teised said temalt tubakat, pataljonikomandöri tubakat, mis sageli polnud parem ega halvem kui kõige lihtsama punaväelase tubakaski, kuid jääb siiski vilkakeerutajale meelde kogu eluajaks, mäletada kaugete aastate lävelgi. Ja oli neidki, kes kandsid tema tagavarapükse, saapaid, laia ohvitseririhma — uhket oma pataljonikomandöri rihma.

Nüüd andis see kõik nagu August Tuubergile julgust.

Ta lükkas mütsi õieti pähe ja ajas oma suure turja sõjamehelikult sirgeks.

„Seltsimees pataljonikomandör, mul on teile üks palve."

„Noh?" kergitas see kulme.

„Ott... tähendab punaväelane Valgeorg on hea kokk. Aga mina olen raskekuulipilduja mees... Kas ei võiks sedasi, et me vahetame kohad, Ott ja mina?"

Merikivi silmades välgatas midagi. Ta süda muutus korraga rõõmsaks. Sel hetkel ta oli jälle leidnud uue kangelase, toreda lahingumehe, sooja südamega võitleja, kes oma sõbra eest vabatahtlikult astus lumiste võitlusväljade raskele teele.

„Tehtud," lausus ta ja sirutas kokale käe.

See pöördus ringi ja hüüdis kõhklevalt lähenevale hobusemehele:

„Ott, võta kopp ja jaga toit välja."

„Miks mina?" küsis see arusaamatult.

„No vaat, ütlesin ju sulle, et torkan kord ka mina sinu eest mõnele pöidlad silma. Nüüd lähen seda tegema sakslastega."

3

Poole tunni pärast algas esimene pealetung.

Lumiseid põlde kattis tihe ja madal udu nagu suits. Sellest paistsid välja ainult raudteetaguse kuuseheki tipud ja mõned kauged puud. Taevas tõmbus külmaks, tardus kuidagi klaasiseks. Kõik oli vaikne, lumised künkad lamasid rahulikult, nagu midagi oodates.

Roodud hargnesid ülevalt alla. Pataljonikomandör Merikivi jagas käske, jäädes roodude keskele. Ta läks nendega ikka kaasa, saates käskjalgu vasakule ja paremale, kuuli-

pildurite juurde, kes olid jõudnud peaaegu raudtee äärde, esimese roodu manu, kes ületas lumist maanteed. Kuid ikka veel ei ärganud vaenlase tuli.

„Kas nad on jätnud oma positsioonid maha?" välgatas läbi tema mõtete.

Kuid seda oli raske uskuda. Ta oli liiga kogenud sõjamees, et rõõmustada vaenlase vaikimise üle. Pigem näis see pahaendelisena, ettevaatusele manitsevana, nagu vetruv laukakamar, mis võib järsku vajuda jalgade alt. Kuid seda vaikust tuli kasutada — jõuda vaenlasele lähemale, tema kindlustuste alla, silm silma vastu.

„Edasi!" andis ta sidemeestele käsu.

Siis ärkas üks kuulipilduja, teine, kolmas, ja korraga tärises neid kõikjal. Merikivi kõrv eraldas tuttavaid maksimi ühetasaseid ja rahulikke hingamisi vaenlase relvade pisut peenemast, vidistavast, õmblusmasina vurina takti meenutavast tärinast. Neid asus vasakul ja paremal, kaugel taga, varemete juures, kust tuli justkui tihedate valangute kuuma lainet.

Mõne minuti pärast tuli esimene teade vasakult — kuusehekis hävitatud vaenlase raskekuulipilduja-pesa.

Pataljonikomandör Merikivi andis käsu:

„Vallutada vaenlase positsioonid."

Kuid siis avanesid sealt ootamatult uued peidetud kuulipildujate, täpsuslaskurite, automaaturite pesad. Kogu rünnak lõi veidi nõtkuma, saades nagu tugeva rusikahoobi rindu.

Vasakul tiival võitles väike julge jagu. Nende juhiks oli seersant Laas, noor poiss, vaevalt kaheksateistkümneaastane. Hommikul oli ta põlenud Borovitši küla tuhaasemel leitud nimetahvlile kirjutanud ainult neli sõna: „Edasi, mitte sammugi tagasi!"

Nüüd oli ta oma jaoga kõige ees, ainult nelikümmend või viiskümmend meetrit eemal kuusehekist. Ta nägi selgesti kuulipilduja-tuld, mis välgatas madalal puude all. Tema ümber oli ainult kuus või seitse võitlejat, tema mehed, kellega ta oli maganud külg külje kõrval naridel, suitsetanud ühisest tubakakotist, ületanud raske teekonna. Nad olid enam kui sõbrad — lahingumehed elus ja surmas.

„Vaadake, seal on see pesa!" näitas ta meestele. „Nüüd hakkame jooksma; kes esimesena kohale jõuab, hävitab granaatidega."

Keegi ei küsinud rohkem, keegi ei lausunud ainustki sõna, seda polnudki siin tarvis. Väike salk hakkas jooksma kuuseheki poole. Keegi langes, see oli vist Veski, vilgas pillilugude meister, lembelaulude laulja. Ja sealsamas vajus otseti ka vana Raugas, nagu oleks ta juba jõudnud oma Muhumaa pehmeokkaliste kadakate alla puhkama. Vist veelgi jäi üks või kaks meest kuskile tahapoole. Kas nad väsisid jooksust või võttis neid vaenlase kuul, seda polnud nüüd aega mõelda. Kuid kolm poissi jõudsid heki alla, ja peaaegu korraga prahvatasid nende granaadid seal ees vaenlase kuulipilduja-pesas.

Kaks võitlejat tõusid jälle üles, kuid kolmas ei tõusnud. See oli seersant Laas, kes jäi lamama nende kuuskede alla, mis paistsid väikese nimetahvlini põlenud küla asemel. Tema oli täitnud esimesena oma tõotuse, neli lihtsat sõna.

Kui pataljonikomandör Merikivi sinna jõudis, jutustas roodukomandör ühe künka varjus mõne sõnaga selle loo.

„Kuidas on selle kangelase nimi?" küsis Merikivi.

„Seersant Laas," vastas roodukomandör

„Seersant Laas," kordas ka Merikivi, kuid see nimi ei loonud ta mälestuses mingit kujutlust.

Seersant Laasi ei olnud nende võitlejate hulgas, keda ta juba pimesi tundis nende tuttavlikust turjast, pea julgest hoiakust, südist otsustavast sammust. Ja korraga tundis Merikivi südame all imelikku pigistust. Ta ei tundnud ikka veel kõiki oma mehi, ei suutnud näha nende ausat südant karehalli soldatisineli all, ei osanud vaadata nende hinge põhja. See noor valgepäine, rõõmsa lapsenäoga poiss oli üks neist hiiglastest, lahinguväljade legendaarseist kangelastest, kuid näe, sa ei osanud teda varem leida. Alles nüüd, kus ta lamas elutuna siin lumisel väljal, kus tema nimi kõlas roodust roodu, avanes sulle tema südame suurus.

Merikivi võttis maast peotäie lund ja surus vastu nägu.

„Otsi hoolsamalt, vaata igasse silma, igasse südamesse, ja sa leiad neid rohkem kui oled seni arvanud," ütles ta enesele. „Nad võrsuvad su silmade all, sa pead neid ainult õieti ära tundma, sest oled nende komandör, juht, kasvataja. Ja kui sa ei oska seda teha, siis oled vilets komandör, saamatu kasvataja, sa ei suuda seista oma pataljoniga südamete suurimal proovil — lahingus."

Ja siis korraga meenus talle kiri kaarditaskus, vana kiri, mille ta oli saanud peaaegu aasta tagasi. Tema naine kirjutas: „Olen otsustanud jääda siia, ükskõik kui raske see ka oleks. Meie peame võitlema, nõrgad ja tugevad, peame võitlema lõpuni, sest Lenini linn on tükike meie kodumaa ihust, tema valvas silm Balti merel — aken Euroopasse."

Nüüd võitles see väike vapper naine selles veeta, tuledeta ja külmas linnas, milles siiski tuksus soe ja julge süda. Ning tema, Merikivi, polnud kunagi mõelnud, et selle väikese naise võitlus seal oli hiiglaslik, võib-olla mitte kergem kui rindel. Seal võrsusid samasugused loen-

damatud kangelased, valvurid katustel, virgad käed tööpinkide taga, sanitarid, õed ja arstid haigemajades. Ja tema väike naine oli üks neist miljoneist märkamatuist vereliblekestest, mis lakkamatu jõu ning usuga toitsid saabuvat võitu.

Pataljonikomandör Merikivi tõusis üles, korrates enesele:

„Jah, tunne inimesi, see on veel tähtsam kui osata hästi käsitseda relva. Sakslased mõtlesid meid võita terasega, aga meie lööme neid südamete vihaga."

Ta läks edasi, järele roodudele, kes olid jõudnud lagendikule. Udu oli rebenenud, detsembri kirgas päike säras lumel, mäekumerikud valendasid vastu, ja seal eespool, sovhoosi varemete juures, sädeles kõik justkui litterkividest. Sel hetkel ei paistnudki see kõik tõelise lahinguväljana, vaid pigem rahuliku maastikuna, kus millegipärast prahvatasid kõrgele lumesambad, sisisesid kuulid ja tõusid värvilised raketid. Roodud olid juba teest üle jõudnud, ja tiivad hakkasid nagu noodasuud varemete ümber koomale tõmbuma.

Samal hetkel kostis eemalt, põleva linna poolt, teravlõikav metalli krigin. Näis, nagu oleks seal keegi tohutut roostetanud võtit lukuaugus keeranud.

„Maha heita... kuueraudne!" hüüdis Merikivi, sest tema tundis imeselgesti seda võigast häält.

Võitlejad viskusid lumme. Ühe hetke näis kõik vaikne, siis lõi õhk järsku pea kohal laperdama, ja üksteise järel langesid alla rasked miinihoobid. Terve lume- ja külmunud mullakamakate pilv paiskus üles, nagu oleks emake maa end raputanud. Kohe järgnes sellele teine kauge krigin, ja uued raudsed rusikahoobid panid maa võppuma.

Üheaegselt miinidega algas ümberringi lakkamatu kuuli-

pildujate ragin, millesse segunesid püssipaugud nagu põlevate okste pragin. Hakkas töötama kogu vaenlase relvade koor, aastaid ehitatud, täpselt väljamõõdetud, kindlatesse laskesektoritesse jaotatud koondtuli. Näis, et sellel lagedal väljal, kus lamas kolmsada või nelisada inimest, ei jää hävitavast tulest puutumata ainuski ruutmeeter maad. Igalt poolt tuiskas üles miiniplahvatuste suitsu, ja kohe lõikasid seda läbi kuulipildujate tulised joad.

Just Merikivi ees kündsid miinid üles mullakamakaid, ja kaks kuulipilduja-valangut jooksid nõnda lähedalt tema küljest mööda, et purustasid vöörihma. Üks väike põõsas, mis asus temast kaks või kolm meetrit paremal, hävines mõne minutiga kuulipildujate tulest.

Tagapool tõusis kaks rohelist raketti.

„Kaevuda!" andis Merikivi käsu edasi.

Kohe kostsid üle lageda välja hüüded:

„Kaevuda... kaevuda... kaevuda..."

See helises nagu kell külmas õhus, jooksis suust suhu, rühmast rühma, roodust roodu. Kuid siin, sellel lagedal, kivikõvaks külmunud väljal polnud kuskile kaevuda. Labidaterad kõlisesid vastu külmunud mulda, iga nähtav liigutus tõi vaenlase ambrasuuridest kaela põrguliku tule. Kuid siiski elas pataljon, pidas vastu, võitles visalt oma olemasolu eest. Paljud võitlejad tegid kätega endale lumme aseme, üsna väikese aseme, kuhu sai varju pista ainult nina. Ent sel raskel hetkel andis see väike, peaaegu tähtsusetu vari uut julgust ja lootust. Mõned katsid end labidatega ja teised leidsid põõsajuurika, tühise käsivarre-jämeduse puukese, mille purustab iga kuul esimesel lennul. Kuid ometi sisendasid need tähtsusetud, mitte mingisugust kaitset pakkuvad varjendid uut julgust, õhutasid elusädet.

Igalt poolt kostsid jao- ja rühmakomandöride julgustavad hüüded:

„Vastu pidada... vastu pidada... mitte tõusta...“

Sest sel hetkel tähendas püstitõusmine kindlat surma. Ja pataljon pidas vastu, seisis kõikumata, kindlalt, nagu oleks ta karastunud paljudes lahingutuledes.

Siis kostis tagant, üle peade, tuttav raskekuulipildujate hingamine.

„Meie omad hakkavad andma!“ lendas sõnum suust suhu. „Need on Linaski mehed, no küllap nad juba oskavad.“

„Meie omad... meie omad...“ mõtles sel hetkel iga võitleja, litsudes end vastu maad, tehes end nõnda väikeseks, madalaks ja õhukeseks, nagu võis.

Ja ühe või kahe minuti pärast kostsid sealt raudtee tagant, põlenud küla küngastelt, ka suurtükipaugud. Õhk hakkas pea kohal kohama. Kuskil eespool, vaenlase dzottide ja dottide ambrasuuride ees, prahvatasid esimesed mürsud. Neile järgnesid ikka uued ja uued, ning iga lennukohinat saatsid lumme mattunud võitlejate rõõmsad südametuksed. Nüüd jäigi vaenlase tuli juba kuidagi hõredamaks, vaiksemaks, ja kauge kuueraudse krigin vaibus hoopis.

Tagapool tõusid punased raketid.

„Tagasi tõmbuda!“ andis Merikivi käsu.

Ta kuulis enese lähedal lume rudinat ja vaatas taha. Seal roomas läbi lume lähemale käskjalg Arusaar.

„Seltsimees komandör, leidsin seal tagapool ühe augu, sinna ei puhu tuul...“ teatas ta.

Merikivi naeratas. Ikka leidis Arusaar tema jaoks mõne tuult varjava korstnajala, augu, katlakesetäie kuuma teed, mantli katteks. Rännakul tuli ta kuuseokstega, laotas need

märjale maale, harutas kuskilt välja kuivad jalarätid, leidis kuivi puid tuleasemeks. Näis, nagu võiks ta aina lõpmatuseni anda, hoolt kanda. Ja seejuures naeratlesid ta tõsised silmad, nagu oleksid kõik need hoolitsemised soojendanud ka teda ennast, tema silmi, tema südant.

„Hea küll, läheme," ütles Merikivi, ja mõlemad mehed hakkasid roomates tahapoole liikuma.

Nende järel tõmbus pikkamisi ka kogu pataljon vaenlase marutule rõngast tagasi. Roodud ja rühmad saabusid salkadena, laialipillatud jagudena. Sanitarid tulid haavatutega. Nad vedasid raskemaid haavatuid mantlitel ja sinelitel, nihkudes küünarnukkide ja põlvede abil samm-sammult edasi. Mõned kandsid roomates haavatuid seljas, sest kogu lagedat välja niitsid ikka veel vaenlase kuulipildujate vikatid.

Sel õhtupoolikul sai kuulsaks kolmanda roodu sanitar Veström, pikk poiss, Vormsi hülgekütt. Nelikümmend seitse korda käis ta vaenlase tule all kaugetel lagendikuservadel, miinivööde sügavikus, peaaegu okastraataedade all. Ta sidus haavu, lausus oigajaile mõne lohutava sõna, sõna, mis lahinguväljadel muutub peaaegu usuks, ja pöördus mõne raskema haavatuga jälle tagasi kuuseheki varju.

Nende mõne tunni jooksul muutus ta punaväelaste, velskrite ja alles hädaohust pääsenud haavatute silmis hiiglaseks. Ta näis sooritavat võimatut, seda, millest oli küll kuuldud ja loetud, kuid mis näis olevat siiski rohkem kui ime. Kaks korda olid vaenlase kuulipildujate valangud purustanud ta sinelihõlmad, lõmastanud veepudeli ja puruks rebinud sanitaarpauna. Ta põsel oli nagu tulise rauaga põletatud kriim — ühe kuuli jälg. Ent ta läks ikka uuesti ja uuesti, ning kõik vaatasid südamete põksudes järele, kuidas ta kadus valevasse lumme. Ja kui ta jälle

tagasi tuli, siis pigistasid võitlejate karedad käed tema käsi, sosistasid tänusõnu, kaisutasid puruksrebitud sinelis kangelast.

Veström seisis nende ees veidi kohmetult, segaselt, nagu ei taipaks ta, milleks kogu see seltsimeeste poolehoid. Ta tahtis justkui neist eemale hoida, sest see polnud ju midagi suurt, mis ta korda saatis, seda võis teha igaüks.

Õhtu eel tuli ta väikese kirjakesega pataljonikomandöri juurde. See oli kirjutatud taskuraamatukesest väljatõmmatud lehele, lumest veidi niiskunud ja kortsunud. Suure vaevaga luges Merikivi:

„Lubage mul jääda teie ette. Olen eelpostiks, kui tulete."

Merikivi ei suutnud lugeda allkirja, lumi oli selle laiali sulatanud.

„Kes see on?" küsis ta imestades.

„Kommunistlik noor Muru. Ta on oma automaadiga traattõkete lähedal. Temaga kaasas on veel kaks meest, vahvad poisid."

„Jäägu," noogutas Merikivi peaga.

Kui sanitar lahkus, tundis ta jälle südame all imelikku pigistust. Seal lagedal väljal, otse vaenlase tuldpurskavate ambrasuuride all, oli kolm noort poissi, kolm kangelast, kes vankumatult seisid pataljoni eelpostil. Kas ta tundis neid? Kas ta oli kunagi märganud nende silmade tuld? Kas ta kuulis nende noorte südamete kutset võitluseks ajaloolise verivaenlasega?

Ta oli arvanud, et temal on korralikult väljaõpetatud pataljon, toredad tublid poisid, kes võidavad kõik raskused. Ta tundis kümneid häid kuulipildureid, automaatureid, luuremehi, sidelasi. Ta usaldas neid, lootis nende jõule, otsustavusele, vastupidavusele. Kuid nüüd kasvasid ta silmade all uued lahinguväljade kangelased, tundmatud

võitlejad rühmadest ja roodudest, lõid helendama nagu säravad tähed laotuses. Pataljoni kokk Tuuberg, seersant Laas, sanitar Veström, kommunistlik noor Muru, tema kaks tundmatut kaaslast ja paljud teised kasvasid siin lagedal ning tuulisel võitlustandrel mõne tunni jooksul hiiglasteks.

Ja ta mõtles õnnetundmusega:

„Niisugune armee peab võitma, selle jõudu ei suuda murda ükski vaenlane, selle võiduteed ei takista mingid tõkked."

Vasakult tulid sidemehed ja paigutasid välitelefoni augu nurka. Nad olid toonud liini vaenlase tule alt läbi ja ühe mehe käsi rippus lõdvalt alla. Ta ütles oma kaaslasele:

„Keera otsad kokku, ma ei saa."

Merikivi vaatas veel kord poissi ja tundis tema ära. See oli üks neist, kes paistis talle silma juba Uurali valgetüveliste kaskede all, raskel teekonnal ja nüüdki siin lagedal võitlusväljal.

„Mis on, Suurop?" küsis ta.

Poiss vaatas talle rõõmsa naeratusega silma ja heitis vasaku käega:

„Ah tühja, kriimustas veidi."

„Kuul?"

„Vist jah."

Merikivi astus tema juurde, võttis käe ja vaatas haava. Kuul oli läbistanud peopesa, võib-olla isegi purustanud keskmise sõrme luu.

„Mine kohe ambulantsi," ütles ta.

„Praegu pole aega, meil on tarvis veel paremalt otsad sisse tuua."

Ja järgmisel hetkel olid nad läinud paremale, jälle uute kuulide alla, uuele südamete proovile.

Teine rünnak algas õhtuvidevikus.

Väljas oli tõusnud tuul ja keerutas lund jahutolmuna üles. Suurtükkide tuli muutus ikka tihedamaks ja ägedamaks. Kõik patareid koondasid oma löögijõu varemete ümber. Plahvatus järgnes plahvatusele nagu välkvalgus, mille paistel hetkeks kargas nähtavale tükike lumist välja, mõni põõsamügarik või tume seina müür.

Pataljonikomandör Merikivi andis viimased käsud.

Ta ei näinud küll pimedas, kuid aimas, kuidas paremal ja vasakul roodud valmistusid liikuma-hakkamiseks. Nad tõusid varjavaist maalohkudest, lumme kaevatud varjendeist, kivide ja teeservade tagant. Külm raputas võitlejaid, oli muutnud kangeks nende luud-liikmed. Sõrmed justkui ei tahtnud hoida püsse ja ümber kintsude tundus, nagu oleksid need täiesti alasti.

Merikivi tõusis augu servale ja läks otse edasi. Ta kuulis enda kannul käskjala samme, tasandas hetkeks käiku ja ütles:

„Seltsimees Arusaar, kas sa ei tahaks maha jääda? Mul läks automaat rikki, see oleks tarvis parandada."

Tema kõrval vastas käskjala rahulik hääl:

„Ma parandasin selle juba ära."

Nüüd neil nagu polnudki enam midagi rääkida. Nad mõistsid teineteist sõnadeta, vaikides. Peagi jõudsid nad järele esimesele roodule, kes hargnes laia ahelikuna üle lumise välja. Nad kuulsid siit-sealt mõnd tasast hüüatust, kõnejätku, lauset, mida võitlejad laususid sel tähtsal silmapilgul. Üks jäme hääl, see oli vist teise rühma suur ja tugev kuulipildur Terasmäe, ütles:

„Muru on ikka oma meestega ees. Me saatsime neile tervitusi."

„Kuidas te saatsite?"

„Valang rohelisi leekkuule, see on meie märk. Ta teab, et me pole neid unustanud."

„Neid ei saagi unustada, eluajaks jäävad meelde."

Läbi aheliku sosistati edasi käsklus:

„Pikali!"

Kogu ahelik heitis lumele, vaadates pinevalt ette. Nüüd olid nad vaenlasest ainult kakssada või kolmsada meetrit eemal. Neid lahutas traataed ja miinivöönd, mis oli vist juba suurtükitulest purustatud. Vaenlase tuli oli jäänud vaikseks. Ainult mõned üksikud kuulipilduja-valangud jooksid nagu kobades üle välja.

Merikivi ootas pinevil. Ta katsus vaadata oma käekella, kuid ei näinud midagi. Nüüd oli juba möödumas kümme minutit, pidi algama rünnak. Suurtükituli oli sundinud vaikima vastase kuulipildujad. Kuid ta tundis hästi sakslaste taktikat, teades, et juba esimesed mürsud peletavad nad lahtistest tranšeedest dottide ja dzottide varju. Kui aga suurtükituli vaikib, siis on nad jälle oma kohtadel kuulipildujate taga.

Eestpoolt tulid sapöörid ja teatasid:

„Traataias on kolm auku."

Teise rühma tüse kuulipildur küsis sosinal:

„Kas Muru ja tema mehi nägite?"

„Nägime."

Samal hetkel katkes suurtükituli ja tagapool tõusis üles punaseid rakette — pealetungi signaal.

„Rünnakule... rünnakule!" kostis üle kogu välja.

Võitlejad tõusid, sööstsid ettepoole, edasi läbi lume, kraavipõhjade, põõsaste räga. Vasakult kostsid plahvatu-

sed ja tulesähvatused — miiniväli. Eest tõusid valged raketid, valgustades kogu traataia ümbruse peaaegu päevvalgeks. Samal silmapilgul hakkasid metsiku jõuga ragisema ka vaenlase kuulipildujad.

Juba esimese viiekümne meetri järel selgus, et rünnak ebaõnnestub. Nad ei jõua tungida sellest tule ja raua rõngast läbi isegi kuni traataiani. See lõikas nagu teravate saagidega õhku, lund, musta taevast. See oli pataljoni hävitamine, meeste hukk. Vaenlane oli veel väga tugev, tema relvade jõud liiga võimas. Pataljonikomandör Merikivi kahtles ühe hetke ja andis siis käsu: „Pikali!"

Samal ajal kutsusid neid kuuseheki tagant tõusvad rohelised raketid tagasi. Suurtükituli algas jälle uue hooga, kaitstes roodude tagasitõmbumist. Need kogunesid pikkamisi, roidunult, nõrkemas pealetungilahingute raskest väsimusest. Kuid veel enam pures nende südameid kibe valu, et nende pingutustel polnud edu. Igale poole jäi lamama nende seltsimehi, lahingukaaslasi, kaugete päevade sõpru. Neid oli kõige tihedamalt just pika lausiku seljal, seal, kus vaenlase kuulipildujad tampisid maa justkui naeltega läbi.

Algas pime ootusrikas öö.

Pataljonikomandör Merikivi istus tuult varjava telgi all, kuid siingi polnud palju soojem kui väljas. See oli vist mõni endine liivaauk, mille oli leidnud Arusaar. Ta ulatus vaevalt mehe rinna kõrguseni, mahutades kägarasse üksteise otsa sidemehi, käskjalgu ja paar komandöri. Iga tulija pidi end peaaegu kukutama auku, sest siin polnud astmeid. Tagasi tuli ronida käte abil, tagant upitatuna aitavaist kätest. Kuid siin oli valgem, kuidagi hubasem kui väljas, pimedas öös, sest paar vubisevat rasvalampi andis valgust. Nende ümber keerles telkide varjust sisse-

pugev tuul, pani leegid vilkuma, ähvardades tulesid iga hetk kustutada.

Telefonistid võtsid roodudest vastu teateid.

„Esimese roodu teise rühma komandör haavatud," teatas sidemees.

Merikivi mõtles lühikese hetke. Talle meenus suur tugev kuulipildur, kelle häält ta oli varem pimedas kuulnud. Nad olid temaga tuttavad, tõukasid rännakul õlg õla kõrval kahuriratast, viisid selle läbi lumelörtsi, üle lagunenud ojasildade mäkke.

„Määrata asemele seersant Terasmäe," vastas ta.

Ja kohe lendas mööda traati roodu teade, et seersant Terasmäe, see suur tugev hiiglane, kes kandis kuulipildujat õlal, nagu oleks see puupüss, on määratud uueks rühmakomandöriks.

Teine telefonist teatas:

„Kolmandas roodus seitsekümmend kaks meest."

Ja kohe tuli jälle uus teade:

„Kuulipilduja-roodu komandör langenud."

Merikivi nagu võpatas.

„Kas Linask?" tahtis ta küsida, kuid hääl ei tulnud kuuldavale.

See oli tema parimaid komandöre, tema kasvandik Uurali uute reservide sepikojas. Ta oli näinud teda jaokomandörina, rühmavanemana ja siis rühma- ning roodukomandörina. Ta oli kasvanud võitlejate keskelt, punaväelaste naridelt, sealt alt, kust olid peale hakanud paljud suured väejuhid. Ta oli oma relva täiuslik meister, parimaid maksimi tundjaid ning käsitsejaid kogu polgus. Selle relvaga oli ta neljakümne esimesel aastal kaitsenud oma kodulinna Tallinna müüre, võidelnud samm-sammult kuni Miinisadama barrikaadideni.

See kõik meenus nüüd Merikivile ainsa hetke jooksul. Ta tõstis käe silmade ette — seal muutus justkui uduseks ja midagi valusat hakkas tõusma kurgupõhja. Kuid see kestis ainult ainsa silmapilgu, siis oli ta jälle endiselt rahulik ning tõsine.

„Määrata asemele esimese rühma komandör," vastas ta peaaegu karedalt.

Siis kuulis ta, kuidas keegi väljas pimedas hüüdis:

„Kutt... Kutt... kas sa oled siin?"

See oli vist väike hobusemees Valgeorg, uus pataljoni kokk, kes otsis oma suurt sõpra. Veidi aja pärast kostis jälle uuesti, kaugemalt:

„Kutt... Kas keegi teab midagi Kutist... kuulipildur Tuubergist?"

Talle vastas ühest august kare bass:

„Ta ei tulnud tagasi."

„Kas ta on haavatud... või on surnud?"

„Ei tea. Viimati nägin teda seal künka serval... siit meetrit kolmsada."

Ühe hetke pärast vastas väike hobusemees otsustavalt:

„Ma pean teda otsima."

Pataljonikomandör Merikivi tundis imelikku liigutust südame all. Ta oli kaotanud oma parima komandöri, ta oli võib-olla kaotanud ka selle suurmeelse sõbra, kes oma lapsepõlve-kaaslase eest vabatahtlikult lahingusse läks. Kuid ta oli leidnud jälle ühe uue ausa südame, elust ja surmast üleulatuva sõpruse — väikese hobusemehe Valgeoru.

Telk rabises ja auku kukkus Arusaar, hoides midagi kätega hoolikalt vastu rinda. Ta ronis üle maas kägardujate ja pani Merikivi ette katlakese aurava teega. See murdis tüki kuiva leiba ja rüüpas kuuma teed. Siis silmas ta katlakese kõrval väikest valget suhkrutükikest.

„Kust see jälle pärit on?“ tõstis ta küsiva pilgu Arusaarele.

„See ... see oli jäänud kuidagi mu taskupõhja,“ kogeles käskjalg.

„Ja eile?“

„Ka eile oli ... kunagi vist unustasin.“

Pataljonikomandör naeratas. Selles naeratuses oli midagi hella, vaikset, sõnatut mõistmist.

Väljast kostsid käskjala hüüded:

„Esimene pataljon ... esimene pataljon.“

Ja kohe seejärel pistis kõhn paljas käsi telgiserva alt paberitüki auku. Pataljonikomandör võttis selle vastu ja avas. See oli uus lahingukäsk.

Ta rüüpas viimase teesõõmu, tõusis üles ning ronis august välja. Kare tuul puhus näkku, rebis sinelihõlmu ja tuiskas jälle edasi. Linnast paistis hiiglatulekahju kuma. All vaenlase poolel tõusid õhku mõned värvilised raketid, kuid ülal mäel, raudtee taga, oli kõik vaikne.

Merikivi astus edasi. Ta tundis väsimust, tinarasket roidumust, mis tõusis jalgadest ja haaras kogu keha nagu klambrite vahele. Kuid nüüd ei olnud aega sellele mõelda. Sel tunnil tahtis ta läbi käia kõik rühmad ja roodud. Ta pidi nägema oma mehi, neid lumiste väljade kangelasi, kelle ees seisis jälle uus südamete proov.

Ta astus pikkamisi mööda lumiseid teeservi, kus paiknesid rühmad ja roodud. Mitmel pool olid võitlejad lume kinni tampinud ja puhkasid laialilaotatud mantlitel. Nad katsusid silmapilgu magada selles karedas detsembriöös. Merikivi astus tasakesi mööda, kartes neid äratada.

Ühe lumeaugu ees kuulis ta kedagi lõdisevat. Aeg-ajalt kostis kaeblik kurgulaest tulev heli, nagu nutaks seal laps.

„Mis sul on?“ kummardus Merikivi lähemale.

„Külm... kui kindadki oleksid... kaotasin need esimesel rünnakul."

Merikivi võttis käpikud käest ja ulatas poisile. Kuid ta polnud saanud veel kümmetki sammu edasi, kui kuulis tagant samme. Tema ees seisis väike punaväelane ja pakkus kindaid tagasi.

„Seltsimees komandör, ma ei tundnud teid ära... Võtke kindad, muidu jääte ise palja käsi. Ma ehk saan kuidagi, mul on üks kaelasall..."

Ta pistis kindad Merikivile pihku ja kadus jälle oma lumeauku.

Viis minutit enne kesköödd algas suurtükitule ettevalmistus. Sel ajal tõusid roodud ja rühmad ning lähenesid lähtepositsioonidele. Pool tundi kestis suurtükituli, siis algas rünnak. Vaenlane koondas vastu kogu oma tulejõu. Ta suunas kõik relvad neile kolmele väravale, mis sapöörid olid õhtul teinud okastraatide rägastikku.

Kolmas kord nõtkus esimene pataljon ja pöördus tagasi.

Merikivi laskus sõnagi lausumata oma auku. Ta nägu oli tuhkhall, silmad nagu surnud ja suu ümber mõru võru. Näis, nagu oleks ta selle öö-päevaga hulga aastaid vanemaks jäänud. Ta sinelivarrukas narmendas ja automaadipäral paistsid vaenlase kuulide kriimud.

„Ei, ei," kordas ta enesele rusikaks pigistatud käega. „Pataljon võitleb hästi, mehed on kangelased, kuid see on neetult tugevasti kindlustatud punkt. Poolteist aastat on sakslased valanud siin betoonpunkreid, kaevanud kaevikuid, mineerinud, tõkestanud kõik juurdepääsud okastraadiga. Kuid siiski suitsetame nad sealt välja. Suitsetame nad täna või homme, aga suitsetame."

„Teile on kiri," ütles üks sidemeestest.

Merikivi võttis ümbriku ja avas selle. Kui ta oli luge-

nud need paar rida, mis kiri sisaldas, tõstis ta silmad ja vaatas ruumis ringi. Kõik oli täpselt samuti nagu mõne minuti eest. Kaks väikest rasvalampi vubises telefonide ees, telgil rabises tuul, käskjalg Arusaar toetus seljaga vastu augu seina, silmad kinni, tema jalgadel kägardus pataljonikomandöri abi, kaugemalt paistsid veel mõned näod, kägardunud turjad, segamini jalad. Kuid ometi näis Merikivile, nagu oleks nende minutite jooksul varisenud suur ehitis, purunenud kildudeks, pihunenud tolmuks. Tema naine oli hukkunud Leningradi pommitamisel.

Samal ajal tuli uus pataljoni kokk roomates üle lumise välja. Tema ette ja taha lõikasid mõned vaenlase kuulipildujate valangud. Kuid ta roomas kohkumatult edasi. Ainult mõnikord, kui valangud panid lume sisisema otse tema ees, muutus kõik südame all külmaks. Ta oli käinud lumistelt väljadelt otsimas oma kadunud sõpra, kuid oli leidnud hoopis midagi muud. Nüüd oli tal viia tähtis teade, ja seepärast ta vaheldumisi jooksis ning roomas pataljoni staabi poole. Märkamata mantlitest katust, langes ta koos sellega komandopunkti.

Tema all tõusis kära, keegi tagus teda rusikahoopidega küljekontide vahele. Ott aga nihutas käega silmade eest mütsi ära ja püüdis põlvili olles — tõusmast takistasid teda mantlid — raporteerida:

„Seltsimees pataljonikomandör, ma... ma leidsin varjatud tee."

„Mis tee?" küsis see arusaamatult.

„Jah, tee... õieti on see lund täis kraav, mis viib otse vaenlase kaevikute ette. Otsisin Kutti, sattusin ikka kaugemale ja kaugemale ning käperdasin korraga kraavis. Mõtlesin, et see toob meie poole tagasi, kui korraga kuulsin eespool saksakeelset vandumist. Siis pöördusin tagasi."

Nüüd mõistis Merikivi kõik. Päev ja öö täis ägedaid lahinguid, paljude kalliste võitluskaaslaste kaotamist, igavesti kirjutamata jäänud sangaritegusid, vahvust ja julgust, see kõik oli viinud neid ainult neli- või viissada meetrit edasi. Kuid vaenlase kindlustatud punkt oli praegu veel niisama kättesaamatu nagu esimesel rünnakul. Varjatud tee, lund täistuisanud kraav, ainus nõrk punkt vaenlase kaitsevööndis, — see võis otsustada kõik.

„Mineeritud?" küsis ta.

„Ei tea," raputas punaväelane Valgeorg pead. „Ma ei julgenud lõpuni minna. Kartsin, et sakslased võivad mind märgata."

„Hästi!"

Merikivi vaatas kella, see lähenes kolmele. Ta haaras kõnetoru ja kõlistas esimesse roodu.

„Saatke otsekohe viisteist paremat meest."

Ta nägu muutus korraga rõõmsaks. Kõnetorust vastati: „Meile tuli polgust täienduseks rühm automaatureid. Kas võib neid saata?"

„Jah, saatke! Tubli."

Ta tundis neist paljusid, neid väeosa uljamaid võitlejaid, kes lauluga ületasid rindeteede raskused ja takistused. Nad olid alati avangardis, abiks purunenud koormate juures, sildu ehitamas ojasuudele, valves ümber tukkuva laagri. Näis, nagu uni ei vaevakski nende silmi, sõtkutud rindeteede raskus turje, külm ja vihm nooruse jõudu.

Nüüdki tulid nad reipal sammul, automaadid rinnal, võitlustuluke silmis.

„Valmis?" küsis Merikivi.

„Alati valmis," vastati talle.

Ta ei näinud pimedas nende nägusid, kuid tundis nende lähedaloleku jõudu ja julgust. Ning sageli oli lahinguis

kõige tähtsam just see kindlusetunne, ühtekuuluvus, üks kõigi eest, kõik ühe eest.

Merikivi pöördus oma asetäitja poole ja lausus mõned sõnad. Ta pöördus veel korraks ringi ning lausus pikkamisi, viivitades:

„Kui ma hommikuks tagasi pole, siis võtate pataljoni juhtimise endale. Ning suurtükituld võite anda nõnda, nagu tarvis... ärge hoolige, et meie seal ees oleme."

Mõlemad mehed surusid vaikides teineteise kätt.

Samal silmapilgul märkas Merikivi enda taga tuttavat kogu.

„Arusaar?" küsis ta.

„Mina, seltsimees pataljonikomandör."

Ühe hetke viivitas Merikivi, nagu otsides keelele midagi pehmemat. Kuid siis lausus ta peaaegu karmilt:

„Jää siia... seal ees pole mul käskjalga tarvis. Edasi marss!"

5

Väike salk astus üle lumise välja.

Punaväelane Valgeorg sammus ees, juhatades teed. Kare tuul lõi talle vastu põsenukke, pannes need imelikult hõõguma. Kuid võib-olla ei olnud see tuulest, see põskede palang, mis andis justkui kogu kehale sooja. See näis tõusvat koguni sügavamalt, otse südame juurest, levides igale poole. Ja ta astus reipamalt, tuul hilpnemas sinelihõlmades, käsi kindlalt automaadi päral.

Nüüd oli ta minetanud kogu endise kartlikkuse, muutunud kindlaks, pisut tähtsakski. Tema taga sammusid viisteist meest, terve rühm automaatureid, neid toredaid poisse, kes olid sõlminud temaga otsekui sõnatu lepingu.

See oli lahinguväljade kirjutamata leping: kõik ühe eest, üks kõigi eest. Ta kõhetu terav nägu oli pingul, kuid nüüd polnud see eilne miinide plahvatusi ootav pinge. See oli hoopis midagi muud, ta justkui ootas, et sünniks midagi, algaks võitlus, kus saaks kaasa lüüa nagu mees, nõnda, nagu otsustavalt astus võitlusse vana lapsepõlve-sõber ning semu Kutt. Mõned ekslevad kuulipildujavalangud jooksid üle lageda välja, lõikasid tühja pimedat ööd ja kustusid kuskil nende taga lumes. Kuid Valgeoru samm ei aeglustunud, tema rind tõusis veel uhkemalt ette.

Siis seisatas ta põõsavõseriku ees ja sosistas:

„Tss, nüüd roomates."

Üksteise järel kadus väike rühm madalate põõsaste vahele. Mitmel korral tõusid nende ees paremal raketid, valgustades lumist välja. Siis tardusid roomajad liikumatuiks kogudeks, oodates pinevil paar pikka põnevat hetke. Kas märkab vaenlane nende tumedaid täppe lumisel väljal? Rakettide kustudes algas jälle edasiminek, ikka lähemale vaenlase positsioonidele, traataedade rägastikule, nägematuile miinivööndeile.

„Kraav!" sosistas ees Valgeorg.

See oli kitsas ja madal, lund täistuisanud kraav, mis kulges rööbiti traataiaga. Kuid see oli siiski niivõrd sügav, et kuulipilduja-valangud ja püssikuulid jooksid sellest üle. Nad liikusid üksteise järel küünarnukkidel ja saapaninadel, tasa, pingutades, vähimagi rabinata. Ainult lumi rudises nende põlvede all ja mõned põõsaoksad puudutasid krabisedes selga. Siis peatus Valgeorg.

„Seal," näitas ta paremale.

Vaevu võis Merikivi läbi pimeduse midagi näha. Ta rohkem aimas kui nägi mõnd tumedat kogu, vist sovhoosi

müüre. Kuskilt vilksatas hetkeks valguskiir — võib-olla tuli see mõnest punkriuksest või ambrasuuriavast. Ja siis järsku kuulsid nad pimedas külmas öös iseäralikku heli. See kostis traataedade tagant, kuskilt sealt vaenlase maalt, nagu tambiks keegi puutrambiga külmunud maad. Helid tulid ikka lähemale, pikkamisi, aeglaselt, ühetaolise taktiga, ja vaikisid siis järsku.

„Mis see on?" sosistas keegi kraavipõhjas.

„Tss!"

Ja siis algasid need kummalised helid uuesti, nüüd kaugenedes, muutudes üha kumedamaks.

„Tunnimees!" taipas järsku Merikivi.

Ning korraga mõistsid kõik, et nende ees, võib-olla ainult viiekümne meetri kaugusel, jalutas sügavas kaevikute põhjas edasi-tagasi vaenlase tunnimees, tagudes iga sammu juures oma puukingi vastu külmunud kaevikupõhja. Merikivi tegi kahele automaaturile mingi korralduse ja need kadusid pimedusse. Nüüd lähenesid jälle sammud, tulid ikka lähemale ja lähemale, seisatasid. Võitlejad ootasid pinevil, kuulatades iga heli, mis tuli nende eest. Kuid kõik jäi vaikseks. Siis hakkasid sammud jälle kaugenema, pikkamisi, ühetaolise taktiga.

Luurajad tulid tagasi ja sosistasid:

„Ei saanud maha võtta... Traataed ees... ümbrus mineeritud..."

„Läbi ei pääse?" küsis Merikivi.

„Ei pääse. Kuid me leidsime siinpool traataeda neli või viis auku... vististi endised saviaugud."

Ja järsku oli Merikivil kõik selge. Ta pidi vallutama need augud, sinna mahtus just tema väike rühm. Ta on just vaenlase ees, klammerdunud tema külge, silm silma vastu kindlustusega. Vaenlase iga liigutus, iga manööver

on temale nähtav, ent nad ei saa teda endast lahti raputada miinipildujate ega suurtükitulega. Tema võib oma väikese rühmaga takistada vaenlase liigutusi, siduda teda enda külge, kutsuda võitlema. Kuid samal ajal lähenevad traataiale rühmad ja roodud, kogu pataljon, tema pataljon.

„Aukudesse!" andis ta käsu.

Mees mehe järel roomas üle kitsa lageda riba. Nad olid nüüd vaenlase külje all, tema paremal tiival, nõnda lähedal, et peaaegu võisid granaate heita vaenlase kaevikutesse. Kuid samal ajal lahutas neid ka ületamatu okastraatide rägastik, miiniväljade vööndid, tappev kuulipilduja-tuli.

Ümberringi oli kõik vaikne. Vaenlase tunnimees kõndis nüüd seal kuskil kaugel, vaevalt kostis veel tema puukingade klõbin. Kuskilt tõusis üles rida värvilisi leekkuule, kustudes pimedas öös. Kuusehekkide taga lumisel väljal puhkasid rühmad ja roodud mõne tunni. Merikivi võttis kaarditaskust bloki ja katsus sinna kirjutada. Kuid ta ei näinud midagi, pilkane pimedus mattis kõik ta ees.

„Seersant Roo!" sosistas ta.

Tema kõrvale ilmus vilgas automaatur.

„Minge polgu staapi ja teatage, et asun ühe rühmaga siin ees ja ootan korraldusi. Saata kaks kuulipildujat."

Automaatur kadus käratult. Nad ootasid terve tunni või rohkem, kuni käskjalg tagasi tuli ja teatas:

„Kohale jääda. Varavalgel algavad esimene ja kolmas pataljon rünnakut. Toetada pealetungi, halvata vaenlase manööverdamine. Polgukomandör tervitab isiklikult. Kuulipilduritele lähen järele."

„Hästi!"

Nüüd teadis väike salgake, et seal varjava pimeduse taga algas palavikuline ettevalmistus otsustavaks peale-

tungiks. Kuulmatult nihkusid lähemale patareid, valmistusid lahinguks rühmad, roodud, pataljonid, ruttasid läbi ööpimeduse käskjalad ja huugasid telefonid. Külm detsembriöö pani värisema kõik Merikivi liikmed, kuid nüüd justkui polnudki külm.

Tema kõrval asus Valgeoru pimeduses vaevalt nähtav kogu. Merikivi kuulis, kuidas ta võbises, ja küsis sosinal:

„Kas on külm?"

„Ee... ei ole. See värin on vist muust... ei jõua ära oodata."

„Kas leidsid oma sõbra üles?"

„Ei leidnud. Tema pärast just nii väga ootangi... kui ometi juba algaks see..."

Ja korraga pööras ta oma kitsa terava näo pataljonikomandöri poole ning sosistas kirglikult:

„Nüüd on mul sakslastega tasumisarve... Ma kirjutasin selle oma automaadi pärale: Iga kuul Kuti eest!"

Merikivi patsutas sõnatult Valgeoru õlale. Ka tema justkui ei jõudnud ära oodata uue lahingu algust. Tema tasumisarved ei olnud kirjutatud automaadi pärale ega väikesele nimetahvlikesele põlenud küla ahervaremetel. Need seisid tema südames, tema silma ees. Seal olid seersant Laas, pikk uljas Linask, vana Raugas, hiiglane Tuuberg, seal olid ka veel kümned teised temale kallid, südame külge kasvanud inimesed. Ning kuskilt kaugelt, läbinägematust pimedusest otsekui vaatasid ta otsa väikese vapra naise julgustavad silmad. Nüüd ei olnud enam seda väikest vaprat naist, võõras kiri krabises kaarditaskus tema julgest võitlusest.

Siis tulid kuulipildurid.

Neid oli neli vilgast poissi, kärmed, käratud ja osavad nagu noored saarmad. Nad asusid sõnagi lausumata oma

kohtadele, saviaugu kallastele. Kohe pöördusid relvade torud vaenlase poole, kettad naksusid hammastesse ja kuulid sulgusid peaaegu kuulmatult raudadesse.

„Valmis!" teatasid nad sosinal pataljonikomandörile.

Merikivi astus nende juurde ja näitas pimedusse:

„Seal ees on vaenlase kaevikud. Nende tuli tuleb maha suruda, hävitada."

„Arusaadav."

Siis oli jälle kõik vaikne ja liikumatu, nagu ei valvakski terased silmad läbi pimeda öö vaenlase iga sammu ja liigutust. Pikkamisi hakkas öö taganema. Idas lõi taevaserv juba hahkjaks, ees ulatus ikka kaugemale ja kaugemale nägema üle valge lumeriba. Vähehaaval, pikkamisi koorusid pimedusest nähtavale traataedade sõrestik, tumedad postide varjud ja algavad kaevikusuud.

Ja siis kõmas eemal kuusehekkide taga esimene suurtükipauk. Vaevalt viiekümne meetri kaugusel väikesest rühmast lõi muld otsekui keema. Lumi, traataedade tükid, punkrilagede liiprid lendasid nagu pilpad õhus. Pool tundi kestis maruline suurtükituli, hävitades, pihustades kõik.

Väike rühm ootas veel, tema tund polnud saabunud. Kuulipildurid seisid oma relvade taga, automaaturid vaatasid pinevalt ette, nüüd iga hetk pidi algama rünnak. Tagapool tõusid üles punased raketid, ja samal silmapilgul hakkasid vasakul kuulipildujad tööle.

„Kolmas pataljon," sosistas seersant Roo. „Nad ründavad küljelt, ja siis annavad meie omad hoobi eest."

Kogu vaenlase kaitsejõud viskus vasakule, kolmandale pataljonile vastu.

Nüüd algas rünnak ka eest. Otse traataedade ees tõusid võitlejad, paremalt ja vasakult sööstsid püsti tumedad

kogud, mustad, nõgised, pesemata ja habemes nagu paganad. Kuid nad tõusid julgelt, viskusid edasi, kadusid lumme ja ilmusid hetke pärast jälle traataiale lähemal nähtavale.

Vaenlase kuulipildurid töötasid lakkamatult. Nad viskusid nüüd vasakult tagasi, otse ette. Merikivi nägi nende tumedaid kogusid jooksmas mööda kaevikuid, asetumas pesadesse ja aukudesse.

„Tuld!" kamandas ta.

Ja korraga hakkasid kaks kuulipildujat ning kogu rühma automaadid põrisema. Mõned võitlejad kargasid aukude servadele, valades oma tule alla vaenlase kaevikutesse. Paari silmapilguga olid kolm vaenlase kuulipildujapesa hävitatud. Kaevikutes tõusid ja vajusid raudkiivrid, tormasid tagasi vasakule, kus neid vastu võttis uus tuli. Kuid nende selja taga seisid veel tervelt mitmekordsete raudteerööbastest lagede ja betoonist valatud ambrasuuridega dzotid.

Igalt poolt sovhoosi varemete vahelt tõusis üles kivitolmu ja põlevate palkide suitsu. Midagi kõrbes eespool vastikult, selle hais kandus väikese rühma juurde.

„Sakslaste püksid põlevad," naeris seersant Roo, seistes püsti ja vahetpidamata tulistades oma automaadist.

Vasakul, traataia ees, plahvatasid juba granaadid. Sel silmapilgul nägi Valgeorg suitsu ning lõhkevate mürskude plahvatuste vahel traataias väikest ava. Selle oli lõhkunud vist mõni mürsk või traataia all plahvatanud miin.

„Vaadake, seal on avaus!" hüüdis ta, tõusis august välja ning hakkas kogu jõust edasi jooksma.

Tema järel sööstis kogu rühm.

„Granaadid!" hüüdis Merikivi.

Just tema ees lõhkes üks miin, ja hetke jooksul nägi ta purukskistud sineliga, ripnevate viltidega ja üleni nõega määrdunud automaaturit. See seisis justkui imestades, vaatas oma kriimuliste silmadega pataljonikomandörile otsa ning prahvatas naerma:

„Ptüi, sarvik, automaadi viis käest lendu... mitte ei näe, kuhu paiskas... Oodake, küll ma tasun granaatidega."

Ta jooksis edasi otse traataia avause poole. Merikivi järgnes talle kiirete hüpetega. Nüüd oli tarvis haarata dzotid, granaatide ja automaaditulega sulgeda nende suud. Ta kummardus hoovõtmiseks, kuid just samal silmapilgul põrkas peaga otsekui vastu seina.

„Haavatud... surnud?" mõtles ta välkkiirelt, langedes otseti lumme.

Kuid nüüd oli tal nii imeliselt hea olla. Tema pataljon on traataedade all, sealt kostavad vist praegugi nende võiduhõisked. Nad lähevad edasi, need vahvad poisid, nad viivad lõpuni oma ülesande. Ja temagi nagu sammuks oma pataljoniga kaasa, ikka edasi, võidule vastu. Sammgi on nii imeliselt kerge... lumi kohab ümberringi... varajane hommik lööb valgeks nagu suvepäev. Ta tunneb neid mehi, kaasasammujaid, need on kõik vanad tuttavad. Kes see kõnnib just tema kõrval nõnda reipal sammul? Kas see pole Linask, tema parimaid roodukomandöre? Ja tagapool vilksatab seersant Laasi rõõmus nägu... pikk Tuuberg on oma suures kasukas... ja veel kuskilt kaugemalt, nii väga kaugelt naeratlevad tema poole kaks armast halli silma...

Vasakul all, otse traataia ees, kus Muru oli oma meestega vapralt võidelnud kogu päeva ja öö, hakkasid kostma hüüded:

„Seltsimees pataljonikomandör... seltsimees pataljonikomandör...“

Hüüded tulid ikka lähemale piki traataeda, kus võitlejad lõikasid läbi traadirägastikku. See oli käskjalg Arusaar, kes ründas esimese rooduga põiki mööda varjatud tee kallast. Ta jooksis iga lamava kogu juurde, kummardus selle kohale ja sööstis jälle edasi. Korraga seisatas ta, juba mõne sammu kauguselt ära tundes selle lumes lamava, veidi längu tõmbunud õlgadega mütsita kogu. Ta märkas punaseks värvunud lund ja laskus kohe põlvili.

„Seltsimees Merikivi... seltsimees Merikivi!“ hüüdis ta vahetpidamata, rebides lamaja sinelirinna lahti.

Miski nagu tuikas veel ta sõrmede all südame kohal. Ta haaras pataljonikomandöri õlale ning hakkas kahlama läbi lume kraavi poole. Kuid korraga oleks maa otsekui kerkinud ta jalgade all, kõik lõi tules leekima ja midagi kibedat haaras nagu küüntega kurgust kinni. Ta ei jõudnud enam, põlved lõid nõrgaks, ja ta kukkus koos oma kandamiga lumme. Kaks meest sööstsid üle kraavi, kuid ta suutis neile ainult vaevu kähiseda:

„Päästke pataljonikomandör... temale ehk aitab veel abi...“

Siis hakkas midagi sooja ning kibedat lämmatama ta hingamist.

— — — — — — — — — — — — — —

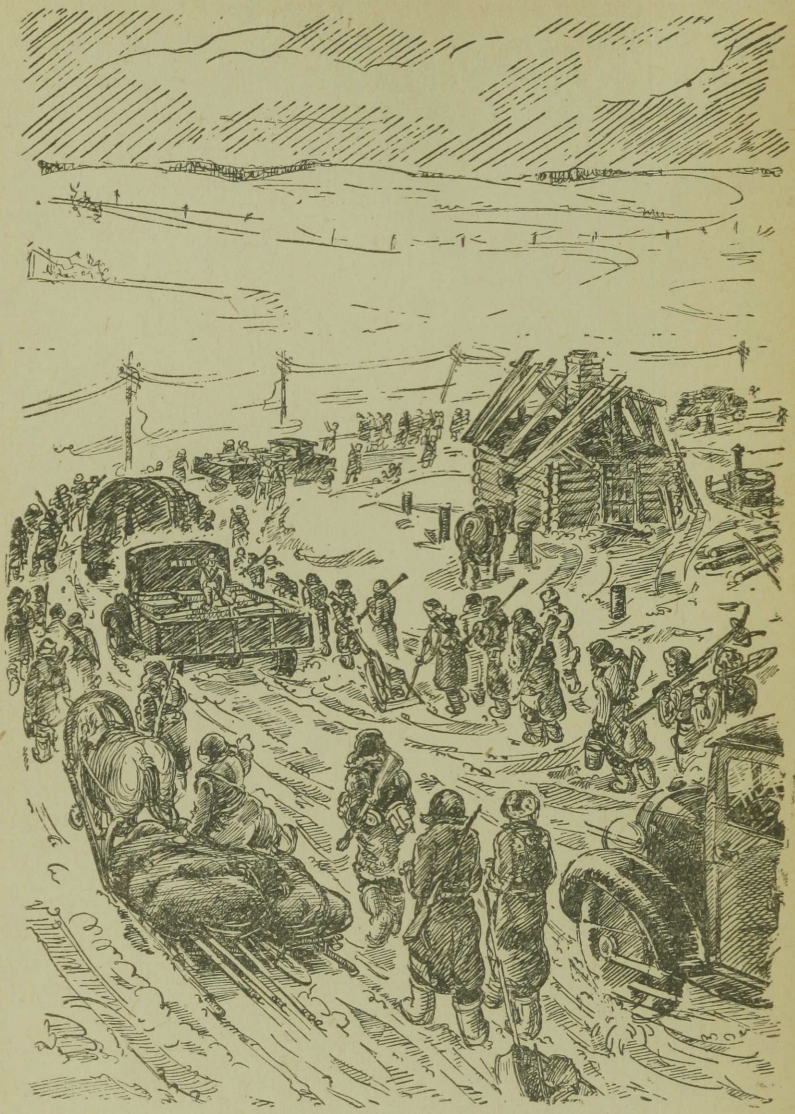
Viis kuud hiljem tuli esimesele pataljonile kiri. See oli väike valge kolmnurkne ümbrik, mille partorg avas ettevaatlikult, nagu aimates selle sisu. Pikkamisi lugedes tihedaid ridu muutusid ta silmad prilliklaaside taga uduseks. Ning õhtusel loendusel, kui pataljon seisis sirgetes ridades juba rohetama löövate kasepungade all, luges ta saadud read võitlejaile väriseva häälega ette:

„Sakslased lõid mul küll välja vasaku silma ja purustasid otsmikuluu, kuid ka nüüd tahan vabatahtlikult haarata relva lõpliku võidu eest. Meie võitleme veel koos, meie arve põlise verivaenlasega pole veel tasa. Oodake mind, seltsimehed!“

Ja 1944. aastal võitles kapten Merikivi jälle oma pataljoniga koos.

1945

NEVELI MAANTEE

1

Õhtu eel hakkas sadama tihedat lumelörtsi.

Autojuhid süütasid tuled, kuid prožektorite valgus lämbus juba kümne-kahekümne sammu kaugusel vastu keerlevat lumetuisku. Valgus muutus punakas-kollaseks, ebatavaliseks, nagu ei tulekski autolampidest, vaid hõõguks nägematuist valgusallikaist kuskilt maapinna alt. Möödavilksatavad puud ja põõsad näisid justkui rippuvat selle keerleva lumetuisu küljes, mis peksis edasi-tagasi nende alasti raage, pani nad üleni värisema. Aeg-ajalt kargas tee äärest nähtavale mõne hoone katus või tükk

välisseina, kadudes jälle silmist. Ainult maantee, lõppematu maantee ruttas ühetaolise helkiva lindina autotuledele vastu.

Nõnda möödus tund tunni järel.

Auto EP 3-11-81 juht Endel Soorand kummardus veidi längus autorooli üle. Ta soojades lambanahksetes kinnastes käed hoidsid kindlalt rooli ja kõhn, pisut terav nägu vaatas kogu aeg pingutatult ette. Keerlevas lumetuisus polnud peaaegu nähagi eelmist autot. Ta pigem aimas seda liikumas kuskil kahekümne, kolmekümne või neljakümne meetri kaugusel enda ees.

Ja selle ees oli jälle uus auto, nõnda kogu teel, alates kuskilt sealt saja või kahesaja kilomeetri kauguselt kuni lumiste Neveli väljadeni. See sarnanes sadade kilomeetrite pikkusele autoketile, mis kihutas ikka edasi, läbi ööde ja päevade, tuisu, vihma ja lume. See lüli ei katkenud tunnikski, keerles juba nädalaid ja kuid nagu mingi tohutu lintsüsteem hiiglaslikust masinaosast. Ja see masin oli Balti rinne, hiigla-agregaat sadade kilomeetrite pikkuste mõõdetega, miljonite üksikosadega.

Pilku kõrvale heitmata tundis Soorand möödavilksatavaid kohti. Mõni tee ääres kasvav puu, elumaja, autorataste all põruv sillatruup või teekurv maalisid ta silmade ette ärasõidetud tee. Ta nimetas mõttes nende nimesid ja hakkas ootama järgmist. Nõnda nagu lühenes tee, muutus tuttavlikumaks, lõi kujutluses elevile pildikesi varasematest sõitudest.

Järsku kerkis ähmasest saju-udust nähtavale eelmise auto kõrge koorem. Soorand vajutas piduritele, kuid andis need jälle kohe vabaks, sest eelmine auto kadus jälle — niisama ruttu, nagu oli ilmunud — keerlevasse lumelõrtsi. Kuid selle ühe hetke jooksul mahtis ta heita kõrvalpilgu

oma kaaslasele. See oli naaldunud vastu juhikabiini seina, talimüts vajunud veidi silmadele, lõug alla lastud ja õlad pisut ettepoole kooldunud. Nõnda näis ta magavat rahulolevana ja õnnelikuna nagu inimene, kes on harjunud unetute ööde, külma, vihma ja vihisevate miinikildudega.

Soorand rohkem adus kui nägi magaja lõua ümarat pehmust ja huulte nooruslikku värskust. See lõi ta kujutlusse midagi kauget, juba ammuunustatut. Ta ei mäletanudki, mida see täpselt meenutas, kas mõnd suveööde õnnelikku tundi koolipargi laialeheliste vahtrate all või kunagi põgusa pilguga nähtud ja jälle-unustatud nägu. Aga tal oli siiski nii hea ja hubane tunne, nagu istuks ta kõrval inimene, kellele tahaks südamelt öelda kõik.

Tukkuja hoidis põlvede vahel lühikest karabiini ja ta täistuubitud sanitaarpaun litsus end sõbralikult vastu Sooranna puusa. See oli omamoodi lõbus, see sanitaarpauna pehme vajutus. Paar mitmesugust tühist asja, vist seljakott ja selle kõrval rippuv kolisev katlake, lamasid jalgade ees. Nihutades pedaalidel jalgu, tundis Soorand nende esemete puudutamist, selle seljakoti pehmust ja katlakese kolisemist, mis aeg-ajalt hakkas põruma kabiini põrandal. Nad segasid pisut tema jalgade liigutusi, takistasid põlve, kuid Soorand tundis siiski imelikku heameelt sellest.

Mitu korda mõtles ta, et kõik need esemed kuuluvad ühele tütarlapsele, naisele, keda ta peaaegu ei tundnudki. Iga puudutus vastu neid esemeid, vastu pehmet sanitaarpauna või kolisevat katlakest tundus nagu keskustelu.

Ees hakkasid autod tasemini liikuma.

Eile oli siin suur lennurünnak. Saksa pommitajad pommitasid kitsast teelõiku, et hävitada sel transport ja lõhkuda maantee. Kuid öösel parandati jälle tee, aeti kinni

pommiaugud, ehitati uuesti väikesed sillad, koristati rusud. Ainult mõned sügavad kraatrid polnud veel lõplikult silutud, kus nüüd autod ülesõidul kõikusid. Rasked koormad rappusid pehmetel kohtadel, mootorid hakkasid undama, rataste ketid peksid vastu liiva ning kruusa. Siis olid juba ületatud pommiaugud ning autod nahisesid mööda ühe puusilla siledaid laudu.

Tukkuja ärkas, katsus vaadata läbi kabiiniakna, kuid see oli kaetud vineeriga.

„Kas Nahhimovo?" küsis ta.

„Ei, see on Salatsovo," vastas Soorand pilku kõrvale pööramata. „Nahhimovo tuleb kuue kilomeetri pärast."

„Jah, ma tean. Jäin veidi tukkuma, sellepärast ei saanud kohe aru. Nahhimovo sild on pikem, mina olen sealt."

Ta rääkis seda usaldavalt, veidi laulva häälega, naaldudes auto raputustest pisut vasemale. Nüüd tundis Soorand tugevat survet vastu oma paremat õlga. Ta naaldus vastu ja siis korraga pead pöörates surus huuled vastu pehmet, külmast karget palet. See ei õnnestunud hästi, aga ta tundis siiski oma huulte all nurgakest tüdruku värisevat suud. See eemaldus, Soorand sai rusikaga vopsu vastu käsivart ja veidi ärev hääl ütles:

„Häbematu olete! Teie mõtlete, et nõnda võib iga tüdrukuga."

Soorand ei vastanud. Ta naeratas enese ette, see kõik oli kena, talle meeldis isegi see rusikaga antud vops vastu kasukat ja etteheitest haavunud häälekõla. Möödus mitu minutit vaikides, siis küsiti:

„Kas sõidate juba kaua sel teel?"

„Kolm nädalat."

„Teie auto number on EP 3-11-81?"

„Jah."

Hetke pärast lausus madal mahe hääl nagu enesele:

„Jah, panin seda kohe tähele, kui peatasin teid teel. Selle autoga sõitis varem üks meie tüdrukute tuttavatest. Ta sai Nahhimovo pommitamise juures haavata, eks ole?"

Sooranna pilk libises roheliseks värvitud armatuurlauale, nagu võiks ta läbi pimeduse näha sinna terava naela- või noaotsaga kraabitud tähti. Seal oli kuus nime, igaüks kirjutatud isesuguste tähtedega, nõnda nagu need nimekirjutajadki olid pärit isesugustest kaugustest. Esimesena seisis veidi vasemal pool pikkade saledate tähtedega: Agassabi A. J. — XI 1942. Selle järel seisis rist, veidi laiemalt ning järsemalt kraabitud rohelisse värvi. Selle oli vist kirjutanud ta järglane — Soloveitšik —, kelle ilusate keeruliste tähtedega nimi seisis nagu nimekaart.

Sageli, kui Soorand vaatles seda nime, kerkis ta silmade ette noor rõõmus nägu naeratlevate silmadega ja valgete hammaste ridadega. Nõnda võis kirjutada oma nime ainult inimene, kel polnud kunagi ainustki muret, kellele ka vinge tuule vingumine tundub meeldiva muusikana. Soorand ei tundnud teda, polnud kunagi näinudki, ainult autojuhid meenutasid mõnikord seda rõõmsat ja tulist Ukraina laiade viljaväljade ning steppide poega. Ta oli sõitnud EP 3-11-81 kord ühel pimedal ööl sakslaste kaevikusse ja sellest olid veel praegugi mälestusena kuulipildujavalangud masinakasti külgedes.

Kaks järgmist nime seisis kohmakaina teineteise all. Abadõr Hassihhanov kõlas kaugete Kazahstani liivakõrbede tuuletuhinana, mis tuleb Sõr-Darja kallastelt ja lämbub Orienburgi kõrgsteppide ees. Ka selle taga seisis rist ja — 13. VII 1943.

Esimesel päeval, kui Soorand alustas sõitu Neveli maan-

teel, peatus kolonn mingisuguste varemete ees. Autojuhid väljusid kabiinidest, pakkusid üksteisele tubakat ja heitsid mõne sõna. Üks väike kasahh tuli Sooranna juurde, puudutas teda käsivarrest ja viitas silmadega tühja põllu poole:

„Kas näed seda väikest puuristi seal?"

„Näen."

„See on minu vend Abadõr. Ta sõitis neli kuud tagasi sinu autoga. Vaata, siin kraavipervel on veel väike auk. Selle lõi sakslaste kahurimürsk. Tookord ulatusid nende kaugelaskjad veel siiani. Abadõr sai kaks kildu kopsu ja suri siinsamas. Ta nimi on vist su armatuurlaual... ma tegin sinna risti taha."

Soorand noogutas sõnatult pead. Nad seisid minuti vaikides, vaadeldes seda lihtsat punaseks värvitud puuristi. Siis ütles kasahh:

„Nüüd teeb Mala-mala — väikeveli — seda, mis Abadõril pooleli jäi. Surm saksa okupantidele, mu venna mõrvareile!"

Ta ilusad pruunid silmad lõid niiskelt läikima.

Viienda nime taga seisid Sooranna poolt kriipseldatud tähed: haavatud 23. X 1943 Nahhimovo silla juures. Kuues oli tema enda nimi — Endel Soorand, ja selle taga asus tühi ruum.

See kõik kargas ainsa hetkega Soorannale meelde, nõnda ruttu, et auto ei jõudnud veel ületada kruusaga värskelt kaetud teeosa — eilse või üleeilse pommitamise jälgi.

Ta heitis lühikese põgusa pilgu oma kõrvalistuja poole ning lausus:

„Jah. Mina pärisingi tema auto ja olen nüüd sellel kuues juht. Kui oleks pisut valgem, näeksite mu eelkäijate nimesid seal armatuurlaual."

Tüdruk noogutas peaga:

„Ma tean. Nägin, kui Saša näitas seda kord oma tütarlapsele.“

Ta oli nüüd võitnud une ja väsimuse, näides noore ning reipana, tulvil seda imetletavat elukihku, mis iseloomustas kõiki neid sanitare, valvureid, sidelasi, kes kõrvuti meestega elasid kaasa frondi raskusi. Neile polnud tundmatud külm, vihm, porised kahurimürskude augud, vihisevad pommikillud, pikad unetud ööd ja oigama panevad haavad. Aga siiski lehvis nende ümber alati lakkamatut visadust ja naeratlevat kergust. Nähes neid oma vahipostidel, tõsised, hakkajad ja teinekord pisut säredadki, naeratasid vanad rindemehed, muutusid mahedaks ja leplikuks. Nad tõid sooja südame alla, mälestusi kaugetest aegadest.

Tükk maad ei lausunud kumbki sõnagi.

Auto veeres nahisedes tuhandeid, kümneid tuhandeid kordi tallatud lumisel teel. See näis peaaegu asfaldina, sile, kõva, miljonite autorataste poolt nagu teetrampidega tambitud. Sadav lumelörts liideti kümne minutiga laiadesse autoröövbastesse. Ainult hiljutised teeparandused panid autod võppuma.

Järsku pidurdas Soorand sõiduki. Tema ees, kahe või kolme meetri kaugusel, seisis eelmine auto ja selle ees jälle uus. Nõnda pidurdus kogu kolonn, see kümneid kilomeetreid ulatuv autode kett.

„Mis on?“ küsis tüdruk, heites käega juuksed kõrva taha.

„Vist seisak. Võib-olla juhtus ees midagi.“

„Mis seal võis juhtuda?“ päris tüdruk.

Soorand tahtis just hakata jutustama, mis kõik võib juhtuda sel pikal teel, kus ühe auto liiklemine olenes

teisest nagu kett hammasrattal, kui eestpoolt kostsid pommiplahvatused. See oli kaugemal, kahe või kolme kilomeetri taga. Ta lausus muutumatul häälel:

„Pommitab!"

Mõlemad muutusid erksaks, kummardusid tuuleklaasile lähemale ja katsusid vaadata ettepoole, kus polnud midagi näha. Tihe lumesadu ja õine pimedus varjasid kõik.

„Kas lambid on üleval?" küsis tüdruk.

„Lampideks" kutsuti valguskehasid, mida heitsid alla luurelennukid. Soorand katsus vaadata läbi pimeda öö, kuid nägi ainult ähmaselt eelmist autot ja lühikest mustavat teekraavi. Kõikjal olid autoprožektorid kustunud, kogu kolonn ootas vaikselt, liikumatult maanteel.

„Ei ole näha," vastas ta.

„Siis on see väiksem rünnak. Eile lugesime üle kaheksakümne lambi, aga kord..."

Ta katkestas, eemalt kostsid üksteise järel pommiplahvatused, nagu lõhutaks seal dünamiidiga kaljusid. Soorand oli häälekõla järgi juba tabanud pommitamise suuna ja ütles:

„See on Nahhimovo juures."

„Meie sild!" kostis pool tooni kõrgem hüüatus tüdrukult. „Oot, ma ütlen kohe, kes on praegu postil."

Ta heitis pea pisut kuklasse ja vastas:

„See on Manja, seesama, kelle sõber kolm nädalat tagasi haavata sai. Ta on tubli tüdruk, niisugust polegi teist."

Ja nagu usaldades midagi, naaldus ta Soorannale lähemale:

„Võin vedada kihla, et ta ei hooli sellest, kui need pommid isegi tema vahiputka õhku tõstaksid. Tema on niisugune... ei lahku sammugi oma kohalt."

Ja jutustamishoogu sattudes jätkas ta häält alandades:

„Mina ei saa olla niisugune. Teate, mul hakkavad põlved tudisema. Ma ise tahan kogu aeg seda summutada, toetun kõvemini jalgadele, kuid põlved värisevad ja värisevad veel tugevamini, nagu ei kuulukski mulle. Kord pommitas, aga mina... mina hüppasin putkast välja. Meil on seal lähedal väike varjend. Kuid just samal hetkel lõhkes üks pomm silla otsas maantee ääres. Kogu õhk helises ja vihises. Hüppasin putkasse tagasi ja kogu maailma võim poleks mind sealt enam välja tirinud. Aga hommikul vaatasime: õhukestest laudseintest oli läbi läinud kuus kildu."

Ta rääkis seda niisuguse naiivse usaldava häälega, et Soorand pidi tahtmatult mitmel korral naeratama.

„Kas teie ei karda, kui sõidate maanteel ja hakkab pommitama?" pöördus ta siis poisi poole, ja see nägi suuri tumedaid silmi ning pehmet suud, mis oli minetamas tütarlapse aastaid.

Soorand vastas kaalutledes:

„Ma ei tea öelda. Mõnikord tahaksin siis anda masinale enam hoogu, kihutada kogu kiirusega. Kuid see pole võimalik, teised autod on ees. Ja siis tunnen, et mu hambad on litsutud pingutatult vastamisi. Muud ei ole."

„Jah," vastas tüdruk. „Manja rääkis, et tema sõber hakkab laulma, kui vaenlase lennukid ilmuvad kolonni kohale. Laulab lõbusalt, kõike, mis meelde tuleb."

„Jah, on mitmesuguseid. Meil on üks juht, grusiinlane. Kord pommitas teed, ees sai üks auto pihta, kõik lendas taeva alla. Kolonn jäi seisma, paljud juhid putkasid maanteest eemale. Aga tema, too grusiinlane, võttis taskuraamatu välja ja hakkas põlvel kirjutama kirja. Üks pomm lõhkes teisel pool teed ja killud lõid nagu herned kastilaudadesse, kuid tema kirjutas ikka edasi."

„Kellele ta kirjutas?“

„Kas sõduri südames on vähe inimesi, kelledele kirjutada? Ema, isa, õed, vennad, omaksed, mõned vanad mälestused, sõbrad. Mõnikord tahaks kirjutada kogu rahvale. Öelda niisuguse sõna, mis just südant täidab. Ning teinekord kirjutaks tundmatule, niisugusele, keda polegi olemas, keda loob kujutlus.“

Jutt katkes. Ees hakkasid autod liikuma. Pommirünnak oli möödas, pea kohalt kostis kaugenevate lennukite mootorite tümin. Prožektorid lõid helendama ja jälle hakkas autode lint jooksma. Lumetuisk oli veidi vaibunud, see ei peksnud enam endise raevuga vastu tuuleklaasi.

Nahhimovo silla lähedal põles kaks autot.

Tüdruk peatas Sooranda käsivarrest.

„Suur tänu, nüüd lähen maha.“

Ta haaras oma pambud — koliseva katlakese, lühikese karabiini ja seljakoti, peatus nagu viivuks trepiastmel ja heitis üle õla:

„Tead mis, ma panen oma valvekorral väikese valge lipukese putka vasakpoolsele katusele. Paremal pool on Lidia lipp. Kas sa tunned tema autojuhti Ameljani?“

Soorand raputas pead:

„Ei tunne.“

Tüdruk hüppas maanteele.

„Kui näed minu lippu, tule mõnikord tervitama.“

„Tulen!“

Auto uks paukus kinni ja rattad nahisesid üle Nahhimovo silla. Nagu midagi sooja, sõnulseletamatut jäi Sooranna kitsasse juhikabiini.

2

Auto EP 3-11-81 pöördus kitsale lumisele teele.

See kulges maanteest paremale, põõsaste vahele. Õieti polnudki see tee — selle olid autorattad sõtkunud siia viimase kahekümne nelja tunni jooksul. Mitmel pool vilkusid tulukesed. Kõikjalt kostsid hääled: automootorite surin, hüüatused ja hõiked.

Prožektorite valgusse kerkis ülestõstetud käega punaväelane.

„Stopp!“ karjus keegi kogu jõust.

Soorand peatas masina — mürskude transport oli jõudnud kohale. Kohe avati ragisedes päralauad, tumedad kogud ronisid koormale, algas mahalaadimine. See sündis kiirelt, vaikselt, peaaegu sõnatult.

Soorand nägi vasakul ja paremal põõsaste vahel kõrgeid kastide virnu. Ta silm märkas neid ka kuuseokste alla peidetuina või varjatuina roheliste kattevõrkudega nagu põõsad. Eile neid virnu veel polnud. Ainsa öö ja päeva jooksul olid sajad ja tuhanded autod neid kohale toonud sadade kilomeetrite tagant.

Järsku kattis Soorand näo kätega ja kooldus kummargile autorooli kohale. Ta tundis jälle põletavat valu silmades. See pärines sealt valukojast, heledate tulede lõõsast, kuhu ta asus tööle kolmeteistkümne-aastase poisikesena. Tema silmad olid veidi nõrgad, väsisid ruttu ja valukuuride leek kulutas neid. Mõnikord muutus ta silmade ees kõik mustaks nagu öö.

Pikkamisi andis valu järele ja ta võis jälle näha ähmaseid tulukesi laadimisplatsil. Keegi koputas vastu kabiiniakent. See oli Aleksei, autojuht EP 2-81-74, kes viimase kuu jooksul oli kohale toimetanud kõige rohkem tonne.

Ta oli pikk poiss veidi jonnaka suu ja terashallide kindlate silmadega. Need silmad otsekui tungisid kõigest läbi, nägid ja mõistsid kõik.

Nüüd ütles ta:

„Kui tühjaks saad, sõida tee äärde."

„Kas midagi uudist?"

„Kapten tahab rääkida."

Ta asus minekule, kuid pöördus kohe tagasi.

„Kas sul jälle silmad valutavad?" küsis ta veidi pikaldasemalt kui tavaliselt. „Arst keelas sul öised sõidud, aga sina . . ."

„Oh, see pole midagi," heitis Soorand käega. „Kui saavad natuke puhkust, läheb üle. Ja tagasisõit on tühi asi, võib sõita pimesi."

Aleksei kadus pimedusse ja laadijad hakkasid viimaseid kaste koormalt rebima.

„Valmis, aidaa!" hüüdis keegi niisuguse heliseva tooniga, nagu polekski see lumine võserik kümme või viisteist kilomeetrit rinde taga, vaid sügav suvine stepp.

Soorand käivitas masina, sõitis kastivirnade vahelt läbi ning jõudis ringiga maanteele. Seal juba ootasid kolonni tühjendatud autod. Juhid olid väljunud kabiinidest, keerasid ajalehepaberisse tubakat, keskustlesid üksteisega, naersid ning naljatasid. See näis nagu lühike puhkushetk pärast pikka väsitavat tööd. Paljud istusid siiasamasse lumele, sirutasid jalgu või soojendasid hingeõhuga külmetavaid sõrmi.

Kellegi hääl jutustas pimedusest:

„. . . kolmas pomm kukkus just ette . . . viisteist või kakskümmend sammu. Ja siis trah-trahh! põrus taga maa. Mina panin peale kogu kiiruse — kuuskümmend. Aga peal olid miinid . . . teate need, milledega ei tohi sõita üle

kolmekümne. Kuus korda põrutas veel ette ja taha, ikka ette ja taha, aga ei midagi . . ."

Tekkis lühike paus, kuni keegi teine hakkas jälle jutustama — ikka sõitudest, pommitamistest teel, laadimistest ja koormatest. Sellest võis rääkida lõpmatuseni, ikka oli see huvitav, erakorraline, südameid põksuma panev.

Siis muutis kellegi jäme hääl jututeemat:

„Ma arvan, varsti hakatakse pihta."

„Muidugi hakatakse," nõustusid kohe kõik ümberringi. „Igavesti ei saa see nii kesta. Meie veame ja veame kohale, kõik metsa-ääred on täis laskemoona, see on tarvis sakslastele kaela põrutada."

Keegi ütles:

„Eile olid tulnud teed mööda tankid. Kakssada tanki . . ."

„Orjoli alla koondati palju rohkem, enne kui anti hoop. Prr . . . see oli nagu löök silmaauku . . . pimedaks tegi, kui suurtükid ja katjuušad hüüdma hakkasid," jutustas pimedusest pehme poisikesehääl.

„Tjaa . . . Orjol, see on teine kui Nevel. Siin on ka kakssada suur asi. Ja mitte ainult kakssada . . . küllap on neid enam, palju rohkem, ainult silmaga ei märka järsku. Vaadake teraselt, iga põõsa all istub masin, ikka tank, katjuuša või mõni kaugelepõrutaja."

Siis käis juhtidest läbi kahin:

„Kapten tuleb!"

Nende keskele tuli lühike jäsajas mees. Ta kandis samasugust õlist määrdunud musta kasukat ning talimütsi nagu enamik autojuhtegi. Vööl rippusid kaarditasku ja revolver. Nüüd ei näinud keegi pimedas seda sügavate vöötidega nägu, mis jäi kohe mällu. See sarnanes voolitud savile, mis liialt ruttu on kuivanud kõvaks ja kortsuliseks.

Autojuhid teadsid rääkida, et sakslased olid mõrvanud kogu ta perekonna: naise, kolm last, venna, isa. Tema ise lamas tollal raske haavaga haiglas. Teada saanud oma perekonna saatusest, palus ta end haiglast rindele saata. Kuid arstid ei teinud seda, haav vajas veel järelravi, paranemist. Kuid ühel päeval oli kapten Rulin kadunud. Teise haava puhul taheti teda demobiliseerida, saata kuskile tagalasse. Kuid kapten Rulin keeldus, vihastas ja ähvardas, valmis jälle putkama rindele. Viimaks määrati ta siia autokolonni ülema asetäitjaks. Kuid siingi polnud ta rahul, iga mööduv suurtükkide voor otsekui käristas südant, kutsus kaasa.

Ta oli vaikne, sõnaaher inimene. Harva rääkis ta pikemat juttu ja sageli andis käske ning korraldusi rohkem käeliigutustega kui sõnadega. Sõnad justkui ei tulnud talle suhu. Ent mehed mõistsid iga tema liigutust, nad aimasid juba ette kapteni soove ja täitsid neid nagu tuul.

Nüüd seisis ta siin meeste keskel, tõmbas viimaseid mahve suitsust, kuid igast liigutusest paistis, nagu hakkaks tal kuum ja pigistav neist sõnadest, mis tuli öelda kokkutulnuile. Ägeda liigutusega heitis ta vilkaotsa lumme ja küsis:

„Kas kõik kohal?"

„Kohal," vastas vanem.

Kapten Rulin tõstis käe üles:

„Vaat siis, anname pihta neetud sakslastele! Meie relvaks on rool, automasin. Suurem koorem, kiirus, iga võidetud minut on aga hästisihitud lasud vaenlase pihta. Seltsimehed, anname kahe päeva jooksul ühe lisasõidu, siis saavad meie vennad lahinguväljal alata sellega, mida oleme kõik pikisilmi oodanud. Suur pealetung, teeme kõik selle heaks!"

Kapten Rulini ümber seisis poolring tõsiseid mehi. Nad olid võidelnud paljudel rinnetel — üleval põhjas Sviri jõel, all Laadoga ääres, Tihvini soodes, Brjanski tammemetsades, Doni madalates käärudes. Nad mõistsid iga sõna, need olid neile tuttavad juba 1941. aasta raskeist taandumislahinguist. Iga sõna taga avanes terve maailm, kõigi nõukogude rahvaste ainus mõte: kõik rinde heaks.

Kahe päevaga üks lisasõit — see tähendas tuhandeid kaste padruneid, miine, lennukipomme, katjuušade pikki „pliiatseid", mis külvasid vaenlase ridadesse hirmu ja paanikat. Uued lumised väljad, metsatukad, põõsastega maskeeritud laoplatsid muutuvad üleöö elavaiks. Varjatud tulede all tühjenevad autokoormad, kerkivad kastide riidad, löövad särama inimeste näod.

Suurtükiväelased, tankistid, miinipildurid, lendurid silmitsevad naerdes neid uusi tagavarasid, patsutavad valgeid hööveldamata laudadest kaste, noogutavad tähendusrikkalt päid. Nende kõnelustesse justkui tekib uus kõla: kindluse, võidu, peatselt läheneva suure võitlustunni vaimustus.

See kõik peitus kapten Rulini sõnade taga.

Ja autojuhid, seistes pimeda maantee ääres, pahvides hõõguvaid vilkasid, mõtlesid rohkem kõigile neile kujutlusse kargavaile piltidele kui kapteni sõnadele. Nüüd oli neil hea olla, suur kohustus andis uut jõudu ja uhkust.

„Teeme, anname lisasõidu!" kostsid igalt poolt hääled. „Pigem puhta südametunnistusega näpistada uneaega kui süüdlasena magada nagu härg. Suurtükiväelaste eest! Miinipildurite eest! Uljaste õhukotkaste eest! Kuulsate jalaväelaste eest!"

Need sõnad liigutasid kaptenit. Mitu korda tahtis ta vastata, öelda südamest tulevat sõna, kuid see kõik oli talle raskem kui viiekümne meetri kauguselt sihtida vaen-

lase dzoti pihta või võtta vastu tankirünnak. Järsku leidis ta siiski sõnad:

„Tänan, seltsimehed, käime üheskoos seda teed. Teie saavutused on minu saavutused ja meie saavutused on kogu rahva teod."

Ühe hetke otsis ta sõnu, sest meeleliigutus justkui nööris kinni ta kurgu. Siis ütles ta:

„Võtan isiklikult ühe auto juhtimise endale. Nüüd teele, poisid!"

„Hurraa!" mürises ümberringi.

See liigutas kapten Rulinit nõnda, et ta kadus ruttu, läks kuskile pimedasse autode vahele ja nõjatus seal vastu üht porilauda. Nüüd oli süda nõnda imelikult kerge ja rahul. See oli nagu vaikne silmapilk enne pealetungi algust, mil juba kõik on tehtud, proovitud, kümneid kordi järele vaadatud. Ta kuulis, kuidas juhid autode taga rääkisid temast. See oli vist Petšurin, tema autojuht, kes ütles:

„Vaadake, seltsimehed, meie kapten on südamega mees. Tema ei oska teha ilusaid sõnu, need tulevad tema suust justkui tagurpidi, kuid tegudega ärge katsuge lähedalegi minna."

„Parem hea tegu kui halb vada," torkas keegi vahele.

„Õigus! Ja meie kapten on just sihuke mees," hakkas keegi tagapool laia murdega rääkima. „Kord sõitsime temaga, aga koorem hakkas lagunema. Mitu kasti kukkus maha, ühest tulid koguni padrunid välja. Noh, peab ütlema, mul läksid kõrvad tuliseks, kui mõtlesin, mis nüüd saab. Aga tema — ei midagi. Ronis kabiinist välja ja ütles: „Võta otsast kinni, tõstame peale, mis siin muud vahtida!" Just nii ütles. Tõstsime kahekesi kastid jälle peale, ei mitte ainustki sõna rohkem. Aga kabiinis pakkus suitsu."

„Kas selle eest, et kastid maha ajasid?" torkas keegi vahele.

„Mitte selle eest, lorupea. Vaid selle eest, et edaspidi hoolsamini koormat valvaksin. Nõnda sain mina aru."

Mehed naersid.

Mootorid hakkasid põrisema. Alati peeti siin puhketundi, suitsetati, näriti kivikõvu kuivikuid, räägiti kodudest ja kõigest, mis südamel. Täna aga polnud selleks kellelgi tahtmist. Esimesed autod sõitsid edasi ja pöördusid maanteele. Lumelörts oli lakanud, taevas tõmbus selgeks, klaasiseks. Prožektorite valgus tungis kaugele ette nagu helendavad odad. Juhikabiinides oli kõik vaikne. Mõeldi eelolevale suurele ülesandele, tööle, mis oli raske ja peaaegu ületamatu, kuid ei kohutanud siiski kedagi. Nad olid harjunud võitma, need paljude lahinguväljade kangelased.

Autod sõitsid kilomeetrit seitse-kaheksa mööda kõrvalisi teid. Nad möödusid magavatest küladest, millede akende taga vilkusid mõned ähmased ambulantsituled. Läänest kostsid üksikud kauged suurtükipaugud. Taamal helendas vaiksete, justkui ootavate põldude kohal mõni rakett ja kaikus kaduva lennukimootori põrin.

Siis pöördus tee mäkke, tõusis vanade puude alla, millede paksud krobelised koored olid kriimulised kuulipildujate kuulidest ning miinikildudest. Keset mäeselga seisis üksik varisenud majasein nagu lavastajate poolt unustatud kuliss. Sealt kostis jutukõminat, hobuste trampimist ja vankrite käginat. Värsked pataljonid olid teel rindele.

Sageli peatus siin kolonn. Juhid väljusid kabiinidest ja vaatasid läände, kus mõnikord kumas front. Paljudel asusid seal kaugel kodud. Mõtted lendasid sinna väikestesse aedadesse, majakestesse, millede katuseräästaste all suvel sirtsusid varblased. Kas ootab neid seal veel mureliku ema süda või neiukese kurb silm?

Paremal ja vasakul keerlesid kõverad lumised teed. Edelas algas automagistraal, mis kulges läänest itta. Nüüd oli see kõik varjatud novembri pimedusse. Ainult autoteel liikusid üksteise järel helendavad täpikesed nagu lambikeste rida estraadil. Need olid sajad ja tuhanded autod, mis nüüd tühjalt tagasi sõitsid. Nad olid nagu mesilased toonud oma kandamid rinde heaks, tühjendanud koormad ja lastid, ruttasid uute järele.

Sellepärast tuligi siin sageli oodata kolonnide vahesid, et autoteele pääseda. Samuti ootasid praegu vist ka paljud teised autod kuskil mäekumerikest varjatud teede taga. Juhid silmitsesid tulede ja prožektorite vilksatusi, suitsetasid hõõguvaid vilkasid ja keskustlesid nagu siingi.

Keegi luges Sooranna kõrval:

„Kuuskümmend seitse... kuuskümmend kaheksa... kuuskümmend üheksa."

Jäme hääl küsis temalt:

„Mitka, mida sa loed, kas taevatähti või vurrukarvu nina all?"

„Ära sega, irvhammas! Seitsekümmend neli... seitsekümmend viis..."

„Mõttetus!" lausus tagapool pimedas rahulik hääl. „See on uustulnukate mood. Nad mõtlevad, et suudavad neid vilkuvaid tulesid lugeda. Mina olin esimesel päeval samasugune tohkam. Nüüd tean, et kergem on lugeda taevatähti. Sest kui seisaksin siin ka kolm päeva ja ööd, aina loeksin ja loeksin, ei saa sellest ometi targemaks. Autod käivad ringiratast, neile ei tulegi lõppu."

Poole tunni pärast tekkis tulede vahel pime koht. Nüüd pöördus kapten Rulini kolonn teele, täites selle jälle uute tulede, prožektorite säraga.

Nüüd lõigati uneaeg kitsaks nagu pabeririba.

Aleksei lamas seljakil oma auto all ja parandas seal midagi. Inimesed pidasid vastu, ületasid kõik raskused, aga masinad kippusid lagunema. Ta hüüatas pahaselt:

„Põrgu päralt, mitte ei saa selili olla, silmad vajuvad nagu tina kinni. Mitka!"

Tedretähniline Mitka pistis pea oma kabiinist välja.

„Naa... mis on?"

„Seo mu jala külge nöör. Kui magama jään, siis sikuta."

Mitka hakkas naerma. Tal oli tihe rida valgeid hambaid, mis välgatasid nagu elevandiluu. Siis ütles ta:

„Vennike, oled maha jäänud oma tehnikaga. Kui olime Stalingradi all, siis ei saanud magada kolm nädalat järjest. Uskumatu, eks ole? Muidugi, ega's see täpselt nõnda olnudki. Vaat kuidas magasime: pea vastu seina, üks käsi rinnal, aga teine käsi vilka tulise otsaga käeselja lähedal. Kui silmad kinni vajusid, langes käsi alla ja vilka hakkas kõrvetama. Need paar hetke olidki magamiseks. Usud nüüd?"

„Tatraveski!"

Eile magas Soorand neli tundi, kuid viimane sõit pani kummid narmendama. Neid tuli tihtida ja lappida. Tuli isegi vihastada, sest juhtus, et kõik oli tehtud, järele vaadatud, proovitud, südamesse sigines juba lootus, et asi korras, — ja ometi ei pidanud kummid õhku. Tuli vanduda ja otsast alata, et kuskilt lapinurga alt otsida üles mõni äraandlik, märkamata jäänud auguke. Nüüd ei jõudnud remonttöökojad seda kõike teha, tuli omal jõul korda seada.

Kapten Rulin käis ringi ja rääkis mõne harva sõna.

Rohkem vaatles ta, silmitses masinaid, katsus roole, koputas kummidele. Miski ei jäänud ta teravatele hallidele silmadele märkamatuks. Nüüd põles temas mingi sisemine tuluke, mis andis sära ta kortsulisele näole. Tema oli meestest see, kes magas kõige vähem. Kolonnis oli enam kui sada autot, kapten Rulin tundis kõiki masinaid ja inimesi. Mõnikord, olles ise selili oma masina all, näkku tilkumas määrdeõli ja sõrmed valutamas näpitsate ja mutrikeerajate hoidmisest, hüüatas ta ikka:

„Seersant Soorand, kas saite oma kummidega hakkama?"

„Sain, seekord saab läbi."

„Punaväelane Kulikov, kuidas on rooliga?"

„Ptüi! See pole rool, vaid vanapagana vanaema vokiratas. Loodan, et täna saksa pommitajad põrutavad ta kümme sülda maa alla."

„Kuid sa istud ju ise rooli taga?" naersid mehed.

„Muidugi istun. Kuid seal maailmas ei hakka enam jantima selle neetud riistapuuga."

Mehed naersid, neil oli lõbus. Punaväelane Kulikov oli tuline poiss, tema säredus lõi mõnikord mõlemast otsast põlema nagu lõmm.

Aga hommikul kell neli oli kolonn viimse masinani väljas. Kulikov istus oma kabiinis, vilka suunurgas, ja muheles.

„Kuidas sa oma rooliga hakkama said?" küsisid mehed.

„Kuidas siis muidu, kapten tuli appi."

„Parandas ära?"

„Miks ei parandanud. Tema teeb ka vanasarvikule kuljused kõrvade taha. Nüüd töötab rool nagu allveelaeva kell."

Pikas reas sõitis kolonn laadimisplatsile. See oli väikese jaama tagune, mida kattis veel hommikune pimedus.

Vastu halli taevast tõusid purustatud kaubaaitade, depoo- ja jaamahoonete telliskivirusud. Kogu aasta oli see väike, tähtsusetu jaamake vapralt seisnud vaenlase lennuväe pommilöökide all.

Ööd ja päevad kestis siin kangelaslik võitlus, võitlus pommirünnakute vastu, võitlus kiire transpordi eest. Terveid eluhooneid polnud siin juba ammu, inimesed elasid maa all blindaažides ja muldonnides. Nad olid unustanud päikese sära, põllud, milledel hällib vili, jõekäärud, kust kaigub huige nagu helisev triller, metsad, mis heidavad suvepäevadel pikki jahedaid varje. Nende mälestustes hakkasid tuhmuma kodused nurmed, laiad viljaväljad, muutusid kaugeks armsad näod. Ainult südamed muutusid kalgiks, iga veretukse lõi soontes: vihka sakslast!

Nüüd ei rääkinud nad kunagi magamisasemete soojusest, milledes olid kunagi rahulikult uinunud, jahedast ja karastavast veest, milles olid kümmelnud, väikestest valgetest, kulla või värviliste lilledega ääristatud tassidest, milledest olid kunagi armastanud õhtutundidel juua lõhnavat teed. See kõik oli justkui tuhande aasta eest, teisel pool elu.

Hommikul hõõrusid nad punetavaid käsi ja unetuid silmi lumega. Kare tuul kuivatas need froteerätiku asemel. Paljude nägudele tekkis karmust ja tõsidust, nagu polekski nad noored, kuue-, seitsme- ja kaheksateist-kümne-aastased. Kuid otsustavatel silmapilkudel, kui peade kohal huilgasid pommilennukite mootorid, plahvatused katsid kraatri pursetena maa ja must öö kärises lintideks otsekui vilt, kandsid nad jälle rinnas nooruse võitmatuse tuld.

Nad said kuulsaks kogu raudteeliinil. Neist räägiti õhtuti muldonnides ja laagritulede juures, neile mõtlesid

üle kogu Nõukogude maa tuhanded inimesed, nende eest palvetasid sosistlevad huuled. Kui valguskehad öösiti jaama valgustasid, pommitajad ring ringi järel ešelone ründasid, seisid inimesed kümnete kilomeetrite kaugusel oma muldonnide ja varemete varju ehitatud eluasemete ees, vaatlesid südamete valus krampudes pommiplahvatuste tuld ja ütlesid:

„Jah, neil on raske, kogu raudteeliinil pole kellelgi nõnda raske kui neil. Aga nad peavad vastu, võitlus on neid karastanud terasinimesteks."

Kui kolonn jõudis kohale ja esimesed autod peatusid purukstambitud jaamahoonete taga, kostsid hõiked:

„Laske siia... siin laadib Mihhailovi brigaad!"

Neile vastati pimedusest, teiselt poolt varisenud kaubaaida seina:

„Siin on bogdanovlased... Meil on täna ületatud kolmsada protsenti..."

Autod jagunesid gruppideks, veeresid hiigla-kastivirnade vahele, avatud ustega vagunite ning platvormide ette. Kolksusid autokastide avanevad haagid, kõlisesid ketid, langesid otslaud. Pimedusest, üle kastivirnade ja läbi madala ähmase hommiku kaikusid kõikjalt hüüded:

„Hopp, tõsta ette! Hopp, paigale!"

Mõne minutiga oli üks või teine auto laaditud, mootorid hakkasid vinguma, uued autod rudisesid üle kiviräbu ette. Kui jäi hetk aega kahe auto saabumise vahele, kirjutasid tüdrukud kriidiga miinikastidele:

„Miinipildur, taba märki, hävita fašistlik madu!"

Kuulikastide karedatele laudadele kirjutasid nad pliiatsiga:

„Võitleja, sinu käes on kodumaa saatus. Võitle nõnda, nagu võitlesid su vennad Stalingradi ja Sevastoopoli all.

Löö vaenlast, et ta enam iialgi ei sirutaks oma verist kätt su kodu ja omaste järele."

Ning mõned noored tüdrukud, kellede süda tuikas ja igatses armastuse järele, mida nad polnud saanud veel tunda, kirjutasid:

„Kallis, ma ei tea su nime, aga kui sa võitled vapralt ja julgelt, siis kuulub mu imetlus sulle. Kirjuta, su kiri annab julgust võidelda ka mulle."

Nõnda maaliti pimedas, väriseva hommikuse valenduse all kohmakate tähtedega nimesid ja aadresse, mis läksid tundmatuile võitlejaile tule ja võitluse maale. Ning mõnikord saabus vastuseks ka kirju, mida kaua muldonnide värisevate rasvalampide leekide paistel loeti, mida rinnale südamete juurde peideti.

Vastu Sooranna autot nõjatus väikesekasvuline poiss. Ta tõmbas varrukas vilkat ja köhis nagu vana kell. Pimedusest ei paistnud ta nägu, ainult rahutu hääl kostis Sooranna kabiini. Nad olid seltsis võidelnud Velikije Luki lumistel väljadel ning lamanud kõrvuti mitmed kuud evakuhospidalis. Kuul oli purustanud Mandril otsmiku, löönud välja vasaku silma ja vigastanud ninaluud. Nüüd ei tundnud ta lõhna, isegi mitte tärpentini oma.

„Nad saatsid mu sõjatööstusse... ütlesid, et lahingumeheks enam ei kõlba... silma pole peas," jutustas ta rahutult oma kohal keereldes. „Päh! Südame ajasid täis, aga polnud midagi teha. Töötasin kaks kuud, enam ei talunud, veri kiskus rinde poole. Siis sattusin tanke tooma Kuibõševi. Sealt kihutasin üle Volga... istusin kuskil mõned nädalad pogris, kuni üks kolonn tõi mind Kalinini. Kõik põrgupõhjad sai läbi käidud, nüüd olen siin. Tahavad vägisi tagasi saata, ütlevad, et olen jooksik sõjatööstusest. Kolm korda olen katsunud putkata polku, ei saa

tõkkest läbi, võetakse kinni. Siis kuulsin, et siin on eestlasi-autojuhte, hakkasin otsima. Saingi sinu kätte, vana semu."

Siis küsis ta korraga:

„Kas komissar Avald on alles?"

„Alles."

„Tema võtaks mu tagasi... tingimata võtaks, ükskõik et olen ühe silmaga nagu vana öökull. Tema tunneb mehi, vaatab otsa, naerab, annab müksu vastu õlga. Mõnikord ütleb: „Näh-näh, ah sa kelm, siin sa oled, aga mina arvasin, et hing juba väljas." Temasugust teist ei leidu! Automaaturiks kõlbaksin ka ühe silmaga, polegi vaja teist kinni pigistada. Soorand, kas võtad mind kaasa?"

„See on keelatud... kui tuleb kontroll, saame mõlemad."

Mander ägestus:

„Keelatud, palju asju on keelatud! Mäletad, kui võtsime depoos vangi kakskümmend kolm sakslast? Ka depoosse minek oli keelatud, arvati, et on mineeritud. Aga meie läksime, võtsime vangid ja saime medalid."

Sooranna süda sulas. Ta oli valmis lahingusõbra eest riskima.

„Hea küll, oota enne ristteed. Ma sõidan ühe tulega, vasakpoolsega, siis tunned masina."

„Küllap tunnen. Ah, nüüd läheb lahti!"

Mander sööstis pimedusse oma väheste asjakeste järele. Kolm kuud oli ta hulkunud ringi, sõitnud maha pika tee Altai mägede jalalt kuni Velikoje Polje laastatud küladeni, nälginud ja külmetanud nagu koer, mitu korda peaaegu kinni sattumas. Nüüd aga viib teda vana lahingusõber, lumiste väljade kaaslane oma polgu juurde. Küllap seal juba leitakse koht temasugusele vanale ühe silmaga nugisele.

Sel varahommikul viis Soorand oma vana lahingusõbra läbi patrullidest ja valvureist, kes tiheda rõngana piirasid Neveli teed. Keegi neist ei aimanudki, et miinikastide vahel presendi all oli salakaup. Maanteede ristil peatas ta masina ning hõikas läbi kabiiniakna:

„Hüppa nüüd maha ja litsu üle põldude. Näed, seal vasakul on suur kolmekordne valge maja."

„Näen."

„Seal asuvad meie omad. Küllap nad su edasi juhatavad, kuhu vaja. Aga sina pea sõidu asjus suu."

Mander hüppas maha ja sirutas käe.

„Suur tänu, ole meheks. Küll võitlus viib jälle kokku."

Taga tuututas auto ja Soorand käivitas masina. Ta heitis veel pilgu aknast välja ja nägi, kuidas vana sõber kadus nagu kits põõsastikku, võttes sammud valge maja poole. Siis nahises jälle masin pikal ühetasasel Neveli teel.

Pikkamisi saabus hall tihke hommik. See rippus maantee ja lagedate põldude kohal nagu raske paekiviplaat. Aeg-ajalt udutas veidi vihma, lõi märjaks vaateklaasi, varjas nagu halli eesriide taha kogu maantee.

Sooranna silmad valutasid pingutusest ja magamatusest. Mõnikord hakkas ta ees kõik mustaks muutuma, lagedad põllud justkui jooksid maanteele kokku, kaldusid viltu. Hambaid kokku surudes kihutas ta neile otsa, oodates, et järgmisel hetkel teeb auto ühes miinikastidega kuskil kraavis kukerpalli. Kuid ei juhtunud midagi, maantee püsis endiselt autorataste all, põrusid vast-täidetud pommiaugud.

Siis nägi ta vanu pajutüükaid vasakpoolsel teeserval. Jäi veel kaks kilomeetrit kõige lõhutumat, alatiste pommiplahvatuste all seisvat teed Nahhimovo sillani.

Ning eneselegi ootamatult mõtles ta:

„Kas lehvib valge lipuke vahiputkal... nii nagu rääkisime? Kas pidas sõna, või unustas?"

Auto rappus kümneid kordi pommidest lõhutud teel, kuid Soorand lisas kiirust. Pikkamisi jõudis ta eelmisele masinale järele, kuna tagumine jäi kaugele maha. Nõnda võitis ta kolmkümmend sekundit, kahe masina vahe, juhtides auto läbi hiljuti tekkinud pommiaugu, mis oli põrutatud otse silla ette keset teed. Kui masin end täie mootori jõuga rebis sillaotsale, silmas ta järsku, eneselegi ootamatult, valget lipukest vahiputka vasaku rääsita küljes. Ta pidurdas kiiresti masina ja hüüdis:

„Tervist, ma olen siin!"

Tüdruk ruttas talle vastu, sinel seljas, vildid jalas, hall talimüts veidi viltu ühel kõrval. Ta sirutas tervituseks mõlemad käed, ja neid oma lambanahksetesse kinnastesse haarates päris Soorand õhinal:

„Tähendab, panid ikka lipukese välja?"

„Panin."

„Minu pärast panid?"

„Me ju rääkisime sedaviisi. Või arvad sa, et ma ainult keelega kangast koon?"

„Ei, noh... aga ma mõtlen... mõtlen, et just minu pärast..." rääkis Soorand rõõmsalt, ühe kõrvaga kuulatades, kuidas lähenev auto turtsus eemal pommiaukudes.

Siis näitas ta teisele lipukesele, parempoolsele.

„Kelle oma too on?"

„Lidia, teda täna ei ole postil. Kui tuleb tema juht, annan kirjakese... sellepärast ongi mõlemad lipud."

Nüüd nagu polnudki enam millestki rääkida. Tagapool jõudis järgmine auto pommiaukudest välja ja Soorand mõtles:

„Nüüd on aega veel viiskümmend meetrit."

Tüdrukule tuli midagi meelde, kõige tähtsam, mida ta hakkas õhinal jutustama. Eile olid õhutõrje-suurtükiväelased alla põrutanud ühe „Junkersi".

„Vaat seal jõe taga, see must mügarik," näitas ta Soorannale. „See on neljas lennuk minu ajal. Kaks kukkusid metsa, aga ühe vedasid poisid ära, lubasid remondi teha."

Ja Soorand vastas talle:

„Meil on kolme päevaga kaks lisasõitu. Täna on mul kaks kasti ja üks jänes lisa."

„Mis jänes?"

„Sõber, igatseb rindele, omade juurde."

Samal hetkel tuututas tagumine auto. Olid möödas need paar silmapilku, vahemaa, mis lahutas üht masinat teisest.

„Hüvasti!"

„Pane homme veel kast lisaks. Tead... varsti läheb lahti. Meil räägiti staabist..."

Juba mürtsus mootor, auto hakkas liikuma ja viimased sõnad jäidki kuulmata. Kuid Soorand teadis neid niigi. Nüüd räägiti aina igal pool suurest pealetungist, vägedest, kes liikusid ainult öösiti, vaenlasele nägematult rinde poole, tankikolonnidest, suurtükipatareidest, kaugelaskjaist ja kaardiväe miinipildujaist, mis olid varjatud maanteedest eemale, metsade varju. Valvurid, kirjutajad staapidest, käskjalad, punaväelased ning komandörid — kõik aina rääkisid ja rääkisid tuhandeist tonnidest metallist ja tulest, mis varsti hakkab sakslastele kaela sadama.

See ootus, kindel teadmine, et lähedal on päev, mil vaenlasele antakse otsustav hoop, andis inimestele kohutavat jõudu. Märja metsa all, kus luurelennukite kartusel oli keelatud tuletegeminegi, soojendusid tuhanded võitlejad ainult sellest mõttest. Päev päeva kõrval kordasid nad üksteisele:

„Mul on just niisugune tunne, et täna peaks midagi juhtuma. Aljoša, kas nägid, kui ratsakäskjalg kutsuti diviisi staapi?“

„Nägin.“

„See tähendab midagi, niisama ei kutsuta.“

Ja nad ootasid, põlesid selles värinas, et võib-olla järgmisel minutil kutsutakse neid, antakse signaal suureks otsustavaks pealetungiks. Kümned korrad olid nad laadinud püssid, sidunud vööle granaadid, valmis astuma metsast välja võitluse teele. Ent ikka polnud see õige moment, ettemääratud pealetungi-tund.

See ootus andis ka autojuhtide kolonnidele nägematut jõudu, tasus nende magamata ööd ja päevad, ületamatuina näivad pingutused. Igal reisil kuulatasid nad teraselt, kas ei alga juba läänes suure pealetungi suurtükkide kõmin, kas ei valgusta katjuušade tulenooled öist taevalaotust. Ja kui midagi ei juhtunud, kinnitasid nad tagasiteel üksteisele:

„Uskuge, homme algab see, mul on just seesugune aimus.“

Ja ühes autojuhtide, metsa all ootevalmis olevate jalaväelaste, tankistide, suurtükimeeste ning lenduritega ootas ja töötas läheneva otsustava päeva jaoks kogu hiiglaslik maa-ala sadade kilomeetrite sügavuselt ning pikkuselt. Raudteelased, teedeparandajad, metsalõikajad, peavarjuta jäänud talupojad tuhaasemete juures, sanitarid tuules pekslevate palakate all, — kõikjal, igal pool kanti raas-raasult töövaeva hiiglamäeks, mis kord hävitava laviinina veereb vaenlase pihta.

Sel sõidul sai kuulsaks Ameljan, Lidia sõber. Ta sõitis päris kolonni lõpus, kui tulid saksa pommitajad. Nad laskusid madalale maantee kohale, tiibadega peaaegu rii-

vates kõrgete pärnade raagus oksi. Nüüd külvasid nad alla väikesi pomme, kuid igaüks neist võis panna plahvatama miinikastide koorma, mis järsult välgatava tulepurskega rebis maanteest välja kümnemeetrilisi tükke. Üks pomm langes otse Ameljani lähedusse, haavates teda kuuest kohast. Kuid ta jätkas sõitu kogu selle ammutamatu jõuga, mis oli omane tuhandetele temasarnastele pisikestele kruvikestele selles tohutu suures ülesandes.

Juba mõne minuti järel tundis ta, kuidas veri mööda jalgu alla viltidesse voolas. Jalad muutusid märjaks, lortsuvaks ja veri värvis vildid punakas-pruuniks. Ta ise ei julgenud seda vaadata, sõitis ikka edasi, silmad vaevalt lahti, et näha ees maantee linti. Käed ei tahtnud enam pidada rooli, ta aitas seda rõhuda rinnaga. Nõnda viis ta poolelutuna oma koorma kohale.

Seda kõike jutustas kapten Rulin tasase häälega kastivirna vahele kogunenud juhtidele. Ta näoilme oli ühtaegu kurb ja rõõmus: ta oli kaotanud ühe oma parematest autojuhtidest, kuid leidnud kangelase. Mehed seisid vaikides poolsõõris ümber kapten Rulini ja igaüks nagu küsis oma südamelt:

„Kas mina oleksin suutnud seda teha?"

Ja paljud südamed vastasid kõhklematult:

„Jah."

Soorand nägi järgmisel päeval sõidul Nahhimovo sillal punasest riidest loosungit kahe valge lipukesega:

„Kõik rinde heaks! Töötage nõnda, nagu töötas autojuht Ameljan. Kustumatu kuulsus sangarile!"

Nüüd oli pikas kolonnis Soorand ainuke, kes teadis valgete lipukeste saladust.

4

Valges kitlis naisarst kummardus patsiendi üle. Ta vaatas hetke tõsistesse hallidesse silmadesse, mis küsides tema poole olid pööratud. Nii sageli oli ta näinud niisuguseid pilke, tundes iga kord südame all imelikku valu. Kas võib ta viie või kümne aasta pärast neile pilkudele vastata:

„Kahe nädala pärast näete paremini kui kunagi varem."

Jah, võib, see aeg saabub. Arstiteadus areneb, suured saavutused seisavad ees. Mis täna võimatu, saab homme võimalikuks. Mis täna saladus, kaetud teadmatuse kattega, avastatakse ülehomme.

Nüüd aga pöördus ta oma lauakese juurde, tõstis asjakesi, mida polnudki tarvis teisale tõsta, ja küsis ümber pöördumata:

„Mis kohal töötate?"

„Autojuht."

„Paha."

Ja äkki selgus, et ta oli juba varem vaadanud neid silmi, kaks või kolm nädalat tagasi, ühel pimedal õhtul, kui väljas loendamatud prožektorite valgusvihud otsisid nägematu vaenlase luurelennuki täppi.

„Kas töötate ikka veel öösiti?"

„Töötan."

„Ma keelasin selle kategooriliselt."

„Keelasite."

Patsient nihutas end taburetil, tal näis väga raske olevat vastata. Siis prahvatas ta:

„Seltsimees arst, teie teate — varsti algab suur pealetung. On tarvis miine, mürske, kuule, kõike on tarvis. Ei jätku autojuhte, inimestest on puudus, tuleb pingutada, anda kõik, mis lihastes. Süda ütleb, ei saa teisiti."

Ta hääl alanes, muutus rahulikumaks ja vaiksemaks: „Ma ei tulnud sellepärast siia, et vabastaksite mind töölt, saadaksite haigemajja. Mõtlesin: võib-olla leidub pisut rohtu... eile ei näinud pool päeva silmade ette tõstetud kätt. Sellepärast tulin, aga mitte muud."

Arst oleks tahtnud karmilt öelda:

„Kui teie keeldute ravile minemast, siis võib-olla mõne kuu pärast kaotate nägemisvõime."

Kuid ta ei suutnud seda öelda. Patsiendi näol oli see lootus ja usk, et arst võib teha imet. Võib teha samasuguseid imesid, nagu iga päev sooritasid kümned kangelased eesliinidel, tagalas autoroolide taga, vedurikatelde tuliste suude ees, laadimisplatsidel, tehastes ja vabrikutes.

Noor arst ohkas tahtmatult. Ta lausus pehmelt:

„Annan teile rohtu, niisutage sellega silmi, ehk aitab. Kuid peaasi: andke silmadele puhkust, sulgege nad aeg-ajalt hetkeks ja mõtelge oma kodu põldudele, metsadele, aiale. See on veel parem kui rohi."

Patsient naeratas vastu:

„Just sellepärast, et ma mõtlen oma kodule, näen seda elavana otse silmade ees, peangi pingutama, võitlema, töötama. Mu kodu on sakslaste ikke all."

Nüüd mõistsid nad teineteist, arst ja patsient.

Arst astus naeratades valgetest laudadest, hööveldamata miinikasti juurde, mis püstipanduna täitis rohukapi aset. Kapiust avades laskis ta silmadel libiseda üle pudelikeste rea, võttis siis neist ühe valge ja valas sellest osa väikesse pudelikesse. Nähes patsiendi silmis rohult imet-ootavat pilku, ei lausunud ta sõnagi.

Aga kui patsient oli lahkunud, astus ta väikese talutare ähmase akna alla ja ütles enesele:

„Jah, kümne aasta pärast teeme seda, mida täna ei

suuda. Kümne aasta pärast anname inimestele uusi rikkusi."

Koduteel möödus Soorand tankistidest, kes puhastasid oma sõjamasinaid. Need olid reipad poisid, paljude lahingute võitjad. Paljudel neist oli seljataga tee Stalingradist kuni loodepiirini. Nüüd olid nad rahutud ja läbematud nagu suured lapsed pühade lähenemisel. Nende pühaks olid uued lahingud, suur pealetung, võimas läbimurre, sadade kilomeetrite avarus roomikuklappide all.

Mõned neist tundsid Sooranda ja hüüdsid naljatades: „Seltsimees juhataja, kunas käsite alata?"

„Kell viis hommikul," naeris Soorand vastu.

„Tore, teie käsul kell viis hommikul!" saluteerisid tankistid ja naersid.

All muldonnide ees seisis postidel väike tahvlike. Selle pealmine serv oli kaitstud vihma eest kuusekoorest katusega. Vasakul pool seisis tükike kasetohtu, millele musta värviga olid kirjutatud sõnad „Surm saksa okupantidele!". See tükike kasetohtu oli mälestus 1942. aastast, mil polnud tinti, paberit ja pliiatsitki, vaid seinalehtede tulised sõnad kirjutati söega kasekoorele.

Nüüd rebis tuul tahvlil paberilehte, mis sinna oli kinnitatud traaditükikestega. Vihm oli sellel juba laiali vedanud mitmed sõnad, nõnda et Soorand suurte raskustega suutis lugeda:

Vanem Aleksei Solovjov	— 245%
Seersant Endel Soorand	— 218%
Punaväelane Sade Hassihhanov	— 207%
Punaväelane Dimitri Kulikov	— 201%

Kaheksakümmend autojuhti sajast olid ületanud normi 150-protsendiliselt. Aleksei oli ikka kõige ees, ta näis võitmatu, kõigile kättesaamatu. Pikk ja sitke nagu osi,

kitsaste huulte ümber naeratus, juuksetutt mütsi alt väljas, nõnda võitis ta kõik justkui mängides. Temale ei näinud miski olevat raske, ülepääsmatu. Hilissügisene sõmer vihm, vinge tuul, lumelörts, vaenlase pommilennukid ja pardarelvade tihe tuli, — see kõik ainult sütitas ta teravates hallides silmades loitva tulukese nagu odaotsa.

Ainult kord jäi ta imelikult vaikseks ja tõsiseks. See oli ühel õhtupoolikul, mil kirjakandja torkas ta mütsi vahele väikese kolmnurkse ümbriku. See oli ta oma kiri, mille ta kolm nädalat tagasi oli saatnud nooremale vennale, kaardiväe miinipildurite patarei vanemale. Nüüd tuli see kiri tagasi, tagumisel serval pliiatsiga kirjutatud pooltuhmunud märkus: langenud.

Sel õhtul toksis ja parandas Aleksei kaua oma masina kallal. Poisid ei teadnud midagi kirjast ja naljatasid:

„Aleksei, kas tahad oma kitse Moskva näitusele viia?"

Aga varahommikul, kui mehed poolunistena tõusid asemetelt, tõugeldes üksteist riidetükkide otsimisel, ning vandusid nõnda, et rasvalambi tuli võbises, hõikas Aleksei ukse vahelt:

„Noh, poisid, näitusele! Mina panen täna ja edaspidi kaks lisakasti, katsuge, et teie kitsed mulle järele hüppavad. Olgu see mu venna mälestuseks."

Nüüd mõistsid mehed teda. Sel päeval tõusis ta töönorm 245 protsendile ega langenudki enam allapoole.

Soorand astus pikkamisi muldonnide sihis. Need asetsesid reas hõreda männituka all. Varjatud akende pilude vahelt paistsid tulekumad. Mitmel nööril rippus pesu, kuid see ei saanud kunagi kuivaks, sest vihm ja lumelörts leotasid selle uuesti märjaks. Siis kuivatasid mehed pesu muldonnides hõõguvate plekkahjude kohal.

Soorand elas muldonnide rea lõpul. See oli väike ruum nagu haud, ühes ääres pikk lattidest valmistatud nari, akna all kirvega tahutud männipuust krobeline laud ja selle kõrval bensiinivaadist ahi. Ruum oli suitsu täis, sest jälle oli midagi korstnas rikkis. Mehed aevastasid sinelite all ja sõnelesid ahjukütjaga:

„Mitka, kurivaim, ära lämmatada tahad! Võta malk ja peksa see igavesti neetud kaadervärk segi. Pigem surra külma kätte kui lämbuda nagu prussakas ahju praos."

Mitka, pikk tedretähnilise näoga poiss, seisis nõutult ahju juures ja kratsis oma punast juuksetukka.

„Tõesti ma ei tea, justkui nõidus, mitte ei tõmba. Kuid tühja kah, see pole veel midagi. Stalingradi all elasime sihukeses suitsus, et kui välja läksime, tõstsid naissanitarid nösininad püsti ja ütlesid: „Täna on vist kuskilt suitsusinke toodud.""

„Ära lõõbi, parem vaata järele, ehk oled unustanud puud pesemata," heitis keegi tagantpoolt.

„Vaat kus tuli kolmetolline!" turtsus Mitka haavunult.

„Või unustasid aluspüksid torusse?"

„Issake!"

Mitka kahvatas, kargas uksest välja nagu rentkuul ja jooksis muldonni katusele. Seal need käpukad olidki: põlenud, suitsvad, kokku kiskunud nagu kasetoht. Nüüd rooli masinat kas või püksitaskutega!

Sel õhtul tuli kapten Rulin muldonni. Mitu minutit ei lausunud ta sõnagi, ent kõik nägid, et kapteni südamel kipitas midagi tõsist. Viimaks ütles ta:

„Seltsimehed, täna ei tulnud produkte. Laost sai ainult kuivikuid, kakssada grammi mehele."

Rohkem ta ei rääkinud. Väike rasvalamp joonistas kap-

ten Rulini näole kurva varju. Enne väljumist pöördus ta veel korraks ümber ning küsis:

„Kuidas on, kas sõidame tunni aja pärast teele?“

„Sõidame,“ vastasid poisid kuidagi hääletult.

Kapten Rulin käis onnist onni, vaikne, tõsine nägu veel enam kortsuline kui muidu. Mehed kuulatasid teda poolunistena sinelite all, vaevu silmi lahti hoides. Väike Sagidulin, kes viimasel nädalal oli tõusnud viimaste seast esimese kümne hulka, ütles:

„Raske on seda teha, kuid veel raskem on täitmata jätta. Peab tegema, meil pole valikut, kui tahame võita vaenlast.“

Tema vastas istus suur Makarov, tugev nagu põhjakaru, tohutud rusikad laual, ja raputas pead:

„Oi... oi... oi... kakssada grammi kuivikuid!“

Kapten Rulin ei lausunud sõnagi. Ta kuulis ainult seda halinat, see lõikas nagu nuga. Makarov oli saanud köögist toidulisa, temale kirjutas seda arst. Ja nüüd ainult kakssada grammi kuivikuid?

Kui kapten Rulin oli käinud kõigis osmikutes, astus ta oma elamusse. Seda varjas ukse asemel mantel. Ruumis küdes ahi, mille suust väljakeerlev kuma joonistas muldpõrandale pika punasekirjalise vaiba. Laua kohal rippus midagi riiulitaolist, vist küljelauata ning ukseta miinikast. Kapten Rulin võttis sealt kolm kuivikut, kaalus neid hetke käes ja hüüdis:

„Käskjalg!“

Teiselt poolt vaheseina ilmus jäsajas käskjalg ja tervitas.

„Kas tunned Makarovit kolmandast rühmast?“

„Tunnen.“

„Vaat, vii talle need kuivikud. Ütle, et ise tõid, oma osast, mõistad?“

„Mõistan."

Käskjalg läks ja kapten Rulin istus männitüvest lõigatud pakule, mis täitis istme aset. Mõned minutid vaatas ta enda ees võbiseva tule tantsimist. Ta lõuapärad surusid kõvasti vastamisi nagu kruustangid.

„Meil pole valikut, kui tahame võita vaenlast."

Nõnda ütles väike Sagidulin, tatarlane, Alataši mustmulla poeg. Tal oli õigus, tema sõnades peitus sügav tõde. Moskva all võitsid N. diviisid, neil polnud valikut: nende selja taga tuksus Venemaa süda. Stalingradi lahinguis purustati raudne rõngas, see ei võinud teisiti olla: emake Volga on vabaduse sümbol — kas püsti surra või põlvili elada. Ja Neveli maanteel on ainult üks loosung: anda, anda kõik rinde heaks!

Kapten Rulini kortsus nägu muutus palju pehmemaks. Ta valas endale kruusi teevett ja hakkas seda pikkamisi üle ääre rüüpima. See oli tema ainuke õhtusöök.

Ka järgmistel päevadel ei tulnud produkte. Mehed närisid vaikides kuivikuid, tõid väljast lund ja sulatasid selle veeks. Uni põgenes, igaühte kiusas väike kuivikuraas, mis oli talletatud hommikuks. Ja paljud otsisid välja ka selle viimse ning hoidsid seda suus, kuni kuivik sulas, muutus magusaks leivapudiks.

Neljandal päeval juhtus see, mida kolonnis polnud juhtunud kunagi. Kui autod seisid väljasõidul, tuli joostes vanem Solovjov ja raporteeris kapten Rulinile:

„Seltsimees kapten, kannan ette: üks autojuht on kadunud."

„Kes?" küsis see lühidalt.

„Punaväelane Makarov."

Kõikjal valitses vaikus. Mehed ei liigatanud kohtadelt, neid naelutas paigale asjaolu, et üks nende hulgast ei

pidanud vastu, alistus. Kolonni au oli igaühe au. Kapten Rulin mõtles viivu ja otsustas siis:

„Otsime."

Sada meest käis onnist onni, vaatas naride alla, kööki, aukudesse. Ja siis leidsid nad pageja kerrakiskunult, raevukana, metsikult vehklevate kätega ühest nurgast.

„Jätke mind rahule!" karjus ta, jagades nagu karu lähenejaile käppadega hoope. „Kas arvate, et pean end surnuks tapma... kõngema otsekui koeraraibe kahesaja grammi kuivikutega? Sõitke põrgu ja jätke mind rahule, pigem kärvan juba siia!"

Mehed pöördusid temast eemale, igaüks otsis välja viimse kuivikuraasu, väga väikese raasu, mis oli hoitud teel suhupistmiseks une peletamisel. Ja kümned niisuguses raasukesed kuhjusid Makarovi ette lauale. Vist keegi ei lausunud ainustki sõna, kuid kõikide liigutustes, kuidas nad heitsid kuivikuraase lauale, elas põlgus.

Makarov vaatas pärani silmil seda kuivikute kuhjakest, mis tõusis ta ees laual nagu kivikeste riit. Ja mida kauem ta vaatas, seda enam tundis ta, kuidas miski hakkas liigutama südame all. Pikkamisi muutus ta otsmik higiseks, silmad läigatasid, käed hakkasid värisema. Ta pühkis käega üle märja näo, langetas nagu nurka surutud härg pea ja kähises:

„Seltsimehed... mul on häbi. Ma ei mõelnud seda asja sügavamalt, tühi kõht muutis mu meeletuks. Nüüd mõistan kõik. Mulle annavad julgust ja südamekindlust Leningradi kangelased, kes elasid kuude kaupa ainult sajast grammist leivast, võitlesid, pidasid vastu, võitsid. Seltsimehed, kas annate andeks?"

„Meie ei ole sinu üle kohtumõistjad."

„Õigus, siis mõistan ise enda üle kohut. Ühe nädala

jooksul tõusen kümne parema juhi hulka, Aleksei, Sooranna ja Kulikovi kõrvale. Kui ma seda ei tee, olen narts, räbal, igaüks sülitagu mulle silmi, keegi ärgu andku tervituseks kätt."

Ta lükkas muldonni ukse pärani ja läks, jättes kuivikud lauale. Teised astusid talle järele, kõigil oli kuidagi kergem.

Kolonn ei jõudnud veel liikumagi hakata, kui alt teelt kostis autopõrin. See oli Mitka auto, seda tundsid kõik. Ka kapten Rulin viivitas silmapilgu, otsis mingit askeldust ratta juures, aga ta kõrvad kuulatasid tähelepanelikult. See ei olnud tühi koorem, seda võis öelda igaüks.

Mõne minuti pärast pöördus auto mändide alla. Mitka pistis naerul pea juhikabiinist välja ja hüüdis:

„Poisid, igale terve ports ja nelja päeva eest tagantjärele."

„Kas tubakat on?"

„Põlvini!"

Keegi võttis meeleheast kohevat lund pihku ja paiskas Mitkale näkku. See puristas nagu hobune ja viibutas rusikat:

„Jäägu su kõht söömisest haigeks, sa igavene kõverkäpp!"

5

Ühel hommikul muutus Neveli maanteel kõik elavaks. See polnud üksnes lumi, mis sadas laia puuvillana ja kattis nagu imeõhukeste valgete litterkivikestega kogu tee. Uue elu ja uue rõõmu andsid maanteele marsiroodud, pataljonid, polgud. Nad läksid päeval ja öösel, lumetuisk mattis neid kohevasse tolmu. Jalaväelaste taga veeresid

suurtükivägi, autod, lõpmatud voorid, kohevat lund kühveldavad tankid. Näis, nagu oleks kõigist maailma äärtest siia maanteele paisatud inimesi, hobuseid, mitmesuguse kujuga veokeid ja relvi.

Aleksei peatas masina ja ümatas:

„Tuhat ja tuline, see on minu koduküla saan!"

Ta hõikas läbi autoakna paksus lambanahkses kasukas ajurile:

„Hei, vennas, kust kandist pärit?"

See naeratas pikkade jäätunud vurrudega ja vihistas piitsaga läbi õhu:

„Meie oleme Omski mehed."

„Siberlased?"

„Siberlased!"

Ja Aleksei laksutas keelega:

„No muidugi, seda oleksin pidanud kohe arvama. Näe, saan on justament seda nägu, nagu oleksin ise sellega sõitnud."

Ja sealsamas pistis Mitka pea aknast välja, karjudes teisele veokijuhile:

„Pea kinni, põrguline, kas sa oled Rjazani kandist?"

„Miks ei ole, olen küll."

„Kohe tunda su keerulisest jutu sikusarvest. Viimati oled isegi Kopõljest?"

„Lollpea, aga kust siis mujalt, just sealt."

„Semlak!" röögatas Mitka, kargas kabiinist välja ja langes oma küla mehele kaela.

Natukese aja pärast päris ta uuesti:

„Kas puujalaga Andreid tunned?"

„Tunnen. Lubasin talle ka teise puujala alla teha, kui ta minu Anjutat rahule ei jäta."

„Tee, ega ma haledust ei tunne, kuigi Andrei on mu

tädipoeg. Aga meie hoiame kokku, oleme rindemehed. Säh pakk mahorkat, keeruta nii, et keel villis."

Ja sealsamas voogasid mööda mustade, allapoole kaares vurrudega kasahhid, sitked kirgiisid, pikad ujedad turkmeenid, kellede näod olid veel Kara-kumi — Mustade Liivade — päikeselõõsast pruunid nagu oliiviõli. Nad läksid edasi, ikka edasi, läände, kus oli siiski nii imelikult vaikne, nagu polekski sõda.

Nüüd enam ei räägitudki suurest pealetungist, vaid öeldi:

„Siberlased tulid."

Ja siis ütles keegi teine:

„Kas löögiüksusi nägite? Nad lähevad alati rünnakule seljakottideta, katlakesteta, kogu selle tülika kodinata. Kaks vaba kätt, automaat ja vöö täis granaate, nõnda murravad nad fritsude kindlustatud liine nagu puusepad pappi."

Kõik teed olid täis paisatud sõjaväge, pataljone, polke, ruttavaid luureroodusid, tumehallides sinelites sapööre, sanitaarüksusi, kellede lootsikutaolisi saane vedasid südid koerad, telefoniaparaatide ja raadio-vastuvõtjatega sidemehi, väikesi kärmeid „Willis'eid", mis kettide kõlinal sumasid läbi lume. Nad olid ilmunud nõnda äkki, otsekui oleksid siitsamast lumistelt põldudelt välja kasvanud. Keegi ei teadnudki, kust nad olid tulnud, kuid kõik nägid, et nad läksid läände. Ja siis, mõne päeva pärast, kadusid nad jälle, sulasid lumistele põldudele, metsade alla, ahervaremeis külade vahele.

Vaenlase luurelennukid põrisesid, otsisid jälgi, kuid kõik oli kadunud, haihtunud, vajunud maa alla. Ning alles mõni päev hiljem püüdsid nad jälle kinni uusi kolonne, kuid need ei liikunud hoopiski mitte rinde suunas, vaid

vastupidi. Nüüd muutusid luurelennukid päris nõutuks.

Ent poisid naersid ja pilgutasid üksteisele silmi:

„Need on kindral Potjomkini polgud."

„Kindral Potjomkini" polgud aga kõndisid sinna ja tänna, ruttamata, pikkamisi. Ning mehed naeratasid habemetesse:

„Las fritsud murravad nüüd pead, kas oleme minejad või tulijad."

Harutihti juhtus sedagi, et kui nad päeval olid veninud kilomeetrit kümme ida poole, ruttasid nad öösel kolmkümmend kilomeetrit tagasi läände ning järgmisel päeval alustasid jälle venimist hoopis teistel teedel, ikka eemale rindelõigust, kaugete raudteejaamade poole.

Laiad maanteed jäid kitsaks justkui rajad. Kahekordselt, kolmekordselt, isegi neljakordselt liikus kõrvuti rinde poole suurtükke, autosid, jalaväelasi, miinipildureid, kraamikoormaid. Neist kihutasid piki põlde mööda suusapataljonid valgeis maskeerimisülikondades, torbikud peas, automaadid rinnal, sarnanedes kõrveteede kiireile ratsanikele.

Autokolonnid suutsid ainult suure vaevaga edasi nihkuda. Mehed peaaegu ei maganudki, vaid viibisid kogu aeg teel, laadimisplatsidel või ootasid tundide kaupa tühja kohta lõpmatuseni voogavas inimeste ja masinate rägas. Siis tukuti kabiinides, istuti tulede ääres, silmad kinni vajumas, nägudel hubase leegi soojus.

Ühel õhtul tuli Aleksei ja ütles Soorannale:

„Täna on partbüroo istung. Tule."

Soorand tundis, kuidas südame all hakkas midagi värisema. Ta tõusis üles, astus Aleksei järel täistuisatud kivivarreme poole, veidi ärev ja rõõmus ootamatusest. See oli just nõnda, nagu oleks ta minetamas tükki endist elu ja

minevikku, astudes vastu hoopis uuele. Ta oli töölise poeg, aastaid töötanud tehaste nõgiste lagede all, võidelnud Velikije Luki lumistel väljadel, kuid ikkagi värises ta südame all küsimus — kas võetakse tema, lihtne töölise poeg, algkooliharidusega inimene, vastu kuulsusrikkasse Lenini-Stalini parteisse. See näis talle nagu kauge unelm, salajasemate südamesoovide kaja, millele ei julgenud sageli mõteldagi.

Varemete vahel põles vana autokumm. Selle ääres istus kolm või neli inimest, paberite kohale kummardunud partorg Ivanov, sirge seljaga kapten Rulin ja väike kõhetu major poliitosakonnast. Aleksei võttis nende hulgas istet. Majori sarvraamides prillid läikisid väreleva leegi paistel. Tuul puhus talle paksu suitsu näkku ja pani köhima.

„Seltsimees seersant, kuidas täidate oma ülesannet?" pööras major pilgud Sooranna.

See muutus veel kohmetumaks, hääl jäi kurku kinni. Kuskil kõrgel hakkas undama vaenlase lennukimootor.

„Üle kahesaja protsendi," vastas kapten Rulin Sooranna eest.

„Medalikandja?"

„Jah."

Tuul tõstis kõrgele leegi, kõik haises kummi kõrbelõhnast. Pimeduses nägematu lennuk pöördus maantee poole.

„Tuled kustutada!" hõigati eemalt.

Kõik hakkasid põlevale autokummile kühveldama lund. Sooranna õlg puutus vastu majori õlga, ja major küsis:

„Kas vabrikutööline?"

„Jah ... valaja ..."

„Tean," noogutas major pead. „Olen ise enam kui kakskümmend aastat töötanud vabrikutes ja tehastes. Praegugi tahaksin mõnikord kätte võtta viili või rauasae ... igatsus

kisub nende järele. Nii... ära ka sina, noor seltsimees, kunagi unusta tööd... töö on meie võidu pant, meie tulevik."

„Ei unusta," vastas Soorand.

Tal oli hea rääkida selle lihtsa, südamliku inimesega, kes mõne minutiga muutus nõnda lähedaseks, nagu oleks teda tundnud juba kogu eluaja. Ent kas ta polnudki vana Maat esimesest jaoskonnast... tugev Toomasberg sepikojast... rõõmus Saareniit laoplatsilt... see tubli lukussepp-Kusta, kelle kaitsepolitsei ühel päeval minema viis? Niisugused inimesed on ikka ühesugused, neid leidub kõikjal, nende südamesoojus, lihtsus ning kindel eesmärk loidab otsekui tõrvik üle elu aastalävede.

Vaenlase lennuk laskus vihase suminaga allapoole. Soorand tundis õlal vana majori kätt ja nad viskusid mõlemad tuleaseme kõrvale pikali. Õhk kohises peade kohal, nagu oleks seal võika kisaga sööstnud edasi tohutu öölind. Mõnisada meetrit eemal prahvatas kaks või kolm pommi. Maantee poolt välgatasid hetkeks kõrged tulesambad nagu kraatripursked. Siis oli jälle pime öö, ainult leekkuulide värvilised kaared jooksid seniiti.

Mehed tõusid üles. Lühike parteibüroo koosolek oli lõppenud. Kustunud tuleaseme juures kõlasid peaaegu pühalikult vana majori sõnad:

„Pea kõrgel ja austa parteilase nime, sest seda on kandnud meie geniaalne õpetaja Lenin."

„Tõotan!" vastas Soorand.

Ta oleks tahtnud veel midagi lisada, pursata välja rõõmu, mis tulvas ta südamesse, kuid just nüüd oli sõnadest puudus.

Kõik surusid tema kätt. Ta rohkem tajus kui nägi kapten Rulini järsku otsustavat pigistust, Aleksei siirast sõb-

ralikku raputust, partorg Ivanovi julgustavat surumist ning vana majori rahulikku sooja pigistust, mis tundus nagu kõige hea ja ausa kaasaandmine eluteele.

„Lubate lahkuda?“ küsis ta end sirgu ajades ja läks tagasi autode juurde.

Pommid olid langenud üle tee, purustanud ühe auto rattad ning haavanud kolme meest. Tugev Makarov istus autolambi valguses, kaks sanitari askeldamas ümberringi. Ta vaatas rahulikult oma käristatud pükstele ja verest tumedaks värvunud kintsule, mida sanitarid sidusid.

„Kuidas on?“ küsis ta tõreda häälega.

„Saadame sanroodu.“

„Andke suitsu, poisid,“ pöördus Makarov kaaslaste poole, kes seisid ringis veidi eemal.

Mitka pistis talle ruttu paberossi suhu ja läitis tiku. Makarov tõmbas paar sügavat mahvi ja ütles järsku:

„Põrgu sõitke, kuskile ei lähe!“

Ta tõusis püsti, katsus luugates pisut käia ja naeris:

„Tühja kah, see pole veel kõige hullem. Kui olin poisikene, jäi sama jalg vankriratta vahele. Meil kodus oli arst viiskümmend versta eemal, kaks päeva mööda pori ujuda. Tol korral oli meie külast käinud arsti juures ainult kaks inimest — endine papp ja lollakas Jeromka. Noh, arst ei avitanud kumbagi. Sellepärast ei viidud ka mind arsti juurde, vaid isa ütles: „Kui ära ei kõnge, siis jääb elama. Ja kui elama jääb, siis on tühi raharaiskamine arstile.“ Ütles nii, ja teisel päeval pidin juba ühe jalaga kookama karjas.“

„Tähendab, sa ei usu arstiteadusse?“ küsis üks sanitaridest haavunult.

„Usun, sõbrake. See oli kakskümmend aastat tagasi. Nüüd on meil külas velsker ja rajoonis arst. Isegi papp

on oma hädast lahti saanud, ainult Jeromka pole nooremaks läinud. Mina räägin seda sellepärast, et tookord polnud aega arsti juurde minna ega ole ka nüüd. Kuhu jätan ma oma Marusja, masinakese?"

Mehed, kes tollest viimasest loost saadik olid Makarovist pisut eemale hoidunud, müksasid üksteist küünarnukkidega. Sel tugeval siberi poisil oli sisu. Tema ainsaks nõrgaks kohaks oli kõht.

Nad astusid tema juurde, patsutasid õlale ja ütlesid:

„Tubli, Makarov! Aga vaata, et sa endale liiga ei tee."

„Ei tee!" naeris see rõõmsalt. „Tuline jutt, mis tähendab üks sihuke väike killuke! Minusugusele mürakale on tarvis pool pajapõhja, et rivist välja lüüa. Sihukesi sakslastel enam ei ole, sutsutavad aina kahekümneviielistega."

„Braavo!"

Kõik naersid, see oli nõnda lõbus, ja südametelt langes tükk-tükilt raskus. Nende kolonn oli muutunud jälle tervikuks, kõik ühe eest, üks kõigi eest. Ning kõige rõõmsam oli Makarov, sest nüüd oli tulnud andestus, see, mida ta ootas ja lootis teenida seltsimeestelt tolle õhtu pärast.

Kolonn sai liikuma alles klaas-sinaka hommikuse valguse puhetusel. Auto EP 3-11-81 oli esimene, tema järel liikus kogu masinate rida. Oli veel pime, nõnda pime, et Soorand pidi pingutama silmi tee äärest tuttavaid kohti otsides. Salatsovo sild äratas temas meeldiva mälestuse tüdrukust, kes kuus kilomeetrit eemal ootab tema saabumist. Kas tal on ikka valge lipuke väljas ja selle all jälle mõni uus loosung? Temale tahtis Soorand avaldada oma tänast rõõmu, suurt uudist.

Taga tuututas auto.

Soorand lisas kiirust ja mõtles, miks täna on kõik nõnda imelikult ähmane, läbipaistmatu, justkui ripuks silmade ees ämblikuvõrk. Ta peaaegu ei näinud armatuurlauda, kuigi väljas peaks juba pimedusest kooruma varajane hommik. See oli just nõnda nagu tookord ammu, kui ta valukoja ahju ees ei suutnud enam näha ümberseisjate nägusid.

Mingi jäine hirm haaras Sooranna südant. Ta vähendas kiirust, kuid kuuldes otsekohe taga järgmise auto kettide plaksumist, suurendas seda uuesti. Nüüd oli Nahhimovo sillani kaks või kolm kilomeetrit, selle tee peab ta sõitma iga hinna eest.

Ta käed klammerdusid ümber rooli, otsides silmadega midagi, mis võiks tõendada, et ta mõte on vale. Siinsamas tee ääres oli valge varisenud majasein, mida võis näha pimedamalgi ööl. Nüüd peaks auto jõudma selleni, nüüd... nüüd... kuid Soorand ei näinud midagi.

Järgmistel minutitel nahisesid autorattad Nahhimovo sillal.

„Tervist!" kõlas hele tüdruku hääl.

Soorand peatas auto, lükkas ukse lahti ja kogeles värisevail huulil:

„Ma ei näe... ma ei näe isegi sinu nägu..."

Taga tuututas auto.

Ühe hetke mõtles tüdruk. Siis kargas ta juhikabiini, lükkas Sooranna eemale ning haaras rooli. Auto hakkas jälle liikuma, rattad nahisesid üle puusilla.

Soorand justkui ei julgenud öelda ainustki sõna. Ta naaldus vastu tüdrukut, selle pehme nahkmütsis pea ulatus just tema lõuani. Vaevalt-vaevalt nägi ta allpool selle valevat näolaiku.

„Kati!" ütles ta.

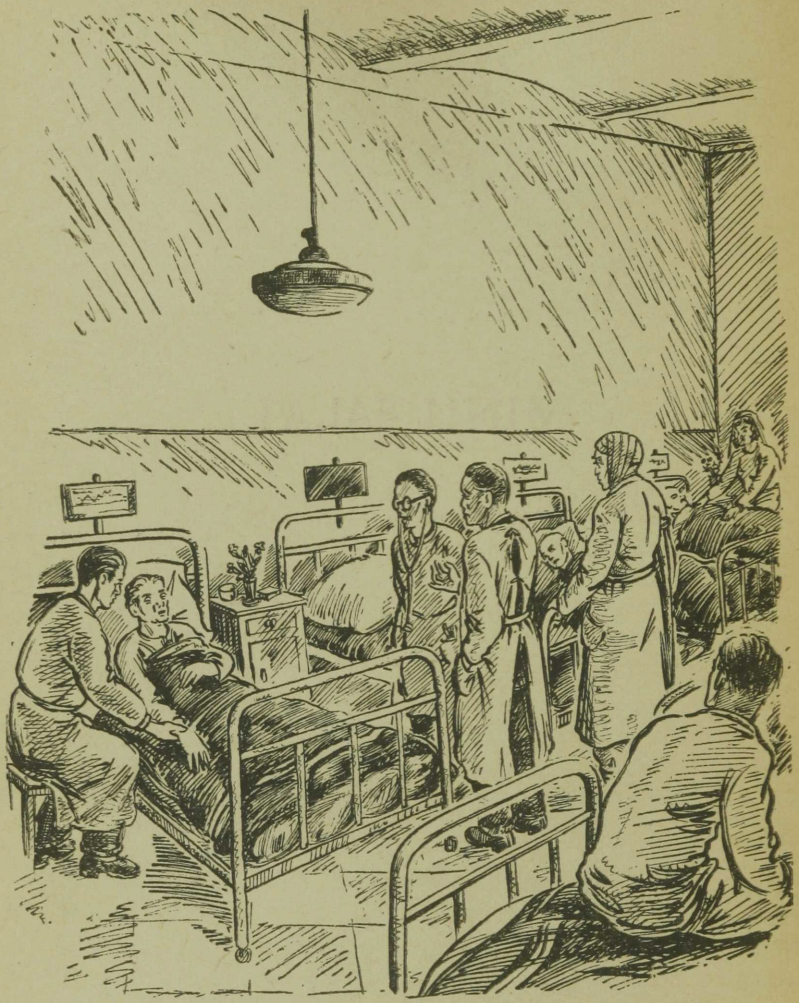
Tüdruk pööras pisut pead ja suudles teda korraga. See ei õnnestunud hästi, samuti nagu tol esimesel korral Soorannalgi.

Samal hetkel kuulsid mõlemad kaugelt iseäralikku müra. Nagu tuhat, kümme tuhat, miljon mürsku prahvatas seal kuskil metsade, maanteede ja soode taga. Taevas lõi leekima ja punane kuma tõusis horisondile nagu päikesetõus. Kahurid laulsid ja lennukite mootorid hüüdsid põrisedes nende koorile kaasa. Katjuušade vihisevad mürsud panid õhu värisema.

Suur pealetung oli alanud.

1945

MINU PALAT

Vaikselt, peaaegu kuulmatult veereb haigevanker mööda pikka koridori. Uksed avanevad ja sulguvad hääletult, kõikjal tantsib valgus, sädeleb laes, helgib seintel, väreleb aknaruutudel. Vankrit lükkab valges kitlis õde. Ta on noor, ruuged juuksed on peakatte alt lokikestena välja keerdunud ja pruunid silmad naeratlevad kuidagi rahustavalt. Mitu korda annab ta pearaputamisega märku, et ma ei püüaks end sirutada, vaadata möödavilksatavaisse kõrgeisse kaarakendesse. Kuid siiski tahan kangekaelselt silmata mõnd tuttavat Leningradi tornide tippu, majade

siluetti, mõnd platsikest, puudesalka. Ja sealsamas tahan ka silmadega haarata neid koridoride ilusaid seinu, lagede kaarduvaid võlvkaari, uste kaunistusi, seinalehtede värvilisi vilksatusi, pilte klaasvitriinide all.

Kuid ma ei näe õieti midagi. Ainult palju valgust on mu ümber, see justkui hoovab kuskilt mujalt kui akendest, sest kuigi need on suured ja avarad, peaks väljas juba olema novembri õhtupoolik. Ent mul on nii imelikult hea, mul on rahu, valgus, pesude valevus ja sügav rõõm kuskil sisemuses, kogu kehas.

Ma tahan vist sõnadega väljendada seda rõõmu, sest keegi möödaminev õde paneb käe mu randmele ja küsib saatjalt:

„Katja, mis ta räägib?"

See vaatab oma noorte rõõmsate silmadega minu otsa ja vastab pead raputades:

„Ma ei oska tema keelt!"

„Eestlane?" pärib jälle esimene.

„Jaa... eestlane, nüüd on neid siin palju. Toredad poisid, päris kahju, et nad enamikus ei oska vene keelt."

Kuulen nende juttu nõnda selgelt, iga sõna on tuttav, kuid ma ei saa vastata. Tahaksin neile öelda seda, mis tungleb kõikjal minu sisemuses, mis täidabki mind selle iseäraliku valguse ja rõõmuga. Tahaksin neile öelda ainult kaks sõna, minu elu kaks kõige tähtsamat sõna:

„Ma elan... ma elan... ma elan..."

Võib-olla olen tahtnud seda öelda ligi kaks kuud, sellest ajast, mil kõigun valguse ja pimeduse piiridel. Olen tahtnud seda helisevat muusikat hüüda oma uuesti-elatud nägemuste maalt — Samarkandi vaipade turult, Tsardžui kõrvelinna valgete majade vahelt, Issõk-kuli tuuliseilt kaldailt, Saaremaa suurelt tammilt rünnakuööl. Kuid ma

pole neid sõnu vist kunagi saanud väljendada, need ainult tuikavad sisemuses, põlevad tulikirjadena silmade ees, kõmavad suurtükkide kõminana kõrvus. Kuid mu käte ümber on mähised, küünte pigistused on veristanud peopesad — need on rääkinud minu eest.

Ja nüüdki ei saa ma neid öelda, mul justkui puudub õhk selleks metsikuks, elada-tahtvaks hüüdeks. Kuid mõlemad õed loevad vist neid sõnu mu silmist, palavate huulte vabisemisest, sest nad silitavad kätega üle mu otsmiku ja ütlevad korraga mõlemad üht ja sama:

„Pole midagi... nüüd paraned... kõik on möödas."

Need on väsitavad minutid, kogu jõud hakkab kaduma, silmadesse tungivad valguse piigid. Kõrged kaaraknad lendavad eemale, lagi otsekui tahaks avaneda, ainult üks rosett, heledates punastes ja sinistes toonides rosett hoiab seda veel kinni. Õed naeratavad, nende valged kitlid valendavad, ja see valevus justkui hoiabki mind langemast pimedusse. Tunnen, kui vanker pöördub, avanevad palati uksed, minu palati uksed, mida ma pole veel kunagi näinud. Siis vajun kuskile pehmesse sügavusse.

Ma olen nüüd lagedal väljal, must oktoobri-öö on ümberringi. Minu selja taga asub roovikaed, selle kõrval vanker. Olen kiilutud nende vahele, kuid minust hüppavad üle tumedad kogud, kiivrid silmil, automaatide tuli käes. Kuskil vasakul põleb midagi heleda leegiga, raketid praksatavad õhku, automaadid, püssid, kuulipildujad täristavad lakkamatult. Ööpimedusest pressib meile sakslaste kolonn peale, jookseb edasi, lainetab rakettide valgusel, vaarub kuulipildujate tule välgatustel. Nad tulevad ulgudes, selles on midagi loomataolist, tagaaetavat.

Ja korraga kuulen, kuidas keegi minu lähedal karjatab: „Ära löö... ära löö!"

See on tohutult suur sakslane, kes vehkleb enda ümber labidaga, sõtkub kellegi otsas, katsub teda tabada terariistaga. Mu automaat on juba tühi, uue ketta presentkoti nööp ei avane, midagi tõrgub seal kogu igaviku vastu. Ma hüppan üles, põrkan kellegagi vastamisi ning veeren vankri ja roovikaia vahele. Nüüd avaneb nööp, aga just samal hetkel tulistab keegi kõrvalt kaks teravat püstolilasku. Näen ühe silmapilgu nõnda selgelt rakettide valgusel seisvat siderühma komandöri, siis veereb midagi rasket, oigavat, märga-purskavat mu üle. Ma peaaegu ei saagi tema alt välja, ketas veereb käte vahelt, sakslase raudkiiver rõhub vastu nägu, käed ja kukal kleepuvad verega.

Ja siis kuulen jälle oiet:

„Ära löö... ära löö...!"

Nüüd tuleb see kuskilt mujalt, üsna lähedalt, vasakult poolt. Mu ümber pole enam pime öö, vaid hämar valgus. Keegi astub tasaste sammudega mööda. Kuid see pole hüplev must kogu, selles on midagi valget, rahustavat, kergendavat. See näib koguni Katja moodi, tema valge kitli ning ruugete juukselokikestega. Pingutades, kuskilt nägematust sügavusest jõudu kogudes, kangekaelselt ikka enam ja enam silmi avades näen esimest korda oma palatit. Õieti ei suudagi ma sellest rohkem haarata kui kõrvalvoodi valevat riba, üht nägu, kaht tugevat, nagu võitluseks väljasirutatud kätt ning kuulda oigavat häält.

Õde astub pehme sammuga tema juurde, käes mingi klaasike. Ta tõstab oigaja pea, ja nüüd võin ma selgesti näha seda laia otsmikku, tugevat nina, siivsaid huuli. Ning korraga justkui näeksin ka tema tugevaid lihaselisi käsivarsi, võimsat kaela ning laiu õlgu, nii nagu sageli Narva

metsa all kändudel vastamisi istusime ja sõjameeste ülemeelikute naljade üle naersime. Veel mõni hetk, siis kerkib kuskilt mälestuste sügavusest ka üks nimi.

„Laasmaa," liiguvad vaevu mu huuled.

Aga Katja on seda kuulnud, ta pöörab pead ja küsib: „Kas võitluste seltsimehed?"

Jah, see on sama rannaküla poiss, kellega käisime kõrvuti Velikije Luki pikka teed, kes andis mulle oma pudelist juua, kellega võitlesime Saaremaa suure tammi dünamiidilehtreist kuni Sõrve sääre Tehumardi öölahinguni. Tema oli minu kõrval, temale tormas otsa too labidaga raiuv sakslane just sel silmapilgul, kui ei läinud lahti mu automaadiketta presentkoti nööp.

Tahaksin talle midagi öelda, kuid sanitarid on ta juba teisele küljele pööranud ja ma võin näha ainult ta tugevat, palavikus võppuvat kukalt. Nüüd vist märkab õde ka minu avatud uudistavaid silmi. See on Katja, see noor ruugete juustega tüdruk. Ma tunnen teda hästi, ma tean isegi ta nime, kuid ei tea, kust see kõik on sööbinud mällu. Võib-olla rääkisin ma siis temaga, kui mu pea kuumas, nagu kõrvetaks seda Taškendi päike. Aga võib-olla ka neil öötundidel, mil palat oli vaikne ja ainult mina pääsmatult vähkresin tuliste, liivana kuumavate linade vahel. Aga me tunneme teineteist, mina ja see väike ruugete juukselokikestega tüdruk. Nüüd tahaksin talle midagi öelda, panna naeratlema ta rõõmsad silmad, kuid mulle ei meenu midagi seesugust.

Sellepärast sosistangi ainult:

„Katja!"

„Mis on?" kummardub ta minu üle. „Kas on tarvis kohendada patja?"

„Ei ole," sosistan vastu.

Ta jääb ootama. Ta näeb, et tahan vist rääkida, öelda avasilmi oma esimesi sõnu. Nagu kergenduseks paneb ta oma käe mu otsmikule.

Ja viivu pärast suudangi öelda:

„Katja... mul on hea..."

Õe silmad naeratlevad.

„Paraned, saad terveks," helisevad ta sõnad. Ja viivu pärast kinnitab neiu:

„Seda ütles ka Arkadi Petrovitš... tema teab..."

Ma ei tea, kes on Arkadi Petrovitš, aga ma taipan, et see on vist arst, osakonna juhataja. Ma ei mäleta, et oleksin kunagi Arkadi Petrovitšit näinud, kuid kohe kujutlen teda suure, kõrgekasvulise mehena, sirge nagu enamik sõjamehi-rindearste, soojade pehmete käte ja tõsiste silmadega. Neid pehmeid sooje käsi nagu oleksin isegi oma otsmikul tundnud, neist kinni hoidnud, nende abi otsinud.

Ja siis näen Katja selja taga hulka nägusid. Nad kõik ütlevad mulle midagi, räägivad minuga. Ma ei tea, miks on mu ümber palju inimesi, naeratlevaid silmi, rõõmsaid nägusid. Pikkamisi, pingutades eraldan neist selgemalt ainult ühe näo, pika tumedate silmadega poisi, kelle tihe rida valgeid hambaid särab vastu nagu elevandiluu. Mulle meenub midagi kuskilt kaugelt, ma tahan seda öelda, kuid ei suuda. Vaatan talle silmi ja siis ütlen korraga:

„Terek."

„Tallinn."

Me oleme teineteise ära tundnud, meie, mägise Gruusia ja paepinnalise Eesti kauged pojad.

— — —

Nüüd võin ma kaugele vasakule näha.

See on suur ruum, võlvkaares laega, roheliseks värvitud seintega ja pikkade voodiridadega kummalgi küljel. Laman

nähtavasti ukse läheduses, sest kuulen selgesti koridoris astuvaid samme, häälte kõminat, haigevankrite kummirataste kahinat. Päevalgi on ruum veidi hämar, rohekatooniline. Võib-olla tuleb see seinte värvist, võib-olla sellest, et suured kaaraknad on enamasti suletud rohekate eesriietega. Siis põlevad tuled, kuid needki pole valged, kaovad hämarusse, ujutavad kogu ruumi üle videvikutolmuga.

Juba kaks päeva näen ma ainult Laasmaa selga.

Ta lamab kogu aja vaikselt, peaaegu liikumatult. Ainult aeg-ajalt pääsevad kuskilt ta sisemusest metsikud röögatused, hirm, valu, ahastus. Siis on ta ümber õed, arstid, sanitarid, läigatavad tuhmis valguses niklist arstiriistad, süstlad, prõksatavad klaasampullide kaelad.

Näen seal rahulikku, pikas valges kitlis arsti. Ta valged tundlikud, väga erksatena näivad käed katsuvad haavatu pulssi, kulmude vahele tekib pisike kurd, aga ta silmad on julged, võitlevad, kohkumatud. Tean kellegi ütlemata, et see on Arkadi Petrovitš, see, kellest räägivad kõik haavatud, õed, kogu haigla. Tema kõrval seisab lühike mustade juuste ja tumedate silmadega palatiarst. Ja nende ümber on kobar õdesid, sanitare, konsultandi kuldsed näpitsprillid. Nad räägivad midagi tasakesi, kuid nende silmade vilksatused, käte liigutused, õlgade värinad näivad ütlevat üksteisele rohkem kui lihtsad sõnad.

Vaatan neid pikkade minutite jooksul, ja siis tõusevad kuskilt nägematust sügavusest, pimeduse ja valguse piirilt mälestused, et olen neid näinud samuti seisatamas oma voodi ümber. Need konsultandi läiklevad prillid, õdede valge kobar, Arkadi Petrovitši soojad käed, palatiarsti tumedad silmad on koos minuga pidanud pikka võitlust viimse elusädemekese eest. Kuid nüüd mööduvad nad

minust ja ainult naeratavad. Ja mina naeratan vastu — meie oleme võitnud.

Kui nad on lahkunud, tuleb minu juurde Terek. Tal on käes balalaika, kuid seda ei tohi selles palatis mängida. Ta ainult sõrmitseb seda üsna tasa ja laulab mu kõrva paar võõrast helisevat sõna. Siis ütleb ta:

„Tallinn, nüüd on sinuga kõik hästi. Arkadi Petrovitš ei seisatagi enam sinu voodi juures. See on parim tundemärk, surmkindel, ei sinust midagi saab."

Ta hääl kõlab võõrapäraselt, raskete ninahäälikutega. Ta on grusiinlane, õitsva Alazani oru poeg. Veidi aja pärast ütleb ta uuesti:

„Teid oli üheksa meest, lootusetuid. Katja ütles, et on kergem pihuga kinni püüda ööbikuid, kui et teie ellu jääte. Nüüd on veel kolm."

Ta näeb mu küsivaid silmi ja vastab kohe:

„Need on Laasmaa — sinu kaim, leitnant Ivanov ja Mala-lai."

„Kes on Mala-lai?" küsin ma.

„Kasahh, suurtükiväelane. See pole ta õige nimi, meie hüüame nõnda. Tema voodi asub seal teisel pool. Nüüd on ta juba mõningad päevad vaikne, kuid küllap kord veel kuuled temast."

Alles tüki aja pärast küsin ma:

„Aga teised viis?"

Terek vaatab mulle hetkeks oma suurte läikivate silmadega otsa ja vastab siis tasakesi:

„Nende silmadesse ei saa enam keegi vaadata."

Mu pea muutub veidi uimaseks. Ma ei tea midagi sellest suurest võitlusest, metsikust janust elu järele, mida üheksa inimest pikki nädalaid pidasid selles poolhämaras ruumis. Seda võitlust jälgis kogu palat, sanitarid, õed, arstid, kogu

haigla. Arkadi Petrovitš astus tasasel, peaaegu kuulmatul sammul ühe voodi juurest teise juurde, sügav kurd silmade vahel. Tema taga sammusid vaikselt palatiarstid, õed, sanitarid. Ja igalt poolt vooditest sirutati päid, oodati midagi, igatseti ühte sõna Arkadi Petrovitši suust. Kuid seda lootuse-sõna ei tulnud. Üheksa ... kaheksa ... kuus ... neli ... Ja nüüd on neid kolm, kaks kuskil mu selja taga, üks just silmade ees. Aga mina olen võitnud, olen purustanud pimeduse läbinägematu müüri, võidelnud enda uuesti ellu. Alles nüüd mõistan, miks minu esimesel ärkamise päeval kogunes nii palju säravaid silmi, naeratlevaid nägusid, peaaegu palvetavaid pilke ümberringi. Nad uudistasid mind kui tagasipöördunut sealt, kust keegi tagasi ei tule.

Terek lööb ühe valjema trilleri balalaikal ja ütleb:

„Aga mina lähen varsti välja. Mind ootavad Visla juures seltsimehed. Lubasin tagasi tulla oma polku. Juba kolmas kord lähen sinna tagasi, ikka omade juurde."

Kuskilt kaugemalt, teise või kolmanda voodi tagant upitab end karkudel üles suur tugev mees. Ta on valges särgis ja pükstes, lai rind eest lahti, kaks või kolm kirja käes. Ta liigub vaevaliselt, kargud moonutavad ta laiad õlad kööbakaiks ja kogu nägu on pingutatud sellest vaevalisest edasiliikumisest. Kuid ta kööberdab kangekaelselt ikka edasi, üle pika palati, üle selle palati, mis näib talle vist kilomeetrite pikkusena.

„Solovjov, jälle olete üleval!" hüüab pahandades õde.

Aga mees naerab talle keset palatit vastu:

„Katjake, ärge pahandage, tahtsin ainult küsida, kas panite mu Moskva kirja postkasti."

„Muidugi panin, mina ei unusta. Kuid kas tohib siis sellepärast tõusta?"

„Muidugi ei tohi," soostub ka Solovjov. „Aga ma tahtsin teile tuua uusi kirju... Moskvasse, Sverdlovskisse, Harkovi, igale poole. Palun pange ka need posti, nad peavad ju ometi kord mulle vastust tooma."

Õde aitab Solovjovi tagasi oma kohale.

Terek jutustab, et Solovjov on suurtükiväelane, eesliini mees. Ta juhtis kaks ööd ja päeva sakslaste marulise miinipildujate ja suurtükkide tule all oma patarei tuld. Killud haavasid teda kuus korda, kuid ta ei lahkunud oma sidepostilt. Seitsmes kild purustas selja, ja nüüd on ta juba aasta selles haiglas. Ta oli üks neid lootusetuid, maetuid, kellede pärast Arkadi Petrovitši kulmude vahele tekib otsekui vihane kurd. Tema elu eest võitles kogu haigla, arstid, õed, sanitarid. Köögist käisid teenijad teda vaatamas ja rindelt pärisid võitlusväljade seltsimehed tema käekäigu järele. Ning Solovjov võitis, nagu oli võitnud ka eelpositsioonil sakslaste marulise tule all.

Nüüd otsib ta oma naist ja kaht last, kes evakueeriti Leningradist blokaadipäevil. Katja saadab otsivaid kirju kõigisse ilmakaartesse, kuid kuskilt ei tule vastust.

„Ta on kannatamatu, rahutu," ütleb Terek. „Kiri ei tule kolme päevaga Moskvast edasi-tagasi. Aga temale näib, et on möödunud juba kuid."

Ma vaatan seda ilusat ja tugevat meest puhta valge näo, tumedate juuste ja sirgelõikelise ninaga. Ta otsib oma kapikesest virna paberit ning ümbrikke ja hakkab jälle kummargil laua kohal kirjutama. Mõnikord toetab ta oma tugeva pea kätele ja siis justkui vappuvad ta laiad atleedi-õlad.

„Me tunneme kõik ta naist ja lapsi jutustuse järgi nagu vanu tuttavaid," ütleb Terek. „Kui nad praegu uksest sisse astuksid, siis ütleksin eksimatult, et see on nips-

ninaga Manja ja see vaikne Daša. Ma tunneksin neid ka tänaval, rongis, ükskõik kus. Kui ära sõidan, siis vaatan jaamades ringi, tahaksin, et Solovjov nad üles leiaks."

Palatis süttivad tuled, neli varjatud lampi. Nende valgus väreleb seintel, valgetel voodivaipadel, ruudulisel linoleumil. Siin ei ole kunagi silmipimestavalt ere ja valge nagu koridorides, saalides, naaberpalatites. Siin ei naerda, siin ei helise pillide triller, siin ei astuta kõmava sammuga. Siin hõljub sageli ohe üle ruumi ja kostab karjatus võlvkaarte all. See on raskeim palat kogu haiglas, mille eest koridoriski möödutakse vaiksemalt kui muidu.

Kuulen selja taga uste avamist ja haigevankri kummide kahinat linoleumil. See puudutab minu voodit ning seisatab. Mind tõstetakse üles ja siis lükkab jälle üks sanitar mind mööda seda suurt avarat koridori, mööda neist nikerdatud ustest, plakatitest, laiadest kaarakendest. Väljas ei ole veel pime, tinahall õhtu laskub aegamisi linna kohale. Ma võin näha kõrgete vanade puude raagus oksi. Need on vist vahtrad; nad on suured ja kaharad, ulatudes akende reast kõrgemale.

Ning korraga näen aknast sisse vahtimas tohutut tühja ja silmitut lummutist. See sarnaneb kuidagi hiiglakolbale, mille päike on valgeks pleekinud, aeg tükid küljest järanud ning tuul veidi viltu kõigutanud.

„Mis see on?" küsin ma sanitarilt, kes heidab pilgu välja.

Ta vastab hetke pärast:

„Haigla. Saksa lennukid tabasid seda neljakümne esimesel aastal otsetabamusega."

Kardan justkui vaadata selle tohutu silmitu ja hambutu lummutise poole. Sellest hoovab siia valgessegi koridori õudu ja viha. Sulen silmad, mu ette kerkivad sajad, tuhan-

ded, kümned tuhanded niisugused pimedad ahervaremed üle kogu Nõukogude maa. Neid on väikesi hütte, üsna pisikesi õlgkatustega, saviseintega, peopesa-suuruste aknaaukudega. Neid on ka hiiglaehitisi, tehaste võimsaid korpusi, kultuurihoonete kõrgeid sambaid, töörahva suuri ühiselamuid. Ja üks nende hulgas on ka minu kodu, minu tuikamber kuskil seal Emajõe kaldal. Kõigi nende hoonete tuhmid silmad, kõrbenud müürid, tallatud tuhaasemed justkui käristavad südant, kutsuvad tagasi võitlema, kätte maksma.

Haigevanker on jõudnud operatsioonisaali valgusse ja sanitarid tõstavad mu lauale. Siin hiilgab kõik valgelt, säravad nikkel, email ja kahhelkivi. Vaatan üles ja näen üht hiiglapeeglit, millest vaatavad vastu silmad. Need on minu silmad, ja ma uurin ning küsin neilt, kas on nüüd võidetud mu viimne võitlus. Neis silmades on midagi, mis naeratleb vastu, mis annab julgust, toob südamesse rõõmu.

Õde võtab vasaku käe, vaatab veresoontes veel paranemata täkkeid ja ütleb:

„Parem."

Aga ka paremas on täkked, need igapäevaste paljude pritside armid. Ta vaatab mulle silmi ja küsib:

„Kas talute veel?"

Ma talun! Ma võin kanda kõik valud, mis ainult annavad tagasi elu, rohelise metsa, sillerdava jõe, trepid parkides, mida mööda on nii hea üles ja alla astuda, väikese leevikese siristamise puuoksal, ämbliku kiikumise võrgunurgas, lambitule varjatud valguse kirjutuslaual.

Õde võtab vooliku ja seob käsivarre. Kõlisevad pudelid, läikiv süstel tungib veresoonde, midagi nagu voolab sinna, tungib ihhu, verre. Siis on ülekanne läbi.

„See on teil kuues vere-ülekanne," ütleb õde. „Olete saanud kaks tuhat nelisada grammi uut verd."

Naeratan vastu:

„Tähendab, olen küll eestlane, aga soontes voolab võõras veri."

„Õigus. Kuid see on kõigi nõukogude rahvaste veri. See on ühine elus ja surmas, võitluses ja töös."

Alles nüüd märkan õe otsmikul, peaaegu juuste all üht armi. Ma tunnen — see on väike kahurikild. Ma ei küsi, kust on pärit see väike mälestus, kas Leningradi pommitamisest või eesliinilt, kuid nüüd tean, et see väike südi õde oskab ka nõnda võidelda, nagu räägib.

Tasa nahisevad haigevankri kummirattad tagasi palatisse. See on hämar ja vaikne, näides helendavast operatsioonisaalist tulles peaaegu pime. Ent ma näen oma voodist vasakul pool midagi valendamas. See on nagu suur eesriie, sirm, mis eraldab mind mu võitluskaaslasest.

„Milleks see?" küsin sanitaridelt, kes mind tõstavad voodisse.

„Tasa," ütleb üks neist sosinal.

Nüüd hakkan aimama. Selle valge lina taga heitleb mu Tehumardi ööläbingu seltsimees oma viimset võitlust. Nüüd kuulen ta rasket hingamist, äginat, ta pea heitlemise rudinat patjadel. Ja siis kostavad arusaamatud sõnad, mis varsti soiguvad, jäävad vaikseks, päris vaikseks. Õed vaatavad teda eesriide taha, tuleb Arkadi Petrovitš, suur, tugev, veel sügavam kurd kulmude vahel. Ta möödub meist, kellegi poole vaatamata, nagu kannaks tema kogu süüd. Ja varsti läheb ta jälle, astub rahutult, õlad pisut ettepoole, pigistades kahe näpuga kulmude vahel oma sügavat kurdu.

Kuulen, kuidas üks õdedest ütleb:

„Nüüd ei lähe ta koju, vaid töötab kogu öö laboratooriumis. Niisugune on ta ikka, kui sureb mõni patsientidest, kelle elu ta nädalate ja kuude viisi on hoidnud."

Teine õde sosistab mööduvale sanitarile:

„Ütelge köögis, et nad hoiaksid Arkadi Petrovitšile kuuma teed."

Aiman neist häältest ja liigutustest, kuidas siin armastatakse seda suurt, tugevat meest. Ta on neile võitleja, eesliini mees. Nad vaatavad temale just samasuguse austusega, nagu vaatasime meie eesliinidel kuulipilduritele, sidemeestele, tankitõrjujatele, kes ei nõtkunud ühegi vaenlase rünnaku ees.

Hommikul, kui ärkan, on Laasmaa voodi tühi.

Nüüd on neid ainult kaks, leitnant Ivanov ja Mala-lai, väike kasahh.

— — —

Nüüd laman ma vasakul küljel ja võin näha ust ja kaht kõrget kaarakent, mis avanevad koridori. Siit voolab palatisse enam valgust kui roheliste kardinate tagant. Kõrged kaaraknad ülemiste sinise- ja punasevärviliste ruutudega, võlvlagede langus alla seinatugedele ja klaasukse rasked vasest käepidemed teevad selle osa palatist kuidagi pidulikuks. Siin saavad silmad ikka ja jälle leida midagi uut — väikese läikiva kullinoka vasksete käepidemete peades, langevate võlvkaarte uhke joone, värviliste aknaklaaside mitmesuguseid helke hommikul, lõunal ja õhtul.

Siit näeb ka koridori — paistab tükike rohekat seina, kannelüüridega kaetud sammas ja särab vastu valge parkett. Sealt kõikjalt leiab silm sadu pisiasju, parketi sümmeetrilisi triipe, kannelüüride ülespidi jooksvaid jooni, seinte laigukesi, mida on hea uurida.

Mu kõrval, väikese kapikese kaugusel, lamab noor elavate silmadega poiss. Kuulsin oma selja taga sageli ta häält mõnikord naeruna helisevat, teinekord vihastavat, karjuvat, nuuksuvat. Siin nimetatakse teda Volodja-skandalist, Volodja-kisakõri, Volodja-piripill. Nende nimedega on ta rännanud ringi Leningradi, Sverdlovski, Tšita, Semipalatinski ja paljudes teistes haiglates. Ikka on teda jälle kuskile edasi evakueeritud, et temast lahti saada. Ta lamab haiglates juba neljakümne kolmanda aasta suvest, Rževi lahinguist saadik, kuue kuulipilduja-haavaga jalas, neljaga seljas, kolmega peas ja kaelas, liikumatu, kinni naelutatud oma aseme külge. Aga ta elab, ta rahutud silmad rändavad kõikjal ringi, pea pöörleb alalõpmata patjadel ja käed otsivad iga silmapilk uut askeldust.

Ta teeb paberist kuulikesi ja katsub neid visata toidutoojate nõudesse. Ta on kuskilt saanud ühe pritsi, millest laseb ootamatult vett läheneva õe näkku. Korraga lendab tema laualt maha savikausike-tuhatoos. Ning sealsamas heidab ta end voodist põrandale, nõnda et kõik õed ja sanitarid kohkunult kohale jooksevad. Kuid Volodja-skandalist, Volodja-kisakõri, Volodja-piripill aina naerab. Ta naerab heameelest, kui teda tagasi voodisse tõstetakse, katsub õdesid näpistada ja torkab nagu kogemata aitavale sanitarile pöidla silma.

Nüüd uudistab ta mind, vaatab oma elavate silmadega ega lausu tükil ajal sõnagi. Siis nihutab ta pea lähemale ja ütleb korraga:

„Aa... kas tead, miks mind paigutati sinu ja tolle vilistaja vahele?“

Ta näitab käega oma selja taha, kus lamab leitnant Ivanov.

„Ei tea,“ vastan.

„Vaat sellepärast, et ma „laipu“ ei tülita. Elavad inimesed juba minu kõrval kaua ei püsi.“

„Miks nad ei püsi?“

Volodja-skandalist pahvatab naerma ja küsib säravail silmil vastu:

„Kas sina püsiksid, kui valaksin sulle supikausi pähe või puistaksin mahorkat kotletile?“

Ta on heitnud oma mõlemad paljad käsivarred üle voodiääre ning naerab põrgulikus rõõmus mulle näkku. Ka mina sirutan oma käe välja ja ta võtab sellest nagu hellitades kinni. Alles siis küsin:

„Miks sa nii teed?“

Volodja-skandalist mõtleb ühe hetke. Ta vastab vaiksemalt, kuidagi käristatult ja nukralt:

„Igav on. Olen poolteist aastat selili... poolteist aastat, mõtle seda. Kas sina ei teeks siis nõnda?“

Ma ei tea otsekohe vastata. Poolteist aastat lamada, kolmteist haava kehas, valud, närvid, — võib-olla teeksin veel hullemat kui Volodja-skandalist, Volodja-kisakõri, Volodja-piripill.

„Ja siis teen ka selleks, et reisida,“ hakkab ta jälle naerma, lastes mu käe lahti. „Olen väikesest külast Kalinini külje alt, niisugusest unisest august, kust paljud poisid polegi kaugemale saanud kui linna. Aga kui mina kord koju lähen, siis võin jutustada neile Leningradist, Semipalatinskist, Siberist, kaugest Tšitast. Nad pole kuulnudki niisugust nime — Tšita, tõesõna. Võin neile jutustada nõnda, et tuhk tuleb silma.“

Ta naerab rõõmsalt ja kõlisedes nagu poisike. Tema silmades sädeleb lust ja väljasirutatud käsivarred nagu tahaksid haarata kogu elamata jäänud nooruse rikkusi. Hakkan mõistma, et just need skandaalid, pisikesed pahan-

dused, jonn, kangekaelsus, reisilust hoiavadki teda selliselt rõõmsana, elavana, alatasa liikuvana. Poolteist liikumatut, aheldatud aastat nagu ununeks nende vempude lõputus reas.

Kogu palatis on Volodja-skandalistil ainult üks sõber. See on Anna, teine vahetusõde.

Kui esimest korda nägin seda pikakasvulist, kondist, peaaegu silmile tõmmatud peakattega tüdrukut, siis pidin silmad sulgema. Mul on veel praegugi raske vaadata tema kätele ja näkku, need kutsuvad ikka kuskil seespool esile võbina. Kuid nüüd austan ma sügava lugupidamisega seda õde-kangelast, üht neist paljudest Leningradi raskete päevade hiiglastest.

Anna oli neljakümne teisel aastal sanitariks ühes haiglas. Ta astus sinna otse konservatooriumist, kogu klass korraga, kakskümmend kolm tüdrukut. Nad hakkasid pesema põrandaid, puhastama hämaraid trepikodasid, tegema kõige mustemat sanitaritööd. Õhtuti ja öötundidel õppisid nad õdede-kursustel, valmistudes rindelesõiduks.

Sel ajal jõudsid sakslaste lennurünnakud haripunktile. Vaenlane pommitas ööpimeduses mõõtmatust kõrgusest raskete pommidega linna. Pommid lõhkesid tänavail, trammiliinidel, parkides ja õuedes. Kuid nad tabasid ka hooneid, purustasid koolimaju, haiglaid, ühiselamuid, muutsid kvartaali kvartaali järel rusuhunnikuiks.

Ning ühel õhtul tabas pomm Anna haigla vasakut tiiba. Suur hoone otsekui kõikus ja värises nagu puu tormis. Tuled kustusid, seintesse kärisesid praod, laed varisesid alla. Anna oli sellal paremas tiivas kursustel.

„Minu palat!“ hüüatas ta ehmunult, tormas pimedasse koridori, paljudest ustest läbi, kuni nägi tulekuma.

Siin põles kõik, tuli haaras iga puueseme järele. Mõned

haavatud roomasid või komberdasid Annale vastu. Ta jõudis oma palati ukseni, siia, kus ta juba kolmandat päeva täitis õe ülesandeid. Teda läbis ainus mõte:

„Paremal pool kolmandas voodis lamab Minin... tal amputeeriti mõlemad jalad. Ja vasakul on Gromov, selgroo halvatusega."

Ta sööstis tuld täis palatisse, rebis kuskilt midagi üle pea ja jõudis kolmanda voodi juurde. Seal lamas Minin abitult ning meelemärkuseta. Anna tundis tema kätega puudutades ära, haaras sülle ja rohkem vedades kui kandes jõudis uuesti koridori. Järgmisel hetkel sööstis ta jälle tagasi, katsudes teed leida vasakule. Esimene voodi... teine... kolmas... neljas... ikka kaugemale. Riie pea ümber hakkas põlema, ta rebis selle ära ning haaras Gromovi järele.

Ta isegi ei teadnud, kuidas ta raske haavatuga põlevast palatist uuesti välja jõudis. Ta ainult tundis, et teda võeti vastu, kallati üle veega, aidati edasi piki koridori. Kõik tema ees oli pime, kuskilt lähedalt, justkui tema enda juurest tõusid põlenud liha ja kõrbenud juuste lõhnad. Kuid ta ei hoolinud sellest, ei hoolinud valust, mis hakkas nüüd kõrvetama näol ja kätel, vaid mõtles ainult neile kahele, kellele ta oli uuesti kinkinud elu.

„Kas nad elavad?" suutis ta suure vaevaga küsida.

„Elavad," vastati.

Nüüd hakkas tema jalgadel imelikult nõrk.

Arstide hoolitsusel paranesid pikkamisi need koletislikud põletushaavad, mis katsid ta nägu, käsi ja ihu. Teda autasustati „Punase Tähe" ordeniga, temast kirjutati ajalehtedes ja rindevõitlejad saatsid palavaid tervitusi. Nüüd oleks Anna võinud jätkata õppimist konservatooriumis, vaenlane oli löödud juba ammu eemale Leningradi vära-

vate alt, kuid ta jäi ikka õeks. Palatid, haavatud, pikad tühjad koridorid, operatsioonisaalide võitlus iga üksiku inimelu pärast, — see kõik oli nende kolme aasta jooksul lahutamatult kasvanud tema südamesse.

Ja Volodja-skandalist, see peiar, kõigiga viriseja, kes trotsib isegi Arkadi Petrovitšit, allub vaikselt Anna-õe igale korraldusele.

„Ta on kangelane, meil rindelgi leidub seesuguseid harva," räägib Volodja. „Mis on selle kõrval vaatluspunkt vaenlase nina all või rünnak granaatidega dzotile. Tühi kukepea!"

Aga Terek pilutab ta jalutsis silmi ja küsib naerdes: „Ütle, Volodja, tõsiselt, kas see pole mitte kompoti pärast?"

„Valan sulle sellega!" röögatab Volodja-skandalist ja haarab laualt tuhatoosi, kuid juba on Terek kadunud koridoriukse taha.

Volodja-skandalisti kõrval asub veel üks voodi. Seal lamab leitnant Ivanov, vilistaja, nagu nimetas teda Volodja. Ta lamab just suure kaarakna all, sellest madalamal. Näib, nagu voolaks kogu koridorist tulev valgus temast üle, jättes teda päris hämarusse. Mina õieti ei näegi tema madalat voodit, kuulen ainult imelikku vihinat, lakkamatut köha ja rasket hingamist. Aeg-ajalt kostavad sealt häälitsused, mis justkui polegi inimese omad. Need meenutavad pigem vana grammofoni, roostes metalli raginat, kulunud plaatide kärinat.

Leitnant Ivanovil on kolm kuuli kopsus ja üks selgroos. Ta on nõnda lamanud juba viis kuud, kogu aja seljal, põlved tõstetud kõrgele üles. Õieti ei võiks ta lamada ka seljal, sest üks kuul on küljest sisse tungides vigastanud selgroogu, kuid teisiti lamada on tal veel raskem ja piinavam.

Tema on üks neist surma üheksast, kellede võitlust jälgib kogu palat ja kellede pärast Arkadi Petrovitši kulmude vahele tekib sügav kurd. Kuid leitnant Ivanov elab, võitleb visalt, hoiab ammutamatu jõuga kinni sellest viimasest kiust, sellest imepeenikesest juuksekarvast, mis lahutab teda surmast. Ta on olnud kogu aja teadvusel, kordagi kaotamata meelemärkust. Näib, nagu seisaks ta valvel, tund-tunnilt, päev-päevalt, kuust kuusse, kartes ühel pimedal hetkel kaotada kõike, mis ta juba endasse on kogunud.

See näib üleinimlik võitlus. Isegi Arkadi Petrovitš mõnikord mõtleb, kuidas võib veel elada inimene, kel kuulipilduja-valang on purustanud rinna ja vigastanud selgroo. Kas see oleneb inimese psüühilistest ja füsioloogilistest omadustest? Või on läbistanud kuulid siiski jätnud ühe või teise ülitähtsa veresoonekese, koe, närvi puudutamata? Või on siin küsimus koguni verevalanguist, sellest, kuidas sulgusid purustatud soonekesed, kui palju voolas neist verd, kuhu sattus veri? Nende küsimuste vastamiseks puuduvad veel võrdlused neist imepärastest juhtumitest, sest enamasti ei jõuta selliste haavadega kaugemale välilaatsaretist.

Viimasel ajal seisatab Arkadi Petrovitš ikka sagedamini leitnant Ivanovi voodi ees. Tema ilus pea on veidi madalamale langenud, üks käsi seljal, teine näppides kõrvalesta või kulmude vahel kurdu, nõnda näib ta väga vaikiv, mõtlev ja juurdlev. Enamasti näeb ta vastu vaatamas leitnant Ivanovi hõõguvaid silmi, milledes loidab justkui lausa tuli. Tolle kuivad, paberitaolised huuled on kõvasti vastamisi, käed rusikais ja suur, vitstest punutud korvile sarnanev rind tõuseb ning langeb ebaühtlaselt vaiba all.

„Õde, kui kõrge palavik?“

„39,6."

Peaaegu nõnda on kestnud kuude kaupa. See inimene näib nagu suur lõõmav ahi, mis hõõgab ning põleb lakkamatult. Kui Arkadi Petrovitš on juba minekul, liigutab leitnant Ivanov pisut pead ja kostab tema ragisev, roostene hääl:

„Seltsimees doktor, kas suitsetada võib?"

Tõepoolest, selliste kopsuhaavadega ei tohiks suitsetada. Kuid tavaliselt on inimene niisuguste haavadega ka juba ammu surnud. Arkadi Petrovitš vaatab ühe hetke uurivalt leitnant Ivanovi otsa ja küsib:

„Kas olete suur suitsumees?"

„Jah, mul on piip."

Midagi leitnant Ivanovi näos ütleb, et ta kannatab suitsetamiskeelu all. Viis kuud on ta sellele vastu pannud, seda eemale tõrjunud, ainult oma elu eest võidelnud. Kuid nüüd ei anna talle rahu piip kapisahtlis, see väike must piip, mis klaas-selgetel talveöödel eesliini aukudes soojendas ta peopesa, mille lipsus on hulk ärevate tundide jälgi. Arkadi Petrovitš nagu aimab kõike seda ning otsustab:

„Hästi. Ütleme kolm korda päevas. Vaatame, kui asi halveneb, siis jätame maha."

„Jätame maha," ragiseb Ivanov.

Kuid suitsetamine ei halvenda haavatu olukorda. Sellest lõhutud ja käristatud rinnast nagu pääseks küll sagedamini esile köha ja häälgi justkui muutub veel ragisevamaks, kuid Arkadi Petrovitši valvsad silmad ei leia erilist ohu suurenemist.

Ja nõnda on palatis leitnant Ivanov ainuke surma üheksast, kes tohib suitsetada. Ta ei saa ise küll toppida oma piipu, seda teevad iga päev Katja ja Anna, kuid kaarakna alt tõuseb vägev suitsupilv ja leitnant Ivanovi palavikust

hiilgavad silmad jälgivad selle keerlemist ruumis. Ta on nüüd palju rahulikum, tema rinnast ei kosta enam nõnda sageli seda roostese metalli raginale sarnanevat häält. Ning mõnikord uinub ta päeval magamagi, tühi must piip sõrmede vahel.

— — —

Üle palati, minuga peaaegu vastamisi, asub Mala-lai voodi.

Sageli tulevad tasakesi, peaaegu märkamatult kaks või kolm hallides halattides meest, käed varrukates, ja istuvad pikki tunde väikese kasahhi voodi ääres. Nad ei räägi peaaegu sõnagi, nagu oleksid tummad, aina vaatavad üksisilmi oma kaimu kõhna, koltunud nägu, tõusevad siis jälle ja lahkuvad niisama vaikselt, peaaegu märkamatult, nagu tulidki.

Need on Mala-lai kaasmaalased, kauged Bet-pak-dala pojad.

Terek sai neilt teada kogu väikese kasahhi loo. Ta nimi on Sabit, vanemseersant, suurtükiväe komandör. Tema isa oli veel nomaad, rändas rikaste baide karjadega lõuna pool Balhaši hiiglajärve, kus paiknevad suured söödamaad. Seal sündiski karjuse tuulise telgi all Sabit, nende esimene poeg. Sel ööl tuli vana Kalmakan, kägaras ja kõver nagu saksauli juur, ning ütles Sabiti isale:

„Kuule, Kasõm, mina olin kord sinu isaga hea sõber. Tema ütles sageli, et kasahhid on sellepärast nõnda vaesed, et nad lasevad baidel oma seljast koorida seitse nahka. Kui meil oleks inimesi, kes oskaksid lugeda ja kirjutada, kes hakkaksid meile õpetama seda, mis on meie õigus ja meie omand, siis ei oleks kasahhil ainult närune telk ja nõgine keedupada. Siis ei elaks ka baid siidis ega tohiks nende naised loopida meid näritud kontidega nagu koeri.

Sina, Kasõm, ei saanud sellepärast õpetust, et su isa suri liialt vara. Aga tõota, anna oma käsi vana Kalmakani pihku, et see oksake saab seda, millest sina ilma jäid."

Kasõm vaatas vihaselt vanamehe otsa ja küsis:

„Ütle, Kalmakan, miks sa käid telgist telki ja tahad meie poegadest teha kirjatarku? Kes siis karjatab lambaid, kes künnab orgudes ja kes käib jahil? Kas sa mõtled, et puu, mis on kõikunud orgude tuules, joonud laiade jõgede vett, võib veel sirguda Tau-kumis, kõrveliivadel?"

Kalmakan pani suu Kasõmi kõrva juurde ja ütles üsna tasa:

„Sellepärast käin ma telgist telki, et varsti on baide võimuaeg läbi. Siis on tarvis inimesi meie endi hulgast, kes oskavad näidata teed, kes võiksid panna kirja meie mineviku ja näha ette meie tulevikku, kes oskaksid juhatada neid suuri suitsuahjusid, mida oled näinud all lõunas, ja valitseda neid põlde, mis baidel on Ili ja Tsarõni ääres."

Kasõm mõtles pika hetke ja ulatas siis vanale kasahhile käe.

Kuid see aeg saabus varem, kui vana Kalmakan ja Kasõm oskasid seda arvata.

Veel samal aastal võitlesid nad Imangeldõ Imanovi kuulsusrikastes salkades otsustavat võitlust Alaš-Orda vastu. Suur Kazahstan raputas maha baide ikke. Kahe aastakümne jooksul kasvasid karjad, tõusid uued tehased ja linnad, lõikusid kõrveliiva mõõtmatud kanalid uute puuvillapõldude jaoks. Ning esialgu veidi areldi, kuid ikka tugevamini ja võimsamini hakkas sellest uuest Kazahstanist, puuvillapõldude, Džez-Kazgani ja Kounradi vaselinnade, Karaganda kivisöe ja Emba nafta Kazahstanist laulma Sabiti hääl. Kui algas Suur Isamaasõda, oli

noor luuletaja esimesi vabatahtlikke, kes sõitis Volga taha oma kodumaad kaitsema.

Nüüd lamab ta neljanda haavaga haiglas. Purustav miinikild, mis meenutab keskmist mutrit, on läbistanud ta selja ühest küljest teiseni. Nüüd raputavad tema väikest kõhna keha lakkamatud palavikuvärinad. Surutud rusikate, tagasiheidetud pea ning suletud silmadega heitleb ta oma asemel. Mõnikord, kogu jõudu kokku võttes, katsub ta end üles upitada, kuskile tormata, taga kihutada neid metsikuid visioone, mis täidavad ta palavikus võppuvaid unenägusid. Kuid tal ei jätku jõudu. Õdede käed asetavad ta tagasi asemele, ja siis kostab üle kogu palati lõikav karjatus:

„Suurtükk, tuld! Edasi, sõbrad!"

Ta näib viibivat veel rindel, mõnel kitsal lõigul, kus ta püsti seistes juhatab oma väikese meeskonna võitlust. Seal keeb äge lahing, tema suurtükk tulistab vahetpidamatult. Üks ja teine tema kaaslastest saab haavata, langeb surnuna tühjade vaskkestade ja avatud padrunikastide vahele. Ent vanemseersant Sabit võitleb ikka edasi, ta asub veel ainult kahe või kolme mehega oma suurtüki juures. Seal lõhkeb miin, mis lööb ka viimased võitlejad reast välja ning haavab raskelt vahvat suurtükiväe komandöri. Kuid ta näeb võidukate vägede edasiliikumist, nende jõudmist üle traataedade vaenlase kindlustusteni, lõhkevate granaatide tuleleeke ja püssitääkide välgatust. Ta on neist eemal, nad ei kuule tema häält, ent ta hüüab ikka oma vahvaile võitluskaaslastele:

„Edasi, seltsimehed... edasi Kazahstani eest!"

Nüüd vist korduvad need pildid ikka ja uuesti ta palavikulistes sonimistes, unenägudes, nägemustes. Peaaegu kogu aja seisab õde ta voodi ees ja niisutab märja marli-

tükiga tema kuivavaid huuli. Ta tahab juua, kogu keha justkui põleb, kuid seda ei tohi anda. Üks miinikild on riivanud ta kõhtu, teine, suurem, on läbistanud peaaegu pool keha.

Sel õhtupoolikul märkab Arkadi Petrovitš väikese kasahhi näos midagi, mis talle kui kogenud arstile ütleb, et lõpp on lähedal. Ta seisatab veel mõned silmapilgud, katsub pulssi ja võtab jälle kulmude vahel oma sügava kurru näppude vahele. See on üheksast seitse. Siis lahkub ta pika raske sammuga, riivab uksel Katjat ning ütleb:

„Riputage eesriie ette.... ma tulen hiljem vaatama."

Jälle kerkib palati nurka see koletislik valge eesriie, mis varjab küll kaashaigete pilkude eest väikese kasahhi viimset võitlust, kuid ometi laseb nii selgesti aimata, mis lähemail tundidel selle taga toimub. Kogu palat on harilikust veel vaiksem, justkui hingetu. Volodja-skandalistki on vaikne. Tema noores näos on mingi karm tõsidus, kui ta minu poole kummardub ja ütleb:

„Mina tulin selle eesriide tagant välja. See on raskem kui olla tulejuhtija eesliinil. Meie palatis on kolm, kes on lamanud selle eesriide taga: mina, Solovjov ja leitnant Ivanov. Sina olid veel õnneseen..."

Kui Arkadi Petrovitš pärast õhtusööki palatist möödub, näeb ta ukse lähedal ootamas nelja või viit väikest, tõmmude nägudega, vilkuvate silmadega ja peaaegu liikumatut, üksteise lähedale surutud vaikivat kogu. Ta silmitseb imestades nende kobarikku ja küsib:

„Miks te ei puhka oma asemetel?"

Neist kõige vanem, Kalmakani kõrgekasvuline poeg, kes jutustaski Terekile kogu selle loo, vastab:

„Seltsimees doktor, lubage meil siin oodata. Žoldaš Sabitil on raske tund, tahame jääda tema lähedale."

Arkadi Petrovitš heidab terasema pilgu neile kummalistele vaikivatele inimestele, kes pikkades halattides, varrukaisse suletud käte ja längus õlgadega meenutavad inimesi kõrveliivade maalt.

„Kas ta on teie sõber?“ küsib ta siis.

„Ta on meie kõikide sõber, kasahhi rahva luuletaja. Tahame teda austada oma esiisade kombel,“ vastab vaikselt Kalmakan.

Arkadi Petrovitš jätab need vaikivad ootajad koridori ja astub palatisse. Ta näeb esimese pilguga, et siin ei suuda enam keegi aidata. Väike kasahh otsekui põleb valgete linade vahel. Ta silmad on suletud, jõuetu pea teeb veel abituid liigutusi padjal ja kuivad huuled sosistavad vahetpidamatult:

„Suurtükk, tuld!“

Arkadi Petrovitš tõstab lina veidi ülespoole, katab Sabiti palavikust hõõguvad käed. Siis lahkub ta tasakesi, astub välja koridori, ootajate juurde, ja lausub pikkamisi, tõsiselt:

„Minge palatisse, valvake seal. Olgu teie sõbra lahkumistund kerge.“

„Täname, seltsimees Arkadi Petrovitš,“ kummarduvad sügavalt viis vaikivat meest.

Nad valvavad voodi ümber kogu öö, käed vaheliti, pilgud sõbra kaamel näol. See avab korraks silmad, kuid suleb need jälle. Kuid ta on oma sõbrad ära tundnud, mööda kõhnu, kahvatuid palgeid jookseb vaevumärgatav naeratus. Ning pingutades, kogu jõudu kokku võttes avab ta uuesti silmad ja sosistab:

„Ka... sina, Kalmakan... sina, Gali, ja sina, Kapan... teie olete ikka minuga...“

Ta suleb jälle silmad, süda nagu oleks nüüd leidnud kergendust. Ta ei ole üksi, mahajäetuna siin kaugel põh-

jas, kus on nii vähe valgust, päikest, värvide sära. Sõbrad on temaga, lapsepõlve, noorusaastate ja võitlusväljade seltsimehed. See justkui jahutab seda tuiskavat, kuhjuvat Alatau kõrveliiva, mis ähvardab teda enese alla matta.

Pikkamisi saabub hommik, hall valgus vaatab akendest sisse. Katja tuleb ja vaatab eesriide taha. Ta näeb ikka viit sõpra vaikselt oma kohtadel istumas, käed vaheliti, kurvad läikivad silmad haigevoodil. Ent väike kasahh hingab rahulikumalt, ta tuikav palavik on pisut langenud.

„Magab?" mõtleb Katja ja küsib nagu eneselt: „Kas tuleb nüüd pööre?"

Veidi kõheldes koristab ta eesriide ja noogutab rõõmsalt ootajate poole. Ta tahab öelda, et nüüd on lootust, õige pisut lootust, mis aga on siiski enam kui mitte midagi. Vaikivad sõbrad tõusevad ning tahavad tasakesi lahkuda. Kuid just samal hetkel ärkab väike kasahh jälle, naeratab nende poole ja sosistab:

„Oo, küll on siin palju õunu. Kalmakan, kas sina oled need kõik toonud?"

Ta hääl on rahulik ja rõõmus, nagu istuks ta Alma-Ata oru õitsvates aedades. Väike leebe naeratus libiseb üle ta huulte, valgustab nagu hele päikesekiir nägu ja jääbki sinna püsima.

Väike kasahhi laulik on lõpetanud oma võitluse.

— — —

Mõni päev tagasi toodi minust vasakul pool asuvasse voodisse, Laasmaa asemele, uus seltsimees.

See on tankist, lühike jäsajas poiss tugeva kukla ja halli, pöetud peaga. Ta lamab kogu aja ainult kõhuli, nägu vastu patja. Ta selg on põlenud mustaks, nagu oleks see üleni kaetud vaiguse kuusekoorega. Ent ta hallid terased ja tähelepanelikud silmad vilavad alalõpmata ringi, sellest

väikesest, piiratud vaatealast ahnelt otsides, mida uudistada. Kuid siin pole palju tema silmade jaoks. Paremal võib näha ainult tükikest minu voodit, valgeks võõbatud kappi, põrandat kahe voodi vahel ja muud ei midagi. Kuid seda on justkui vähe neile rahutuile silmadele, sellepärast pöörab ta varsti pea paremale. Ent sealgi pole vaatepiir suurem.

Kui ta jälle mind silmadega uudistab, küsin ma:

„Kuidas see juhtus?"

„Ah seljaga?" pärib ta kohe elavalt vastu.

„Seljaga jah."

Ta naeratab, kuid selles naeratuses nagu peitub märkamatu küsimus, et kas maksabki kogu tõtt rääkida. See ei ole kaval naeratus, selles pigem sädeleb vembumees, viguritegija. Ta hakkab siiski jutustama:

„No... läksime rünnakule... neli tanki, keskmised. Meile tuli kohe vastu kolm sakslaste rasket, suurte lontidega tiigrit, nagu neid nimetatakse. Tulistame, aga nemad pauh... pauh... kohe meie ette ja taha, nõnda et muld keeb ümberringi. Meie omad hakkasid andma külje pealt, seal on neil lontidel õrnem soomus. Aga nemad seavad ikka ninad ette, tahavad alla ajada, kokku põrgata. Põikleme kõrvale, laseme ratastringi, ja jälle külje pihta."

Meie ümber koguneb juba mitu kuulajat. Haiglates armastatakse sõjameeste jutte, nende elamusi surma ja elu piirilt. Need on ikka põnevad, neis on palju samu juhuseid ja motiive, mida igaüks juba on läbi elanud. Sellepärast on iga uus jutustus nagu oma vanade mälestuste värskendus.

Tankist jätkab:

„Ja siis pauh! Tundsin, et nüüd on läbi, kõik prahvatas põlema nagu paberist karp. Hüüdsin Mitkale, juhile:

„Hüppa välja, võta granaadid kaasa!“ Meil olid alati rasked tankilõhkujad kaasas, nii igaks juhuks. Mitka hüppas välja, aga mina tundsin juba, kuidas turi särises. Haarasin granaadid ja veeresin tont teab kuidas tagant järele. Kuid sealgi polnud parem, tuli vuhises selja taga nagu leivaahjus. Bensiiniga läbi-imbunud pluus ja särk põlesid nagu tõrvalondid. Juba kipitas turi, justkui annaks vanamees laupäeva-õhtul tubli säraka leili. Vaatasin ringi, pole ühtki lompi või veeauku, kuhu sisse hüpata, ainult lage põld, mõned põõsajuurikad. Viskusin pikali ja hakkasin nagu koer kirpe taga ajades turja vastu maad hõõruma. Aga Mitka oli targem, nupumees. Haaras põõsast oksi ja hakkas nendega vihtlema.“

Ta tõmbab hetkeks hinge ja naeratab jälle meie poole sellise peiarliku pilguga, nagu ei mõistaks me jutustusest midagi.

„Sakslaste tankid on jõudnud vaheajal keeruga just meie peale. Kuulipildujate tuli säriseb ümberringi, kuid mina maadlen ikka tulega. Mitka kahvatab korraks ja haarab jalast kinni. Näen, ta ei saa kuhugi liduda, jalg on läbi lastud. Korraga pigistab ta hambad kokku, haarab maast kaks granaati ja lennutab need otse londi kõhu alla. Üks roomiklint jookseb kolinal pealt ja tank teeb sellise hüppe, nagu tahaks ta ninaga maa alla pugeda. See polnud küll suur vigastus, aga paigale jäi tank ikkagi. Kui nüüd ainult meie poisid märkaksid ja küljelt kallale kargaksid. No eks nad märganudki ja lõid londi nelja-viie lasuga nagu klaaspurgi lõhki.“

Ta peatub, puhib paar korda, sest nõnda näoga vastu patja lamades pole just kerge rääkida pikka juttu. Solovjov kohendab peaalust ja varsti jätkab tankist:

„Noh, sellega oli kaks neist rajakatest rivist väljas. Meie

aga ei saanud veel ringi vaadata, kui juba kolmas sakslane jälle lähemale ronib, mullapilvi üles kihutab, puud ja põõsad ees maha painutab. „Põrguline, tuleb meile just otsa!“ sülitab Mitka, ise teeb aga nagu lombak jänes hüppe granaatide poole. Mul on ka kaks tükki pihus, ootame, mis saab. Kuskile pole liduda, kõik on lage, kuulipildujate tuli niidab kohe maha. Ja ega's meie vist kumbki ei saagi liduda. Mitka jalg on läbi ja mul hõljuvad justkui kõrbenud karbonaadi lõhnad ümber pea. Nii et ootame, roomame ainult veidi purustatud tanki varju. Kuid sakslased polegi vist meid märganud. Nad tulevad oma tankile appi, tahavad vaadata, mis lugu sellega on. Nagu lähedale saavad, jätavad masina seisma ja avavad luugi. Aga Mitka on just seda hetke oodanud. Ta lennutab oma mõlemad granaadid lendu, otse tornist sisse. Kukkus nõnda hästi, et poiss unustas oma haavatud jala ja hakkas kohe kepsu lööma.“

Tankist on rääkinud oma loo. See pole niisugune tõsine, dramaatiline lugu, nagu paljud armastavad sügav-kurval toonil rääkida. Selles on niisugust kergust, luiskamise varju, mistõttu mehed pole kõigega rahul. Nõnda küsibki üks kuulajaist umbusklikult:

„Tähendab, et hävitasite kaks rasketanki?“

„Ju neid ikka kaks kokku sai,“ vastab tankist, naerev võru suu ümber.

Ja siis järsku kargab Solovjovile mingi aim pähe.

„Kuidas su nimi on?“ küsib ta õhinal, et mitte lahti lasta seda niidikest, mis just praegu tekkis kuskil mälestustes.

„Seersant Kurzanov,“ vastab tankist.

„Mihhail Kurzanov?“ pärib Solovjov ägedalt edasi.

„Ju nõnda vist jah.“

Solovjov tõmbab justkui selleks kopsu õhku, et nüüd mingit erakorralist uudist välja paisata. Ning paiskabki.

„Kurzanov, seersant Mihhail Kurzanov!“ hüüatab ta säravail silmil. „See lugu seisis ju ajalehes, ma ise lugesin mõni nädal tagasi seda palatis ette. Tont võtku, poisid, kas teil on nii lühike mälu? Ja sa said „Punase Tähe“ ordeni, kas on tõsi?“

„Küllap vist sain jah,“ naerab tankist silmadega.

„Õigus,“ kinnitab Solovjov. „Aga jutustada sa ei oska, ajalehes seisis see kõik palju kenamini.“

Nüüd meenub teistelegi see lugu. Keegi tagapool lausub:

„Kuid ajalehes polnud sõnagi kirjutatud Mitkast, oli ainult sinust juttu. Kas unustasid tolle poisi välja või on siin midagi viltu?“

Nüüd hakkab jäsajas tankist suure häälega naerma. Ta lai rind võppub ja silmades särab selline lust, nagu oleks ta korda saatnud toreda vembu. Alles veidi aja pärast ütleb ta:

„Küll olete aga puupead. Ma ise olengi too Mitka.“

„Kuidas sina? Aga sa ütlesid, et olite kahekesi. Sinul põlesid riided, kuid Mitka sai kuuli jalga,“ trügivad kõik uudistades tankisti voodi ümber.

„Miks siis mitte mina? Kas teil pole elus tulnud juhust, et nimetate end Mitkaks, Koljaks, Vasjaks või kuidas kellelgi nimi on? Nii tegin ka mina, kuna juht, tore poiss, sai silmapilkselt surma. Kui ei usu, vaadake järele, vasakus jalas istub veel kuul sees.“

Vahval tankistil on muutunud juba raskeks hoida pead paremal pool. Ta tõstab end käte abil veidi kõrgemale ja pöörab näo vasakule. Nüüd kogunevad kõik siia, et tankist jutustaks kogu loo nõnda, nagu ajalehes kirjutatud, nõnda ilusti, südamesse haaravalt, põnevalt.

Kuid samal silmapilgul kostab minu selja taga hele kiljatus. See on vist Katja, see ruugete lokikestega õde, kel oli jälle mingi õiendamine Volodja-skandalistiga. Ma ei saa end ilma abita keerata paremale, vaid pean leppima sellega, mida kuulen toimuvat selja taga. Volodja-skandalist on vist jälle saanud hakkama mõne vembuga. Sanitarid ja õed jooksevad kohale, pärides Katjalt, mis on juhtunud. See saab kogelda ainult ühe sõna:

„Rott... rott..."

„Kus on rott?" küsivad kõik arusaamatult.

„Seal, Volodja kapis."

Üks sanitar avab kapi uksed, kuid ei leia sealt midagi. Kui oligi rott, on see juba ammu minema lipanud. Ainult Volodja-skandalist itsitab tasakesi naerda, vaatab ümberolijate poole ja seletab süütult:

„Nüüd on häda lahti, aga mina seletasin Katjale, et ära tuhni alati minu kapi kallal. Meie külas oli ka üks vanamoor, kes alatasa tuhnis oma taadi taskuis. Aga kord sai ussi pihku, siis oli tuli sabas. Hea, et polnud veel mürkuss, muidu oleks vahest äragi kärvanud. Nii on ka Katjaga."

„Aga su kapp on alati segi, tarvis korda seada," vastab Katja solvunult.

„Minu jaoks on see hea küll. Sina sea oma kappi."

Kõikide arvamine kaldub sinnapoole, et Volodja-skandalist on lasknud mõnel tuttaval tuua roti ning peitnud selle Katja hirmutamiseks kappi. Sest muud ei saa olla, kuna kapis pole ainustki auku ja rott ise ust avada ei oska.

Õhtul saab loost ka Arkadi Petrovitš teada. Ta astub tõsisena Volodja-skandalisti voodi juurde ja ütleb:

„Nüüd jätkub, saadame su ära. Evakueerime hästi kaugele."

Volodja-skandalist ei näita välja, kuid ta rõõmustab nende sõnade üle. Ta pärib siiski teeseldud kurbusega:

„Kui kaugele, seltsimees doktor?“

„Tšitasse.“

„Tšitasse!“ hüüatab Volodja-skandalist korraga ärevalt. „Seltsimees doktor, palun mitte sinna saata. Olin seal kolm kuud, põrgu igav, suren kohe ära. Saatke ükskõik kuhu, kas või Türgimaale, aga mitte sinna. Sain sealt suure hädaga tulema, oo, mitte niisuguse tühipalja rotijandi pärast. Nüüd nad võtavad mind seal vastu nagu hambarohtu.“

Arkadi Petrovitši silmad naeratavad. Ta mõistab nüüd täielikult Volodja-skandalisti, seda rändurit kümnete haiglate vahel. Ta mõtleb hetke ja ütleb siis:

„Hea küll, kahe nädala pärast läheb ešelon lõunasse. Kas saadame sinna?“

„Sinna jah, just sinna!“ hüüab Volodja-skandalist rõõmsalt.

„Nii,“ viibutab Arkadi Petrovitš sõrmega. „Aga seni ole mõistlik, mitte üks temp, muidu veered Tšitasse.“

Volodja-skandalist tõmbab tekiääre kuni lõuani, nagu ei mõtlekski ta kahe nädala jooksul end enam liigutada. Aga ta silmad naeravad, neis on suur rõõm. Nüüd läheb jälle sõiduks, seekord hoopis lõunasse.

— — —

Ma olen juba nädalaid mõelnud üht mõtet.

See on niisugune imelik mõte, et sellest hakkab justkui palav, süda lööb tuikama. Katsun pisut liigutada paremat jalga. See annab järele, tõuseb üles, langeb jälle tagasi. Vasakuga on lugu halvem. Kuid ma tunnen varbaid liikumas, üsna vähe, jäistena ja kangetena, kuid ometi liiguvad. Kui küljeli olen, nihkub põlv mõned tollid edasi-tagasi.

Ja siis tuleb jälle see mõte, nii liigutav ja meelitav, — kas ma suudan tõusta?

Nüüd on Solovjov saanud kargud ja komberdab nendega mööda palatit ringi. Ta astub veel väga aeglaselt, pikkamisi, õlad ettepoole kägaras, ettevaatlikult asetades üht karguotsa teise ette. Kuid ometi liigub ta, kõnnib, jõuab veerandtunniga ühest palati otsast teise. Leitnant Ivanov vaatab oma piibusuitsu seest tema katseid ja ragistab:

„Solovei, mitme nädalaga sa nõnda jooksma õppisid?"

„Kolmega."

„Sul läheb pagana hästi. Varsti võid juba mööda redelit ronida."

Solovjov naerab, see on justkui meelitus temale, elektrimontöörile. Ta pöördub aeglaselt ringi, särades näost, sest kes oleks võinud uskuda, et ta tõuseb oma seitsme haavaga, narmaiks kistud seljaga ja hakkab kõndima. Kaks korda on ta võidelnud rasket võitlust valge eesriide taga, seal, kust ainult mõned harva pääsevad. Kuid tema tuli välja, jalutab nüüd karkudega mööda ruumi, heidab pilgu aknast välja ja räägib nagu enesele:

„Eh, Leningrad, kodulinn, varsti vaatame, kuidas sa välja näed. Mis teeb Neeva, kas praksub jääkatte all? Kas väljas sõidetakse saanidega, hobustel kuljused kaelas, kuhi inimesi saanis? Kas sirtsuvad Jelagini saartel veel varblased nagu vanasti, hüppavad lumistel okstel, ja ikka tsiu-tsiuts, ikka tsiu-tsiuts. Oot, küll vaatame seda oma silmaga, tingimata vaatame, see päev pole enam kaugel."

Ja nagu uut hoogu saades komberdab ta jälle üle palati, võidukas, veidi uhkegi, et temal on nii hästi läinud. Ta näeb minu pilku, astub mõned sammud lähemale ja toetub voodijalutsile.

„Mis tööd sa tegid?" küsib ta.

„Ma ei ole midagi teinud," vastan. „Vast nüüd tahan veel tegema hakata."

„Hakka montööriks, elektrimontööriks, paremat tööd ei leidugi," sõnab ta elavalt. „Vaat, mina enam ei saa. Mis montöör ma olen, käperdis, kui ei suuda enam ronida lagede alla, kõrgetesse kuplitesse, majade tippudele. Kord võisin viia tule ka Admiraliteedi tippu, tõesõna. Aga nüüd komberdan vaevaliselt ainult nelja jala abil üle palati."

Mind rõõmustavad kummalisel kombel Solovjovi sõnad. Kuidas tahaksin hakata elektrimontööriks, tõusta lagede alla, kõrgetesse kuplitesse, majade tippudele! Pole midagi kaunimat kui ronida oma jalgadel kõrgele, tunda nende tugevust, võimsust, kindlust. Ja nagu tiivustatud sellest mõttest, küsin Solovjovilt üsna tasa:

„Kas sa arvad, et ma... tõusen üles?"

„Muidugi tõused!" põrutab see veendunult karguotsaga vastu põrandat. „Usu mind, sa hakkad veel nõnda lippama, et püüad jänesegi kinni. Kas hakkad montööriks?"

„Kui nõnda, siis hakkan küll."

Meil mõlemal on kuidagi hea, soe ja hubane. Sellest on nii hea kõnelda, mõelda, kuidas astud mööda tänavaid, pargiteedel, treppidest üles-alla. Astud mõlema jalaga, liiv rabiseb taldade all, kivid kõmavad ja niiske rohi vajub astumise all pehmelt nagu samet.

Nüüd on palati tuled valgemad, lampide ümbert on eemaldatud katted, sest siin pole enam surma üheksat. Mina ja leitnant Ivanov elame, meil mõlemal on palju kentsakaid mõtteid. Mina hakkan elektrimontööriks, tingimata hakkan, et igal sammul tunda jalgade tugevust, nende lihaste värinat, üllast liikumislõbu. Tahan ronida kõrgustesse, panna särama linnade tuled, tõusta kõige kõrgemale, kuhu inimjalad iial võimaldavad. Aga Ivanov

mõtleb oma kodukülale, traktorile. Tema hakkab jälle traktorijuhiks, sõidab üle Mordovia laiade voorte, põldude, mis näivad ta ees lõpmatud. Aga mõnikord kahtleme mõlemad, jäle uss hakkab närima südames, kas see kõik just nõnda toimub, kas me ei jää samasuguseiks asemete külge aheldatuiks nagu Volodja-skandalist.

Samal silmapilgul jookseb Terek ruumi ja hüüab:

„Solovei, su naine tuli... Manja tuli... Daša tuli..."

Üks kark langeb Solovjovi kaenla alt kolksatades põrandale. Ta hakkab justkui vaaruma, haarab mõlema käega kinni mu voodi jalutsist ja pöörab pilgu ukse poole. Sealt astubki palatisse väike naine, kaks heledate juustega tüdrukukest ümber, üks niisugune nipsninakesega, teine vaikne ja tagasihoidlik. Naine seisatab ühe hetke, aastatepikkuse kannatuste, kadunud lootuste ja tuhat korda südant põletanud hetke, siis purskavad ta silmist pisarad.

Daša, noorem, haarab ta käest kinni ja hüüab:

„Ema, miks sa nüüd nutad, vaata, isa on seal."

Terek hoiab Solovjovi kaenla alt kinni, sest see ei oska enam midagi peale hakata. Ta suudleb naist, silitab Manja pead ja embab Dašat, aga ikka paistab talle see kõik nagu unenägu, võimatu viirastus palavikulisest nägemusest seal valge eesriide taga.

Kogu palat koguneb nende ümber, nad vaatavad tulijaid, naeravad. Nad tunnevad kõik seda väikest naist, neid kaht tüdrukukest, nende patse, silmi, nimesid. Solovjov on igale kümneid kordi neist jutustanud, maalinud iga pisiasja, liigutused, sõnad. Ainult tüdrukukesed on hoopis pikemad, peaaegu ema õla kõrgused, kuid Solovjovi meeles seisid nad ikka kui põlvekõrgused.

„Valetasid," naerab oma asemel Mitka, kes ajab nüüd otsekui uss kevadel nahka, nagu ise ütleb.

Siis viimaks taipavad nii tulijad kui ka Solovjov istet võtta. Ta istub nende vahele, ühel pool naine, teisel Manja ja väiksem tüdruk põlvedel. Nii näib, nagu oleks ta haaranud kogu oma õnne embusse, hoides seda kõvasti, lahti laskmata, igavesti. Nad räägivad ja jutustavad kaua, sosistavad tasa õnnelikke sõnu ja naeravad rõõmsalt. Solovjov näitab oma kõndimisoskustki, kargab karkudega keset ruumi ja teeb paar ringi.

Väike naine kordab temalt silmi pööramata:

„Sa ju kõnnid nii hästi, peaaegu nagu varemgi."

Tol õhtul olen kaua ülal. Palatis ja koridorides kustuvad tuled, ainult varjatud katetega öölambid heidavad hämarat valgust piki voodiridasid. Teisel pool ääres on päris pime, kostab ainult magajate tasane norin. Katja istub öölaua juures, pea vajub tukkudes kätele. Kui see on vajunud juba päris laua lähedale, ärkab ta jälle ning hakkab raamatut lehitsema. Nüüd on nagu igav, palat on vaikne, pole raskeid haigeid.

Kesköö on vist juba möödas, kui eemaldan tasa vaiba ja kallutan jalad üle voodiserva välja. Nüüd istun, jalad põrandal, tundes taldade all linoleumi jahedust. Siis aitan end kätega tagant, jalad toetuvad vastu põrandat ikka tugevamini ning kindlamini ja mõninga pingutuse järel pöördun ringi. Nüüd, hoides värisevate kätega voodist kinni, seisan peaaegu püsti. Jalad värisevad, tudisevad, kogu ihu on kuum ja ärev, pea lööb pisut keerlema, otsekui seisaksin väga kõrges tornis, kuid ometi seisan, seisan oma jalgadel.

Siis katsun neid liigutada, pikkamisi, nihutades, kogu jõudu kokku võttes, nagu ei kuulukski jalad mulle. See on raske, kuid ometi nihkuvad jalad, nihkuvad sentimeeter-haaval, veel vähem. Ja viie või kümne minutiga olen

jõudnud päris jalutsi juurde, määratu pika maa, kõige raskema, pingutavama elus.

Kuid just seal kaob jõud, langen kogu raskusega voodile ja vist karjatangi. Kohe on Katja kohal, aitab mind voodisse, ise tõreldes:

„Kes tohib nõnda teha... see on keelatud, hädaohtlik...: sellest võib tekkida suur pahandus, kui Arkadi Petrovitš teada saab."

Aga mul on nii hea, nii soe ja hubane. Vaatan Katja tõrelevat nägu ja naeran vastu:

„Ära pahanda, Katjake, see oli esimene proov, tähtis samm. Nüüd tean, et suudan liikuda, ei jää niisuguseks nagu Volodja-skandalist, ei jää igavesti asemele."

„Muidugi ei jää, aga enam katsuda ei tohi. Kahe kuu pärast, siis võite tõusta."

„Jah, kahe kuu pärast tõusen, tingimata tõusen."

Kõik jääb jälle vaikseks, Katja läheb oma lauakese juurde. Kuid korraga kostab kaarakna alt ragin:

„Kuidas sa sellega hakkama said?"

See on leitnant Ivanov, kes vist kogu aja on voodist jälginud minu esimesi samme.

„Pingutasin."

„Pingutasid?"

„Jah, mõtlesin juba palju nädalaid sellest."

Ta vaikib tükk aega ja vastab siis:

„Ka mina mõtlen sellest... aina mõtlen, kuidas kord astun mööda pehmet teerada koduküla vahel. Tulen nagu võõras, kepp käes, keegi ei tunne äragi."

Aiman, kuidas see inimene seal akna all kogu aja võitleb. Ta omab kohutavat elujõudu, sitkust, kannatlikkust. Peaaegu kaks kuud näen teda ikka samas asendis lamamas, põlved üles tõstetud, vilistav rind nagu õhku imedes ees,

ahas, teravate joontega nägu otseti. Ta peaaegu ei liigutagi end, kuid näeb ja aimab kõik, mis toimub palatis ja väljas koridoris.

Hommikul, kui veel magan, tuleb Terek, roheline jopp seljas, talimüts pisut kuklasse lükatud, ja hüüab lõbusalt:

„No hüvasti, Tallinn. Nüüd on kõik korras, nädala pärast olen omade juures."

„Hüvasti, Terek!"

— — —

Väljas on midagi kevadist.

See on vist päike, mis tungib läbi kõrgete kaarakende, väreleb palati värvilistel klaasidel ning katab koridori rohelised seinad heledate laikudega. Nüüd on siin kõik uued haavatud, Varssavi, Breslau ja Berliini lähistelt. Nad toovad rõõmsat, peatse võidu hõngu palatitesse. Tervemad haavatud on muutunud kärsituks, ärevaks, neid võib sageli näha trobikonnas Arkadi Petrovitši ukse taga.

Kui see väljub oma ruumist, piiratakse ta ümber ja päritakse:

„Kuidas minuga on, seltsimees doktor, kas võib juba välja minna?"

„No kuhu välja?" küsib Arkadi Petrovitš järsult vastu.

„Omade juurde, lähevad väga kaugele, siis on raske kätte saada."

Ainult meie leitnant Ivanoviga oleme vanadest veel jäänud. See on seitsmes kuu, sügisest varakevadeni. Kuid nüüd on ka minul rutt, palativanem tuleb saabaste, rihma ja muuga. Katja laob voodile pesu, kuna keegi pikk kuigard umbusklikult valvab, et midagi ülearust kotti ei pistetaks.

Siis olen valmis, kuid korraga kostab akna alt hämarusest leitnant Ivanovi ragisev hääl:

„Oota... oota veel üks minut."

Ta katsub end liigutada, ja mul on tunne, nagu hakkaks elama mingi metallimürakas, millest seni olen kuulnud ainult ragisevaid ja kärisevaid hääli. Ja Ivanov tõusebki üles, tõuseb päris püsti, sirutab käed ette ning hüüab:

„Vaata... vaata, ma seisan!"

Jah, ta seisab, tõepoolest seisab, kuigi kogu keha väriseb, jalad nõtkuvad ja ta ise iga hetk nagu tormis tuikudes kaldub vasakule või paremale. Sanitarid jooksevad ta juurde, aitavad tagasi voodisse, matavad vaipade alla. Uksest möödub Arkadi Petrovitš ja keegi hüüab talle:

„Seltsimees doktor, leitnant Ivanov tõusis üles."

Arkadi Petrovitš peatub poolel sammul, tuletab nagu midagi meelde ja astub siis jälle rahulikult edasi. Aknast möödudes on ta näol niisugune ilme, nagu mõtleks ta:

„Kas see on too Ivanov, kes lamas akna all kolme haavaga kopsus ja neljandaga seljas? Ja-jaa... aga nüüd on mul üks teine Ivanov, raske pealuu-murdega, vaatame, kuidas tollel läheb."

Tema jaoks on justkui kaotanud huvi need haavatud, kes näitavad tervenemise tundemärke, kellede elu eest pole tarvis enam võidelda. Ta raputab need enesest hoolimatult eemale, annab palatiarstide hoole alla, otsides kõige raskemaid juhtumeid nagu eesliini kangelaslik võitleja.

Leitnant Ivanovi silmadesse on aga tekkinud nagu uus sära. Ta vaatab võidukalt õdede, sanitaride ja voodi ümber kogunenute otsa, nagu tahaks hüüda:

„Nägite, ma võin seista, ja varsti võin ka kõndida."

Jätan teda jumalaga. Ta pigistab nagu terasvedrudega mu kätt, hoiab seda hetke kinni ja vaatab teravate pruunide silmadega mu otsa. Siis ütleb ta:

„Meie oleme võidumehed, meie hakkame omil jalul astuma.“

Jah, meie oleme võidumehed! Teel jaama hirmutan kepiga tänavail varblasi, põristan vastu vihmaveetorusid, torkan kepiotsa aiapragude vahele ja koputan vastu suletud luuke. Nii tore on astuda, kõndida piki tänavaid, ikka edasi üle laiade platside, lumiste sildade, hämarate võlvkaarte alt läbi.

Jaama ees kuulen kedagi hüüdvat. Pilutan silmi. Kas see jämeda kepiga ja valges poolkasukas mees on Solovjov, mu palatikaaslane? Ta kõnnib nüüd päris kenasti, nagu polekski kunagi tarvitanud karkude abi. Mingi raske paun kõlgub tal üle õla ja käes on traadirõngad, nagu neid kannavad elektrimontöörid.

„Kas töötad juba?“ küsin ma.

„Töötan, homme saab kolm nädalat. Meil on asutise töö, seal on lihtsam.“

„Nii et ronimisest ei tule enam midagi välja?“

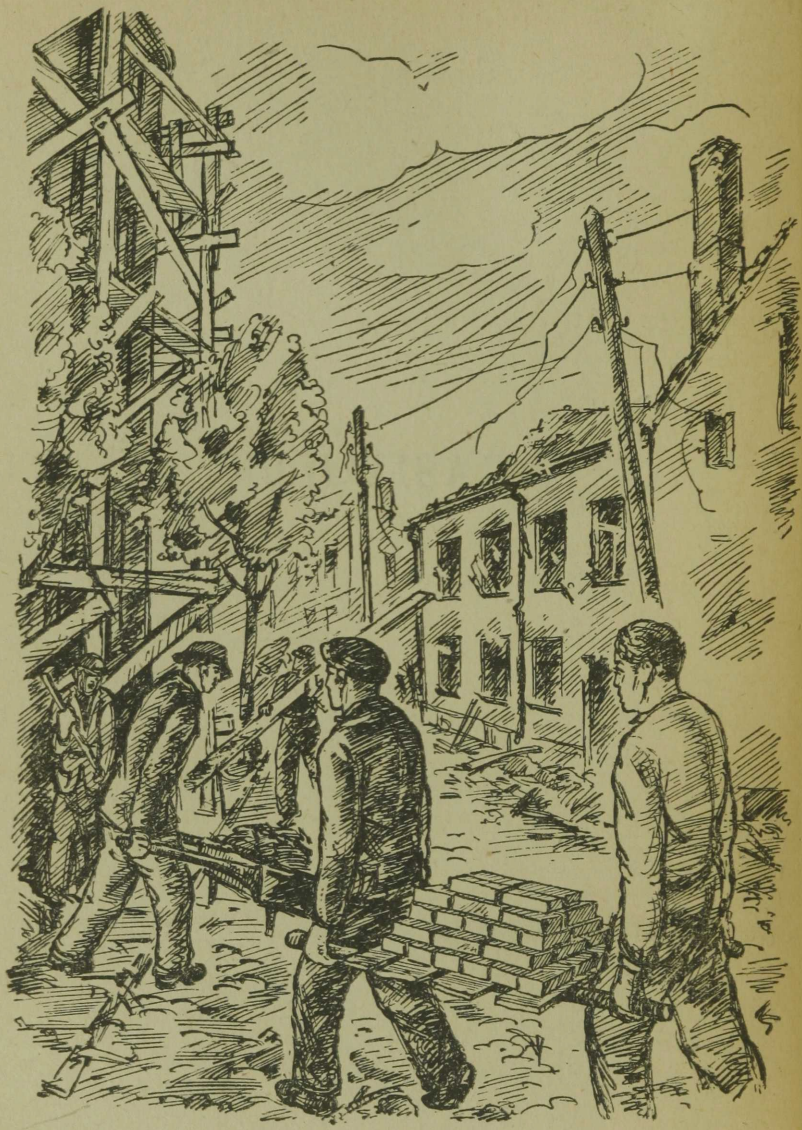
„Tuleb. Vaat, praegugi ronin juba nii kõrgele, oma pea kõrgusele. Aga küllap kord pääsen ka kõrgemale, lagede alla, tornide tippu.“

Varakevadine päike helgib meile näkku. Solovjov näitab, kuidas ta võib kepita käia. Ta katsub pisut joostagi, ainult mõned sammud, kuid ka see on juba midagi. Ja siis pean mina tema ees kõndima, jalgu tõstma, joosta katsuma. Meil mõlemal on hea, soe ja huvitav.

Siis pean lahkuma, kuid kord tahan jälle tagasi tulla. Siis ronime Solovjoviga lagede alla, tornide tippu, sest oleme võidumehed.

1945

TAGASITULEK

Mööda maanteed tuli üksik inimene.

Ta astus pikkamisi, ühes käes väike pamp, teises okkaline kepp, mis toksis justkui vihaselt vastu maantee sõmerat liiva. Kuid ta ei astunud pikkamisi sellepärast, et aastad olid juba pisut kühmu vajutanud ta turja ning meelekohtadel valendas möödunud aegade hõbehalli. Ta oli veel käbe taat, tema silmades sinetas seda imepärast tuld, mis annab mõningaile inimestele veel pikkade aastate lõpulävelgi jumalikku noorust.

Vana Martini samm oli sellepärast nõnda aeglane ja raske, et ta silm nägi maa valu. Tema ees kasvas kõrge

rohi, kuid see polnud hälliv rukis, vaid söötis põldude ohakas ja takjaleht. Tühi, pommidest käristatud maa avanes kuni silmapiirini elutult ja alasti. Nagu mustad mutimullahunnikud kägardusid teede ääres talude rusud, põlenud ahervaremed, varisenud korstnajalad. Päike paistis suviselt ja soojalt, kuid selles puudus see suur hingesoojendav ilu, mida loovad küntud põllud, sillerdavad aasad, rohetavad koduaiad.

See oli sõjast ja sakslaste poolt hävitatud maa.

Martin nägi mööda teed lähenemas salgakest inimesi. Neil polnud hobust ega vankrit, nad kandsid nagu temagi oma pampe turjal või käe otsas. Naiste ümber jooksid lapsed ja üks vana koer astus teiste taga, nagu oleks just temal kõige rohkem mõelda.

Kui nad pöördusid põldude vahele, kus tee tõusis veidi kõrgemale, avades kogu ümbruse, seisatasid eessammujad ja silmitsesid taamal tõusvaid metsasakke. Nad vaatasid tükk aega sõnagi lausumata ning vaikides, nagu ei oskaks enam rääkida kõigist neist asjadest, milledest pikki aastaid eemal oldud.

Siis katkestas keegi vaikuse:

„Kas oleme eksinud? Siin kuskil peaks olema meie kodu, aga kõik on nii võhivõõraks muutunud, nagu oleksin esimest korda siin. Ma ei tunne enam neid põlde... teed... metsa, mida olen näinud kasvamas oma silmade all."

„Jah, miks on see mets nõnda madal ja täis auke?" küsisid nüüd ka teised.

Nad silmitsesid kaua neid puid, neid uhkeid kuuski ja mände, mis seisid nüüd alandlikult ja paluvalt, justkui palja päi nende ees. Mis oli juhtunud selle kodumetsaga?

Siis hüüatas keegi:

„Vaadake, metsal polegi latvu!“

„Jah, see on tõepoolest imelik. Miks pole metsal latvu?“

Nad seisid tummunult, need lihtsad inimesed, ja vaatasid ikka eemale metsasakkide poole, nagu ei usuks oma silmi. Lapsed hoidsid emade kätest kinni, kuid neil oli kergem, sest pikkade aastatega oli juba tuhmunud kodumälestus. Kuid vana koer haugatas, näis, nagu küsiks ka tema, miks on siin kõik hoopis teisiti kui varem.

Viimaks avastas keegi tõe, miks mets niisuguse alandlikkusega nende ees seisis. Ta ütles:

„Seda on teinud suurtükituli.“

Ja korraga mõistsid ka kõik teised, miks see uhke mets oli jäänud nõnda madalaks, täis auke. Nad kinnitasid pead noogutades:

„Jah, tõsi, seda on teinud suurtükituli.“

Seejärel hakkasid nad edasi liikuma, üsna lähedalt möödudes sellest kohast, kus vana Martin kõrges rohus jalgu puhkas. Nad ei märganudki teda, pöördusid rohtunud teele ja seisatasid ahervaremete ees. Martin mõistis, et nad olid siit pärit. See tükike rohtukasvanud kivide, mulla ja söestunud palkide hunnikut oli kord olnud nende eluase.

Nad silmitsesid kaua ja vaikides ahervaremeid endi ees. Siis kummardus üks ja teine, tõmbas tuhast või rohu alt välja mõne tuttava eseme, pool-põlenud tükikese mööblist, tööriista, mis kunagi oli kuulunud talle, pudeli või tassikillu, mis kord oli ümbritsenud nende elamist.

„Vaadake, see oli meie riietekapp,“ lausus suur ja tugev mees, aastatelt veel noorepoolne. „Ma tunnen neid küljenikerdusi... niisuguseid polnud kogu külas.“

Nüüd olid sellest mööblitükist, mis kord oli toonud rõõmu ja elevust väikesse talumajja, säilinud ainult söestunud liistud.

Nõnda leidsid nad ikka uusi ja uusi esemeid, mõne lusikavarre, võtme, sulanud vask-küünlajala või tuttava plekk-karbikese. Kõik need asjakesed olid nüüd täiesti tarvitamiskõlbmatud, kuid nende jaoks omasid need ikka veel mineviku nägu ja kuju. Nad olid veel nüüdki, põlenutena ja hävinutena, kuidagi nii südamelähedased ja omased.

„See on minu kirves!" hüüdis vanem mees, vist ehitusmeister. „Sellega olen ehitanud kõik need hooned, selle elumaja, aida ja selle kaevugi."

Rõõmsalt, nagu kõlbaks see tules põlenud kirves veel kord uute hoonete ehitamiseks, vaadati imetluse, võib-olla isegi väikese aukartusega seda töö jaoks kõlbmatuks muutunud eset nagu kallist leidu.

„Aga kus on kaev?" küsis siis naise hääl.

Kõik vaatasid koha poole, kus kord oli seisnud kaev. Nüüd oli seal mulda täisvajunud ja rohtunud auk.

„Oo halastust, meil ei ole vettki," hakkas üks vanem naine tasakesi nuuksuma. „Kuidas hakkab inimene elama, kui tal pole suutäit juuagi?"

Kõik jäid vaikseks, kuni mees, kes esimesena oli leidnud kapiliistu, ütles:

„Kaevame uue kaevu ... parema kaevu ... vanas tükkiski vesi kuival ajal läppuma."

„Jah, mina teen rakked," kinnitas tõsiselt vanem mees.

Sellega näiski asi olevat otsustatud. Kõikidel hakkas kuidagi kergem, elu sellel tühjal, laastatud maal näis siiski olevat kuidagi võimalik. Ja kõik hakkasid vaatama aset uue, parema kaevu jaoks.

Siis hüüatas keegi imestusega:

„Vaadake, enäe!"

Kõik vaatasid sinnapoole, kus nagu imekombel oli terveks jäänud tükk pistandit ja selle taga mõned noored

õunapuud. Ühe õunapuu ladvas vihises tuuleveski, mille kord oli valmistanud lapsekäsi ja sinna mänguks asetanud.

Kõik vaatasid imestusega seda lihtsat mängukanni.

„Tuuleveski," ütlesid nad. „Ja käib, vihiseb nagu varemgi."

„Jah, vihiseb nagu varemgi," kordasid teised.

„Imelik, kõik on hävinud... metsad... põllud ja maa on muutnud oma nägu, aga väike ese on jäänud nii nagu oli."

„Jah, see on imelik."

Siis tuli kellelgi meelde:

„Selle mänguveski valmistas Kaalu."

„Küllap tema jah, tema oli meistermees."

Ja korraga hakkas kõikidel kuidagi valus, sest selle mänguveski meistrit polnud enam tagasitulijate hulgas.

Nüüd liigutas end Martin. Ta jalad olid juba puhanud ja ta tõusis püsti. Kõik vaatasid nagu kohkudes tema poole.

„Siin on ka teisi inimesi," kogeles keegi.

„Jah," vastas Martin. „Meie oleme esimesed, aga varsti tulevad ka teised. Iga kodu ootab tulijaid, ükski ei tohi tühjaks jääda."

Nõnda tulid inimesed tagasi sellele tuha ja ahervaremetega kaetud maale.

— — —

Martin astus mööda paekivist treppi üles. Ta jalgade all klõbisesid tuttavlikult vanad kivitahvlid. Nad olid jäänud samaks, halla-aastad olid murendanud ainult mõnd serva või hammustanud küljest tükikese äärt. Vihm oli pesnud neilt kõik jäljed, mida olid jätnud võõra võimu saastased jalad.

Kuid need jäljed polnud kustunud mujalt. Mida kõrge-

male Martin tõusis, seda enam-hakkas talle silma purukskistud maju, poolikuid tehaste korstnaid, vana kindluse hambuliseks tambitud müüre. Ta ees näis linna asemel avarduvat hiiglasuur prügimägi, kuhu oli kokku kuhjatud üksikuid majaseinu, korstnajalgu, kägardunud rauda ja pihustatud betooni. Puud seisid kõrbenuina, purukskistuina, nagu oleks neist üle käinud tormi-iil.

Kas oli see ta kodulinn, see endine valgete majadega palistatud jõekäärak, puudelatvadesse uppuvad katuseviilud, vana kindlusevalli aastasadade hallus, või kohutav unenägu? Martini jalad otsekui tõrkusid edasi astumast sellele hävituse ning laastamise maale. Nõnda seisis ta mitu pikka minutit, silmadega ikka otsides tuttavaid kohti, torne ja katuseviile, mis olid alati juba eemalt teda tervitanud, tehaste suitsu, askelduste ja elu tuikavat rütmi, mis annab igale linnale ta ilu. Kuid nüüd oli kõik vaikne, otsekui surnud.

Siis hakkas ta pikkamisi astuma läbi tühjade tänavate, aeg-ajalt seisatades mõne tuttava koha ees, püüdes meelde tuletada, kuidas oli siin kolme aasta eest. Kõik oli muutunud, päris võõraks jäänud. Kogu väike linn oli purustatud, aiad maha jäetud, elamud pool-tühjad. Terved tänavad ja platsid olid suletud varisenud ahervaremetest, telliskividest ja põlenud palkidest. Mitmel pool tänavate ääres vedelesid veel taganenud sakslaste poolt mahajäetud autorusud ja põlenud tankid.

Martin läks ikka edasi. Ta hakkas kaugusest silmadega otsima tuttavat kohta — vana pärnade-alleed ja selle all suurt valget maja, mille akende sära oli alati juba kaugelt teda tervitanud.

Siis seisatas ta äkki. Kogu jõud otsekui lõppes jalgadest, käed värisesid ja ainustki häält ei tulnud üle huulte.

Ta ees seisis tühi plats maharaiutud puude, sõtkutud rohu ja tallatud põõsastega. Suur hoone seisis määrdununa ja lõhutuna, nagu oleks seda kasutatud hobustetalliks.

Ta vajus veel enam kössi, ning vaadates kahurimürskudest lõhutud seinu, varisenud krohvi ja tühje aknaraame, mis klaasideta rippusid hingede küljes nagu tühjad silmad, hakkas nagu miski ta sügavamas sisemuses hääletult kisendama. Kuid just siis meenusid talle talupojad kodu varemete ees. Neil oli veel raskem, neil polnud vettki joogiks.

Martini suu muutus mõruks.

„Nurjatud!" tõstis ta ähvardades oma raudtibaga kepi. „Nad pole halastanud isegi puudele ja kividele. Kõik on lõhutud ning hävitatud, nagu polekski neil inimese südant."

Teisel pool teed, põlenud majade ääres, kükitas üks inimene. Ta tõstis Martini sõnu kuuldes pea ja ütles:

„Sul on õigus: neil pole inimesesüdant. Nad ei tunne halastust ega armu, nad pole inimesed inimeste tunnetega. Ma nägin, kui saksa komandant astus surnuks kahekuise rinnalapse. Ta sammus rahulikult edasi, nagu polekski ta saabaste küljes inimese verd."

Kõneleja tõusis üles ja astus mõlemaid vigaseid jalgu järele vedades üle tänava. Iga samm näis talle valmistavat piina ja valu, kuid ta lohistas end ikka edasi, sest Martini hääles oli helisenud midagi tuttavlikku. Ta seisatas Martini ees, armetu ja haletsemisväärne, kõhn, kurnatud nägu täis ahastust.

„Kas sa ei tunne mind?" küsis ta.

„Ei tunne," raputas Martin pead.

„Jah, paljud ei tunne mind enam," ohkas ta kibedusega. „Need saatanad muutsid mu niisuguseks, nagu olen. Pek-

sid vigaseks, hävitasid mu elu. Nüüd olen nagu vigane koer, kes kuskile ei kõlba."

Ta rääkis seda kibedalt, südame põhjast. Siis vaikis hetke, kõhn nägu täis ahastust. Alles mõne hetke järel lausus ta veidi rahulikumalt:

„Olen su käli. Kas tunned nüüd?"

„Kaarel?" hüüatas Martin.

„Jah, Kaarel," langetas käli pea.

Nüüd meenus Martinile kõik. Nad olid vanad tuttavad, aastakümneid elanud külg külje kõrval, sugulasedki. Kui ehitati seda valget koolimaja, olid nad mõlemad siin töötanud — Martin ehitajana, käli aednikuna. Siis oli Martin jäänud siia kojameheks, ja igal kevadel olid nad sammudega mõõtnud maad uute rohuplatside, lilleklumpide, puude jaoks. Nõnda oli räpane laduplats aastate jooksul nagu märkamatult muutunud rohuvööndiks, varjavateks põõsastaradeks, pikkadeks lillepeenarde lintideks.

Ja nüüd ei tundnud ta seda inimest. Kuid siin rüvetatud ning laastatud maal oli niisama raske tunda inimesi nagu neid hooneid, puid, kogu linna, mis oli lakanud olemast endine.

Nad olid kõik moondunud, muutunud hoopis teiseks painajaliku vägivalla ning võõra võimu all. Kogu park oli kuivanud, nagu oleks seda kõrvetanud tuli. Kogu linn hingas enesest mandumise, põlenud ahervaremete ja vägivalla lehka. Inimesed näisid võhivõõrad, väljapigistatud hingedega, hirmutatud nagu loomad.

Martin vaatas käli otsa ja tahtis midagi küsida. Kuid selle silmad olid täis ahastust, nõnda et ta ei julgenud alustada juttu. Nad seisid tükk aega vaikides teineteise kõrval, nagu polekski neil pärast neid pikki eemalolekuaastaid millestki rääkida. Siis küsis Martin tasakesi:

„Kas sa nägid seda... seda, kuidas nad lõhkusid aknad... raiusid maha puud... reostasid kogu hoone?“

Käli noogutas pead:

„Nägin.“

Martin hingas raskelt. Raudtibaga kepp värises ta käes.

„Kas keegi ei julgenud neid takistada selles kuritöös? Kas isegi langevad puud ja telliskivid ei tapnud neid?“

„Tapsid.“

„Jutusta...“ haaras Martin uuesti käli käsivarrest kinni.

„Vaat, kohe alguses ei tarvitatud koolimaja vanglaks. Siin oli neil mingi klubi, tantsiti ja lõbutseti igate moodi. Kuni hommikuni särasid aknad tuledes. Aga ühel kesköö̈l lõhkes tantsijate jalge all põrand. Tuled kustusid, seinad värisesid, kogu maja tahtis nagu seda rämpsu enesest välja pursata. Sel ööl võetigi mind kinni.“

„Peksti?“

„Jah.“

„Mis eest?“

„Ma ei tea. Võeti lihtsalt kinni ja peksti. Võib-olla oleksid koguni tapnud, kuid arvasid, et olengi juba kärvanud. Öösel roomasin üle tänava koju, kuid see oli tühi, segamini, lõhutud. Kõik inimesed olid kinni võetud ja viidud teadmata kuhu.“

Ta justkui ei tahtnud enam sellest rääkida. Teda muserdas piin ja häbi, inimese häbi, kes teab, et on jätnud midagi tegemata.

Kuid Martinil oli nüüd hoopis kergem. Ta teadis, et nende purunenud telliskivide ja klaasideta aknaraamide küljes rippus hävitajate must veri.

Ta võttis oma väikese kompsukese ja hakkas astuma hoone poole.

„Kas mõtled siia elama jääda?“ küsis imestades käli.

„Aga kus peaksin siis elama kui mitte siin?“ küsis Martin vastu.

„Mõtlesin, et tuled meile. Siin pole õiget katustki peal.“

Kuid Martin raputas pead. Suure vaevaga pääses ta uksest sisse. Trepikäik oli alla varisenud ja kogu vahekäik täis betooni ning tsemendi prahti. Ta tegi endale teed läbi rusude, astus üle trepiastmete, mis nagu maavärisemisel olid igale poole laiali paiskunud. Mitmelt poolt pudenes alla krohvi ja tolmu. Vahekäigu lae pragude vahelt paistis suvine taevas. Kuid ta läks ikka edasi ja tema järel rühkis kangekaelselt käli. Mitmel korral vaatas see hirmunud silmadega lakke ning hüüatas:

„Martin... hoia alt... see kukub kaela!“

Kuid vana Martin ei vaadanudki nende suurte krohvilahmakate poole, mis nagu juuksekarva otsas ta pea kohal rippusid. Siis avardus koridor, siin püsisid seinad kindlatena ja lagigi näis tervem. Siin asusid õpetajate ruumid, raamatukogu, laboratoorium.

Martin vaatas igasse ruumi, seisatas mõned hetked ja läks jälle edasi. Ta justkui hindas kogu seda kahju, purustust, mida sakslased olid korda saatnud. Mitmel korral pöördus ta käli poole ja ütles:

„Õpetajate ruumidel polegi suurt viga... Ja ka kantselei on päris korras... ainult kui see praht välja saaks.“

„Seda ei jõua ükski inimene teha,“ vastas käli.

„Peab jõudma, inimene suudab kõik. Meil pole veel kõige halvem, müürid seisavad püsti ja kohati on lagigi peal. Paljud tagasitulijad leiavad eest ainult tuha ja ahervaremed. Neil pole pihupesa-suurust peavarjugi, neil pole isegi vett. Kuid nad ei kaota julgust. Jah, just julgus peab elama inimeste südames, siis suudetakse kõik.“

Need sõnad justkui puudutasid käli. Ta vajus nende all

veel enam kössi, nagu oleks just temal julguse puudumisel midagi tegemata jäänud.

Siis seisatasid nad laboratooriumi uksel ja vaatasid suurt valget ruumi, kus polnud enam ainustki tervet katseklaasigi. Lauad ja riiulid olid sakslaste poolt põletatud. Piki seinaääri vedelesid õled, milledel olid vist lamanud inimesed. Klaasideta aknaraame katsid raudtrellid.

„Siin hoiti meid pärast seda plahvatust," lausus käli. „Siin olid ühes hunnikus naised, lapsed, mehed. Kord päevas lasti ükshaaval välja, kuid mõnikord ei lastudki. Aga öösel viidi alla keldrisse ja peksti. Enamasti sealt ei tuldudki tagasi."

Käli kattis näo kätega ja ta kõhnad, kitsad õlad vappusid. Ta ei suutnud värisemata meenutada kõiki neid piinavaid öid, iga sammu koridoris, võtme krigisemist lukuaugus, püssipärade kajasid vahekäigus, mis otsisid endale ohvreid.

„Siia seintele kirjutasid paljud needusi sakslastele. Kuid valvurid lupjasid sõnad jälle üle."

Käli astus lähemale, nagu saaks ta lubjakorra alt lugeda neid südamepõhjast kistud sõnu.

„Lähme," lausus Martin.

Nad läksid jälle edasi. Raamatukogu ees vedeles põletatud ja pooleksrebitud lehti. Kogu suurest raamatukogust polnud midagi säilinud. Raamaturiiulite ja -kappide asemel palistasid seinaääri roostes raudvoodid, kus olid maganud valvurid. Nüüdki vedeles põrandal nende haisvat prahti, tühje konservitoose, veinipudeleid, näruseid jalanõusid.

Martin ja käli väljusid raamatukogust.

Koridori lõpus asus väike ruum — Martini korter. Selle uks seisis ripakil ees ja mõlemad mehed nägid tükk aega

vaeva, et seda lahti kangutada. Ruumis oli kõik segamini, põrandal vedelesid paberilehed, klaasideta akendest puhus tuul ja seintel rippusid käristatud tapeedilindid. Ühest laenurgast paistis valgus, sealt oli ruumi sadanud hulk krohvi ning kiviprahti. Vanal kapil, mille ühel poolel Martin hoidis oma pühapäevariideid, teises — toiduaineid, olid uksed purustatud. Seal polnud enam midagi tema vähestest asjakestest, mis siia olid jäänud.

Ainult nagu imekombel oli akna alla nurka terveks jäänud vana pehme istmega tool. Seal oli Martin sageli pärast tööd istunud ning puhanud väsimust. Pikkade aastate jooksul muutus see ta armsamaks paigaks, kohaks, kus oli nii rahulik istuda, veidi mõelda ja tukkuda justkui poolunes.

Nüüd, nähes seda vanamoelist, kulunud polstri ja hõõrdunud käsipuudega tooli enda ees, tundis ta niisugust rõõmu, nagu oleks ta pärast pikki aastaid kohanud vana, ammukadunud sõpra.

„Oo, sina!“ hüüatas ta rõõmsalt.

Ta astus tooli juurde, raputas nagu tervituseks selle käepidemeid, ja kui need vastu naksusid, naeratas:

„Noh, oleme jälle siin, meie kaks vana, sina ja mina.“

Ta seisatas ühe lühikese hetke, kauge mälestuste vari libises üle ta kondise näo, kui ta jätkas:

„Ja-jah, oleme mõlemad vanaks jäänud. Näe, su karv on päris kulunud ja üks jalg logiseb nagu minulgi.“

Ta tahtis juba istuda toolile, puhata mõni hetk pika päeva väsimust, kui käli ütles:

„Siin istus sageli saksa komandant. Kui ta enese purju jõi, siis ei tohtinud teda keegi segada. Kord lõi ta ühele naisele, kes oma tütrele armu palus, jalaga näkku.“

Martin vaatas nagu arusaamatuses käli otsa.

„Sa ütlesid: siin toolil istus saksa komandant?“ küsis ta pikkamisi, hääles mingi mõru kõla.

„Jah, siin.“

Martini suu muutus karmiks.

Korraga vihkas ta seda tooli, seda närust reeturit, mis oli andnud istet saksa komandandile. Siin oli istunud see ülbe ohvitser, lühinägelik, kitsa, tiisikushaige rinnaga, tige ja kibestunud kogu maailmale. Ta naine kirjutas Hamburgist ahastavaid kirju liitlaste pommirünnakute alt, tema aga valas kogu oma viha ja kibeduse neile naistele, lastele ja vanadele ättidele, kes sattusid tema meelevalla alla.

Siin aknalaual oli veel tema peegel, milles ta sageli oli vahtinud oma kõhna kibestunud nägu. Siin olid ka põrandal laiali tema naise kirjad, mõni naervate hammastega piltpostkaart, paar närtsinud ja kuivanud mälestuslille. Nüüd olid neist hoolimatult üle tammunud taganevate sakslaste porised saapatallad.

Ta ise võib-olla juba mädanes mõne põõsa all või jõepõhjas, nägu kõhn ja kibestunud nagu eluajalgi. Kuid tema mälestuste vilets vari rippus nagu lummutis selle ruumi, selle maja ja nende laastatud tänavate kohal.

Martin võttis nurgast luua ning hakkas ruumi puhastama. Ta koristas kokku kogu selle rämpsu, lõhnaõlipudelikesed, vanad riidetükid, paar raamatut, mida komandant polnud kunagi lugenud, ja terve hunniku veinipudeleid ning tühje konservitoose.

Aga tooli jättis ta puutumata.

Käli, kes nagu aimas midagi, mis oli nende minutite jooksul vana Martini südames keema löönud, tahtis seda tõsta koridori. Kuid Martin peatas teda.

„Jäta," lausus ta mõtlikult. „Meil on veel arveid õiendada."

Käli vaatas imestades Martini otsa, ta ei mõistnud tema mõtteid.

— — —

Ta jäi ööseks sellesse ruumi, mis oli olnud tema kodu. Kollakas kuuvalgus ujutas üle kogu toa. See tuli laest, sellest mürsu läbi purustatud avast, mähkides kogu ruumi kummalisse uttu.

Martini ase asus põrandal vana tooli vastas. Ta ei saanud kaua und silma, mõeldes tagasi minevikule, noorusaastaile, mehepõlvele. Viiendal aastal olid kasakad ta turja nuutidega narmaiks peksnud. Kuid vihisevate nuutide taga nägi ta irvitamas Jooramaa mõisa paruni nägu.

Võib-olla see võigas mälestus sundiski Martinit sõja alguses oma kodunt lahkuma. Nüüd, pärast kolmeaastast uut elu, tuli ta jälle tagasi, käes väike komps ja raudtibaga kepp. Kuid minneski polnud tal palju rohkem, sest kogu eluaeg polnud Martinil nagu aega ega tahtmistki korjata maist vara. Ta sugulased oli väikesed agulikaupmehed, voorimehed, ühe- ja kahekordsete valatanud puumajade omanikud. Mõned olid rühkinud kesklinnagi, kandsid sõrmes laiu kuldsõrmuseid ning vestirinnal väärismetallist uurikette. Kuid Martin oli jäänud ikka samaks „paljaks poisiks", kes alustas nelikümmend aastat tagasi Katelsepa lauavabrikus saepoisina tööd, rändas ühe tööperemehe juurest teise juurde, ehitas vabrikuid, kaubamaju ja uhkeid sildu, töötas metallitehaste nõgiste lagede all ja vabrikute tagaõuede laadimisplatsidel, kuni ühel märjal sügisehommikul seisis jälle Katelsepa lauavabriku ukse taga tööta töölisena.

Ta polnudki siis veel vana, vaevalt — viiskümmend. Ent

paks direktor vaatas tema otsa sellise pilguga, nagu ei kõlbaks Martin enam millekski, ja lausus:

„Pole tööd, pole noorematelegi, mis siis veel sinust rääkida.“

Martin nagu ei osanud sellele midagi vastata. Ta tammus ühelt jalalt teisele, veeretas pihus oma vana mütsilodu ja esitas viimaks areldi oma ainukese argumendi:

„Olen teie juures enam kui kakskümmend aastat töötanud. Tulin siia, kui tehasel oli ainult üks raam ja kümmekond töölist. Nüüd on kaheksa raami ja sada töölist.“

„Ma tean,“ katkestas direktor Martini jutu. „Kuid täna on käinud vähemalt kakskümmend tööotsijat. Tuleval nädalal hakkab neid tulema iga päev viiskümmend ja kolme nädala pärast võib-olla sada. Ma ei jõuaks neile anda tööd ka siis, kui mul töötaks nelikümmend saeraami.“

Ta peatus hetkeks, vaatas üle õla kitsa kontori poole, mis näis olevat täis tuubitud igasuguseid äriraamatuid, pabereid, arvelaudu ja kirjutusmasinate klõbinat.

„Bauman!“ hüüdis ta.

Kitsast kontorist väljus pikk mees, kelle pea pisut sarnanes linnule. Ta koolutas oma pika kitsa keha aupaklikult peremehe poole ja piuksus nagu nahkhiir:

„Teie kutsusite mind, härra direktor.“

„Jah. Kuidas on lood tolle Apteegi platsi valvuriga? Te rääkisite, et käis kaebamas, nagu ei kõlbaks antud korter elamiseks?“

„Just nii, härra direktor.“

„Arvake esimesest kuupäevast meie töölt maha ja andke koht Kivimaale. Palk kümme krooni kuus, prii korter ja küte.“

Nõnda sai Martin jälle tööd ühe teise inimese arvel, kes jäi asjatult ootama vabrikute väravate taha.

Apteegi plats oli avar, pooleldi elumajadest, pooleldi näotu puuplanguga piiratud väli. Siin vedeles hunnikus igasugust ehitusmaterjali, palke, telliskive, tsemendikotte, tühje tünne ja kaste. Siia tuldi ostma ikka midagi vana ja odavat, mis kuskil oli saanud üleliigseks ja rännanud siia hunnikusse.

Päevad läbi voorisid porisel laduplatsil autod ja inimesed. Nad tõid siia kokku kõike, mis kuskil oli tarvitamiselt kõrvaldatud, ja viisid jälle laiali kuskile uueks kasutamiseks.

Kuid ühel kevadel tulid maamõõtjad ja hakkasid mööda platsi ringi käima. Nüüd ei tulnud autod ja veokid enam koormatega, vaid tühjalt. Nad laaditi täis, läksid ja naasid jälle tühjalt. Kogu laduplats jäi lagedaks ning Martinil hakkas nagu külm.

Siis tulid töölised ja hakkasid kaevama. Martin jälgis nende toimetusi, püüdis mõnikord juttugi ajada.

„Ehitate jälle vabrikut või kaubamaja?“ küsis ta.

„Ei ehita,“ vastasid töömehed. „See on hoopis isemoodi ehitis.“

„Mis siis?“

„Koolimaja.“

See pani Martini mõtlema. Ta oli käinud kaks talve väikeses kitsas külakoolimajas. Talvel oli nõnda külm, et istuti kasukais. Kuid sellestki väikesest hoonest hoovas palju tarkust. Kogu eluajaks oli jäänud Martinil mingi imelik aukartus selle ümmarguse plekist kera vastu, mida nimetati gloobuseks. Ka suured maakaardid oma sinisetriibuliste jõgede, pruunide mäeharjade, valgelaiguliste kõrbede ja peaaegu mustana paistvate meredega õhkusid enesest kaugete maade ning lõpmatute merede salapärast hõngu.

Nüüd ehitati siia kolmekordne koolimaja, suur, avar, valge. Kui palju valgust ja tarkust hoovab siit rahva sekka! See oli nagu majakas, mis valgustab kaugele merele laevadele teed.

Ja nagu eneselegi ootamatult sõnas Martin:

„Kui oleks mõni vaba labidas, ma viskaksin ka mõne täie mulda."

„Miks sina?" imestasid töömehed. „Keegi sulle selle eest ei maksa. Ja tööle ka ei võeta, arv on täis."

„Mis sellest!" heitis Martin käega. „See on ju koolimaja, see pole mõne rikka härra vabrik või kaubaloss. Siit saavad inimesed kasu."

Ja nõnda hakkaski Martin toimetama väikesi õiendusi ehituse juures. Tema silmade all pandi kohale esimene alusmüürikivi, tõusid seinad, kattusid laed, kerkis katus. Ja siis tulid krohvijad, kes katsid seinad. Maalrid andsid suurele hoonele nagu riided selga, veidi eblaka roosa tõsiste pruunide rantidega.

Nüüd oli ehitus lõpul. Suured klaasaknad sätendasid päikesepaistel nagu silmad. Uksed avanesid ja lasksid ruumidesse nõnda palju noori, nagu polekski neil lõppu.

Martin istus ehitusest järelejäänud palgivirnale ja ta süda oli nõnda rõõmus ja õnnelik. Ta ei mõelnudki, et homme on lõpp Katelsepa tööarvetega. Käitis ei vaja enam vana platsivalvurit, teda pole vist ka kuskile mujale tarvis. Tema aeg on minna linna hoolekande-osakonna täissülitatud trepile.

Kuid ometi läks kõik teisiti.

Kui ta seal istus, tuli tema juurde inspektor Suurkivi, noor, tõsine mees, ja ütles:

„Kuulsin, et olete palju kaasa aidanud koolimaja ehitus-

töödel. Kas soovite, kui esitan teid linnavalitsusele koolimaja kojamehe kohale?“

Nõnda saigi Martinist selle valge maja koristaja.

Nüüd, lamades selle väikese ruumi põrandal, kuhu läbi laeprao paistis kollakas kuuvalgus, tuli see kõik nõnda elavalt Martinile meelde. Ta ei saanud kaua und silma. Rahutult pöördus ta oma kõval asemel, kotitükil, mis oli talle aluskotiks, ja kõval pambukesel, mis täitis peaalust. Ta silmitses öistesse varjudesse mähkunud vana tooli, ning jälle kargas meelde saksa komandant, see verine mineviku kummitis linna kohal. Ta sulges silmad. Kuid korraga näis, nagu istuks seal tema ees vanal toolil tume vari, üks jalg toetatud teisele, kõhn kibestunud nägu tühjalt vahtimas enese ette.

„Härra komandant, nähtavasti mõtlete oma naisele,“ lausus korraga Martin poolkuuldavalt. „Ta on noor ja saamatu, ta ei talu pommide sadu, mis paneb tema ümber värisema maa, käristab majad, katab teda ennast hävingu tolmu ja meeleheitega. Ta mõtleb teile ja teie mõtlete temale, kuid teie vahel on lai verine rada. See on laiem kui jõgi, see on läbipääsmatum kui ükski kärestik, sellest ei vii üle silda. Teie ei saa kumbki rahu, südametunnistus närib teid mõlemaid nagu uss, see järgneb teile ka mulla alla.“

Akna taga vilksatas tume vari. Näis, nagu võppuks vanal toolil ülbe komandandi kogu. Martin naeratas. Ta nagu oleks pisut tasunud nende laste ja naiste nutu eest, purustatud linna eest, hävitatud aedade ning maharaiutud parkide eest.

Siis jäi ta rahulikult oma asemel magama.

— — —

Hommikul ärkas Martin varakult.

Nõnda oli ta ikka virgunud kogu oma eluaeg, et kinni haarata mõnest tegevusest või tööst. Kuid nüüd tundis ta äkki, nagu oleks ta elus tühi koht. Ta krobelistel töökätel justkui polnud millegi järele haarata. See tühi, laastatud ruum, lõhutud aknad, telliskivide purunenud rusud, alastikistud aiad laiusid ta ees nagu kõrb. Kas jõuabki siin kunagi inimese käsi korda luua, ehitada uueks, kaotada tuha ning ahervaremete lehka? Kas poleks parem kõik jätta ajahamba pureda, rohu süüa, mulla katta, ja rajada elu hoopis seal, kus pole ees midagi vanast?

Ta võttis oma raudtibaga kepi ja läks linna. Pikkamisi kõndis ta läbi purustatud tänavate, seisatas lõhutud hoonete ees, silmitses surnud puid ja üleskistud sillutist. Siis astus jälle edasi, aeglaselt ja mõtlikult, nagu peaks ta arvet kogu selle hävitamise ja laastamise kohta.

Tänavad olid inimestest peaaegu tühjad, täis rususid, varisenud majade müüre, palke ja betoonimürakaid. Terved kvartaalid näisid surnutena ja mahajäetutena, keegi ei liikunud ahervaremete vahel. Kuid läänes, linna taga, seal, kus algasid Sinimäed, kõmas suurtükkide mürin nagu kauge kõu.

Ainult ühel tänaval, mis kulges põiki läbi linna, valitses elu. Seda mööda tulid pataljonid, marssisid jalaväelased, miinipildurid, raskelt pantserdatud rinnakilpidega löögiüksused. Nende vahel põrisesid veokid, tuututasid autod ja ragisesid varisevaid majade seinu värisema panevad tankid. Nad ruttasid linnast läbi, ikka läände, sinna kõuemürina poole.

Nähes kõnnitee ääres seismas kühmu vajunud taati, kepp värisevas pihus, heitis mõnigi mineja tema poole uudistava pilgu.

„Isake, kas ootad poega?“ küsiti temalt nagu naljatades.

Midagi justkui liigatas Martini sisemuses, kui ta vastas: „Jah, ootan küll... teie kõik olete mu pojad. Mul on neid miljoneid... terve armee..."

„Õigus, taadike!"

Ja ta hakkas nendega sammu pidama, nende tule ja raua meestega, kes läksid nagu naljatades vastu uutele lahingutele. Tükk aega astus ta ühe suurtükivankri kõrval, siis saatis automaaturite rühma ning hakkas kaasa sammuma kuulipilduritega. Ta oleks tahtnud aidata neid pruuniks põlenud sitkeid poisse, kes kandsid oma õlgadel raskeid terasplaate, kuulipildujate aluseid ning torusid. Aga need ainult naeratasid ja vastasid:

„Küllap jõuame, nüüd pole enam nõnda raske nagu neljakümne esimesel aastal. Siis taganesime... taganesime ja taganesime... Iga ese muutus nagu tinakambaks südamele. Aga nüüd läheme lauluga."

Ja nad hakkasid laulma, higised ja väsinud kandamite all, kuid nende häältest kostis murdumatu jõud. Nõnda olid nad tulnud tuhandeid kilomeetreid, Volga kallastest kuni Väinani, Sviri äärest Narva kärestikeni. Ja nüüdki läksid nad temast mööda, tund tunni järel lõpmatus vooris nagu kohav meri, mille kaldad kaovad laineharjade taha. Suvine päike helkis nende relvade terasel ja sama teras säras ka nende mehistel nägudel.

Viimaks seisatas Martin.

„Ei jõua enam, pojad!" lehvitas ta kätt.

Talle lehvitati mitmelt poolt vastu ja üks tugev patareilane hüüdis:

„Sina, taat, võta kang kätte ja anna sellega sakslastele valu. Hävita rusud, tee plats puhtaks. Kui meie tagasi tuleme, siis hakkame kohe uue ja paremaga pihta. Kas mõistad?"

„Mõistan!“ hüüdis Martin vastu.

Ja korraga tundis ta, nagu oleks ta leidnud selle võtme oma elule, mida kogu aeg otsis nende purustatud varemete vahelt, üleskistud sillutiselt, lagedatelt põldudelt. Kang, see oli tema võti.

Ta hakkas ruttu ja kebjalt astuma tagasi kodu poole. Nüüd näis, nagu oleks seal Sinimägedeski hakanud suurtükkide kõu vihasemalt kõmisema, vist suitsugi oli näha pilveribade all. Korraga seisatas Martin nagu rabatult, sest tema ees, varemete vahel, kostis tuttav heli. Seda heli oli ta kuulnud kogu oma eluaeg, saeveskis, ehituste juures, tehastes. Ja nüüd kostis see mahajäetud varemete vahelt nagu ammututtav südanthaarav muusika:

„Kõll-kõll... kõll!“

Nõnda võis ainult kang vastu kive kõliseda.

„Kõll!“ kostis jälle uuesti.

See tuli Katelsepa saeveski poolt, nende varemete vahelt, millede kohalt polnud veel hajunud tulekahju suitski. Kas olid juba tulnud inimesed ja asunud nagu sipelgad oma pesa kokku kandma? Martin astus lähemale, põlenud rusude vahel silmadega otsides neid esimesi kivide-helistajaid. Ja seal nad olidki — kaks õlist ning katlamaja tahmast mustade turjadega meest. Üks pikk ja veidi kühmu vajunud turjaga nagu Martingi, teine jäsajam ja nurgelisem, otsekui tükk ränikivi kuskilt tehase nurgamüüri alt.

„Kõll... kõll!“ helisesid jälle nende kangid vastu müüriava.

Martin tundis silmapilkselt mehed ära. Need olid Katelsepa saeveski vana kütja Naar ning saemeister Varik, ausad töömehed, elupõlised rakkuskäed, kellede südamed olid puhtad nagu kuld.

„Tere, jõudu!“ hüüatas Martin rõõmsalt. „Kas tahate tehast korraga käiku lasta?“

Mehed vaatasid Martini otsa, siis ulatasid käed. Martin tundis nende pigistusi, kütja rasket raksatust ja saemeistri tugevat sõbralikku survet, nagu oleks ta veel eile neid käsi oma pihus hoidnud.

„Nii siis ehitate?“ küsis jälle Martin.

„Ei,“ naeratas saemeister, „seekord lammutame. Katlakoja all on miin, sakslased jätsid mälestuseks. Nüüd murrame pead, kuidas seda kurjategijat kätte saada. Uksest ei julge sisse minna, katsume alt müüri.“

Nad istusid kolmekesi ühele trepile ja hakkasid keerutama suitsu nagu kunagi vanasti. Saemeister keerutas tubli vaksapikkuse, ei endastki mitte palju lühema, kuna kütja toppis oma väikest musta piipu.

Siis alustasid nad jälle vana tuttavat juttu:

„Jaa... tehase võib kiiresti käiku lasta... süda, katlamaja, on terve. Nüüd on tarvis ainult see põrguline kätte saada, muidu ei julge inimesed lähedalegi tulla. Meil on veel mõned mehed, kes kohe tööga pihta hakkaksid... omal jõul teeksid üht-teist. Sa ju mäletad öövaht-Peetrit?“

Muidugi mäletas Martin öövaht-Peetrit, vana raamimeest, kes vist kord saeveski õuele surebki.

„Nii... ka öövaht-Peeter tuleb appi, tema ei karda seda miinipõrakatki, nagu ei kartnud sakslasigi. Tema ajaski palja kepiga katlakoja õhkulaskjad minema. Jah, palja kepiga... küsis õhkulaskmise luba, ja kui seda ei olnud, siis ei lasknud kedagi katlakoja lähedalegi. Oli kaval taat... teist niisugust meil vabrikus polnudki.“

Ja siis kaldus jutt juba mujale — kuidas vabrik tööle hakkab, saed vihisevad, raamid nagisevad, korstnast tõuseb esimene suitsujuga. See oli saeveski, parim lauatehas

kogu linnas, siit jätkuks ehitusmaterjale poolele linnale põrandalaudadeks, aknaraamideks, usteks, võib-olla seinteks ja peavarjukski. Nüüd tarvis ainult see surmapauk sealt katlakoja alt kätte saada.

Siis järsku lõi Martini nägu muhelema, nagu oleks ta leidnud väljapääsu.

„Mul poisid kougivad välja selle parmu."

„Poisid?" imestasid nii kütja kui saemeister. „Missugused poisid sul on?"

„Aga näete, seal nad lauluga lähevad," näitas Martin käega üle rusude maanteele, kus jälle roodud ja pataljonid mööda voogasid.

„Need on sinu poisid?"

„Need jah."

Ja siis korraga mõistsid vana kütja ning saemeister Martini mõtet, mõistsid, missugused toredad poisid olid nende vanal sõbral. Nad tõusid rõõmsalt püsti ja hakkasid sammuma maantee poole. Seal veeresid jälle suurtükid, kihutasid tolmupilvi üles rasked tankid, astusid reipal sammul jalaväelased. Maantee kõrval, varemete vahel puhkasid siin-seal mõned väsinud rühmad. Martin astus nende poole ja küsis:

„Kas sapöörid?"

„Ei," raputati pead, „oleme pikapüssi-mehed."

Talle näidati ühe korstnajala poole, kus neli-viis meest keetis teed. Martini juttu kuuldes kargasid poisid kohe üles. Pikk vanemseersant, seades kuuldeklappe kõrvadele, küsis naeratades:

„Aga tasuks lasete tehase käima?"

„Laseme," tõendasid vana kütja ja saemeister nagu ühest suust.

„Hea küll, läki siis!"

Kaks sapööri ronis kartmatult müüriavast sisse ja varsti kostis hõige:

„Avage uks, sissekäik on hädaohutu.“

Pikk saemeister otsis taskust võtme ning avas ukse. Nad nägid, kuidas sapöörid asjatundlikult vaatasid põrandat, siis seinu ja seisatasid tuharesti ees.

„Siin,“ ütles üks meestest.

Nad hakkasid tööle, hädaohtlikule, asjatundlikkust nõudvale tööle, mis neid sadu kordi oli ainult juuksekarva võrra lahutanud surmast. Nad olid seda tööd õppinud lahingutes, vaenlase marulise kuulipildujate ja snaiperite tule all. Siin ei tohtinud eksida, sest oma elu hind oli siin kõige väiksem panus. Nende osavatest sõrmedest ja asjatundlikkusest sõltus sageli kogu roodu, pataljoni või polgu saatus.

Ja juba mõne minuti pärast hakkasid sapöörid välja tõstma pikergusi toolipakke. Kuuskümmend pakki, kuuskümmend väikest põrgumasinat, milledest igaühest jätkus selle katla purustamiseks, laadisid nad endi kõrvale põrandale.

Vanemseersandi valged hambad välkusid, kui ta hiljem väljas ütles:

„Vaat, teie katlakoda oleks olnud seal,“ näitas ta väikesele valgele pilvenukile, mis ujus mööda suvist taevast. „Aga nüüd hakake tööle, pange saed vihisema. Poisid, läheme, head aega!“

„Õnn kaasa!“ kordasid kolm vana töömeest, vaadates, kuidas need uljad poisid varemete taha kadusid.

Ja alles mõne pika vaikusehetke järel lausus vana kütja:

„Sul on toredad poisid, Martin!“

Kui ta mööda tühja rusudega kaetud teed koju läks, oli ta süda hoopis kergem. Nüüd nagu oleks seda pime-

dust, milles ta hommikul kobas ainult käsikaudu, valgustanud mingi helge kiir. Ta seisatas vana tooli ees, selle näruse istme juures, mis oli ruumi andnud ülbele saksa ohvitserile, ning ütles:

„Härra komandant, teie hävitasite meie töö ja vaeva, meie tehased, töökojad ja kodud, rüüstasite kogu maa. Kuid teie ei suutnud murda inimeste loovat hinge. Härra komandant, astuge välja ja vaadake: nad on hakanud jälle varemeis ehitama nagu sipelgad. Esimesed müüripanijad on kohal, enne kui hajus suits varemete kohalt. Ja nende kätetööd õnnistatakse, neid mälestavad inimpõlved, nende tööd armastatakse ja austatakse. Aga teie, härra komandant, saate igavesest ajast igavesti kuulda ainult inimeste vihkamist, needust ja põlgust."

Martin astus sammu lähemale ning jätkas:

„Kas te kuulete, kuidas läbi linna veerevad suurtükid, voorid, pataljonid? Nad pühivad teie viimased saastased jäljed meie maalt. Nende eest ei saa teie põgeneda, nad järgnevad teile, ükskõik kuhu te endid ka peidaksite. Ükski tee ei ole neile liiga pikk, ükski raskus talumatu, et teid kohtumõistjate ette tuua. Nad seavad teid kord nende varemete ette, silm silma vastu nende laste ja naistega, kellede veri katab teie räpaseid käsi, nägu näo vastu nende hävitatud puude, kõrveks muudetud põldude, tolmuks pihustatud kividega. Ja siis ei mõista teie üle kohut mitte üksnes inimesed, vaid ka kivid."

Martin pöördus põlglikult ringi ja väljus.

— — —

Nüüd oli vanal Martinil palju tegemist.

Näis, et kunagi polnud tal käed täis nõnda palju tööd kui nüüd. Ta hakkas koristama ruume, ladus kive hunnikusse, vedas välja prahti, lõi laudadega kinni aknaavasid,

kust võis ruumidesse tuisata vihma. Kõik oli tema teha, ainult tema üksi toimetas ja töötas siin nagu peremees.

Treppidelt varises alla suuri tsemendilahmakaid. Ta veeretas neid välja, purustas kangiga ja kandis alla õuelohku, kuhu vihmasadude ajal mäletas kogunevat veeloike. See oli määratu töö, seda oleksid pidanud tegema sajad käed, kuid Martin teadis, et tema oli ainult esimene. Kord tulevad siia töömehed, tõusevad jälle valge maja müürid, löövad sätendama aknad. Tema ainult külvab esimese tärkava ivakese, selle ivakese, millest võrsuvad laastatud külad, linnad, põllud, kogu ärkav maa.

Ühel päeval nägi Martin mööda tänavat tulemas inimest käruga. See oli raske käru, tugev laiade õlgadega mees lükkas seda kogu jõu, kõigi lihaste pingega. Käru oli täis laaditud telliskive, mis korjatud purunenud ahervaremete juurest. Kui veok koolimaja kohale jõudis, tundis Martin mehe ära. See oli üks neist talupoegadest, ehitusmeister, kelle rohtunud põllul ta oli puhanud jalgu.

„Hei, pea kinni!" hüüdis Martin.

Ehitusmeister peatus, ja nad hakkasid rääkima nagu kaks vana tuttavat inimest, kellede südamel olid ühesugused rõõmud ja mured. Nüüd sai Martin teada, et uus kaev on juba valmis ja see annab head, puhast vett. See oli veel parem kaev kui vana. Ehitusmeister oli oma kätega tahunud kõik rakkepuud ja ehitanud kaevu kohale vinna, mis puudus vanal. Ja vesi kees sellest üles puhtalt, karastavalt nagu allikast.

Nad rääkisid kaua sellest kaevust, selle valmimine rõõmustas mõlemat meest, nii ehitusmeistrit kui ka Martinit. Sellega nagu oli tükk alust pandud uuele elule, tärkamisele, mis hakkas tekkima igal pool. Siis näitas ehitusmeister oma koormale ja ütles:

„Nüüd muretsen kive ahju jaoks. Need on kõige paremad telliskivid, oma käega müüridest lahti raiutud ja puhastatud. Niisuguseid kive ei saagi vabrikust. Need on vastu pidanud kõige raskemaile katsumustele ja jäänud purunemata. Ainult niisugustest kividest võib ehitada tõesti hea ahju."

Ka Martin arvas, et ainult neist tellistest, mis ehitusmeister oma käega on valinud, mis on vastu pidanud raske hävingu katsumustele, võib ehitada tõeliselt hea ahju. Sest kividki on nagu inimesed: ainult kõige proovitumad, kõige kindlameelsemad, kõige vankumatumad tulevad tervetena välja tule ja terase proovist.

„Ja siin on mul ahju uksed, siibrid ja rauad," näitas nüüd ehitusmeister edasi oma rikkusi. „Niisuguseid uksi polnud kogu külas."

Kuid vaadates, et kõik need ilusad asjad olid juba kord olnud tules, jätkas ta veidi nukramalt:

„Tõsi jah, nad on veidi põlenud. Raud pole tules see, mis kivid ja inimesed."

Seega nagu olekski nende jutt lõpule jõudnud. Ehitusmeister võttis jälle käesangad pihku ja hakkas oma rasket käru edasi lükkama. See liikus juba, kui järsku Martinile veel midagi meelde tuli.

„Kas tuuleveski ikka veel vihiseb?" hüüdis ta minejale järele.

„Vihiseb," vastas see üle õla. „Ma köitsin uuesti latva ... olgu ükski mälestus neist rasketest aegadest."

Nüüd keeras ta ümber nurga ja Martin läks tagasi töö juurde.

Mõnikord tuli käli ja vaatas tema tööd. Ta seisis vaikides, kõhn nägu pingul, nagu näriks igavene valu ta südant. Vaadates juba puhastatud trepikoda, suurt labo-

ratooriumi ja raamatukogu, hakkas nagu midagi ta südame all liikuma.

„Te olete imelikud inimesed... teie, kes tulite sealtpoolt. Meist ei julgeks keegi üksi külge hakata nii suurele tööle. See näib võimatu, uskumatu, aga ometi on siin juba näha esimesi jälgi."

„Usk oma töösse on meie jõud," vastas Martin.

„Jah, usk," kordas käli ja purskas siis: „Kui mul ka oleks veel seda usku... ainult nööpnõela pea osa sellest, mis on sinul... võib-olla oleks siis ka minul kergem."

Kui Martin talle otsa vaatas, ei suutnud ta selle pilku taluda ning ägestus:

„Miks sa vaatad nõnda minule?"

„Vaatan niisama... Mul on sinust kahju..."

Käli nägu tõmbus närviliselt. Ta tõstis rusikad üles ja raputas neid vihaga:

„Ma ei talu seda, mitte ei talu. Kõik vaatavad niisuguse pilguga minule, nagu oleksin teinud midagi alatut."

Martin võttis ta õlgade ümbert kinni ja asetas ta trepile istuma.

„Istu siin," ütles ta. „Sa oled muutunud närviliseks."

Käli kattis näo kätega ja oigas.

„Oo... kuidas kõik rinnus põletab! Miks ma ei hakanud neile vastu... miks ma ei hüpanud hammastega nende kõrri... isegi ei sülitanud nende ilgesse näkku. Ma laksin end peksta nagu vilets koer! Vaat, nüüd põletab see rinnus... ei saa rahu... paneb keema..."

Ta langes kägarasse nagu tühi kott ja oigas. Teda põletas alistumise häbi ja piin. Kui talle oleks antud veel kord seda kõike läbi elada, kanda sakslaste metsikust, tallamist, peksu, ta oleks nüüd teadnud oma kohust.

„Minu kõrval elas lukussepp, neljakümnenda aasta vabrikukomitee liige. Ta oli vaikne inimene, niisugune, keda sageli justkui ei märkagi. Aga kui sakslased teda ühel ööl areteerima tulid, siis tappis ta neist kolm. Ta viidi kinniseotult minema, teel aga lõi ta jalaga veel ühe valvuri maha. Niisugune hing oli sel inimesel. Kuid mina ei julgenud neile isegi näkku sülitada...“

Martin istus käli kõrvale ja ütles sõbralikult:

„Hakka tööle, see toob südamesse rahu.“

„Mis töömeest minust saab, kui ma ei suuda õieti jalgadelgi seista? Kas suudan ma kanda kive... raiuda betooni... kas saab minust öövahtigi? Ei, ma ei kõlba kuskile, mitte kuskile!“

Martin ei vastanud kohe. Ta vaatas nagu midagi otsides üle purustatud hoonete, laastatud aedade, maharaiutud puude. Siin oli tööd palju, väeti lapsekäsigi võis siin midagi teha, luua tuleviku jaoks. See oli nagu uus maailm, avastamata saar, mis pakub igaühele kümneid töövõimalusi. Alles tüki aja pärast lausus ta:

„Vaata, siin koolimaja ees kasvas kord vanade pärnade allee. Sa mäletad neid vanu puid, mida kord istutanud tundmatu inimkäsi. Sakslased on selle hävitanud.“

Ta peatus hetkeks ja algas jälle uuesti:

„Varsti algab siin ülesehitustöö. Tulevad inimesed, hakkavad ragisema vintsid, põrisevad veokid, töötavad kärmed inimkäed. Neil pole aega mõelda puudele, põõsastele, lillepeenardele. Neid võluvad raud, betoon, telliskivi, marmor. Kuid keegi peab tegema ka selle teise töö: istutama puud ja põõsad, uuesti rajama muruväljakud, lilleklumbid, peenrad. Jah, ka see töö on tarvis teha, see jutustab samuti meie tööst, vaevast ja hoolest tulevastele põlvedele kangelaslugusid nagu kõik muugi: uhked majad,

võimsad tehased, kaarduvad sillad ja peeglina siledad maanteed."

Martin pani käe käli õlale ning lausus:

„Ja sina olid kord aednik, just sina võiksid seda kõike teha."

„Olin," vastas käli tõsiselt. „Ma olen ikka armastanud seda tööd. Iga istutatud puu esimene oksake, õrn lehenupp, pakatava koore värskus on olnud nagu tänuks mu töö eest. Kuid ma ei teadnud, et ka nüüd vajatakse seda tööd."

„Vajatakse, veel rohkem vajatakse kui varem," vastas Martin kindlalt.

Nüüd tõusis käli. Tal oli justkui imelik rutt kuskile, nõnda et ta Martinit jumalagagi ei jätnud. Martin vaatas kälile järele ja talle näis, nagu oleks käli selg sirgunud veidi sirgemaks, ta viletsast lohistamisest kadunud alandlikkuse häbi.

Õhtul seisis Martin vana tooli ees ja ütles:

„Härra komandant, võib-olla mäletate veel mu käli. Teie peksite ta vigaseks, tookord kui tantsusaali põranda all lõhkes rahvatasujate miin. Teie tahtsite vägivalla ning surma ähvardusel teda muuta kuulekaks orjaks, küürakaks, kelle selg ei muutu enam kunagi sirgeks. Kuid teie eksisite, teie ei tundnud inimesi."

Martin peatus hetkeks ja jätkas siis:

„Härra komandant, võtke vaevaks aknast välja vaadata. Seal ärkavad jälle ellu inimesed, puud ... isegi kivid saavad endisteks, muutuvad veel paremateks. Mu käli, see, kelle te vigaseks peksite, hakkab istutama noori puid, põõsaid, lilli. Nende pungade ärkamine, lehenuppude vaigune lõhn, noore koore värv pühivad viimased jäljed teie painajalikust varjust."

Ta laotas riided maha ja heitis puhkama. Nüüd oli ta süda jälle rahul. Ent tema vastas kollakas kuuvalguse sõõris oli kuulda vana tooli tasast naksumist. Näis, nagu istuks seal rahutu inimene, und silma saamata.

Martin tõstis pea ja kuulatas. Väljas kostsid tasased sammud ja üks labidas hakkas kõlisema vastu sõmerat mulda. Näis, nagu kaevaks seal virk aednik veel hilist peenart. Ning siis naksatas jälle mingi kuivanud naast vana tooli küljes.

Martin naeratas. Ta hääles helises kibedat kahjurõõmu, kui ta ütles:

„Ja-jaa, härra komandant ei saa nähtavasti rahulikult magada. Teid häirivad vist labidalöögid akna all. Seal töötab minu käli, vigaseks pekstud inimene, kes on jälle leidnud oma elumõtte. Tänasest peale on ta turi jälle sirge, tema ainukeseks elumõtteks jääb — teie painajalik vari noorte tärkavate puudega igaveseks ajaks kinni katta."

Üks liimist lahtitulnud ja koidest näritud liist langes plaksatades vana tooli küljest põrandale.

Nüüd jäi Martin rahulikult magama.

— — —

Ühel päeval tuli pikk mees, kepp käes, koolimaja õue. Ta oli veel noor inimene, võib-olla alla neljakümne. Kuid ta tihedates juustes helkis palju hõbedast sära ning mõrult suletud suu peletas eemale puude juures nokitseva käli.

Pikkamisi astus ta mööda õue, silmitses korralikult hunnikusse laotud telliskive, prahist puhastatud platse ja augukesi, mis ootasid istutamiseks puid ning lilli. Tükk-tükilt kadus ta suu ümbert mõrudus ja silmadesse asus küsitlev imestus.

„Ma arvan, vana Martin on tagasi tulnud," lausus ta

valjusti, toksides kepiga vastu hunnikusse laotud lauavirna.

Alles nüüd tundis Martin tulija.

„Tervist, seltsimees inspektor."

„Aa... Martin... arvasin seda kohe, kui nägin, et keegi on hakanud siin koristama. See on nii väga vana Martini moodi, nagu toogi kord, kui seda maja alles ehitati."

Nad tervitasid teineteist ja vaikisid pika hetke.

Martin vaatas inspektori otsa, kes oli kolme aasta eest jäänud maha noore lõbusa inimesena. Nüüd olid sellest säilinud ainult suured, ilmekad ja küsivad silmad, kuid neiski justkui heitles midagi võõrast. Kõik muu oli muutunud — ta mustad tihedad juuksed, suu lahke naeratus, õlgade vaba ning kerge hoiak, käte lendlevad liigutused.

Inspektor Suurkivi otsekui tajus vana Martini mõtteid ja ta suu ümber tõmbles valuline joon. Ta ütles:

„Jah, mõnikord ei tunne ma ise ka ennast. Vaatan peeglisse — seal on hoopis võõras inimene. Niisugune sünge, mõru suu ja hallide juustega, et päriselt ehmun. Seda on teinud kaks aastat saksa sunnitöö põrgut."

Järsult, nagu midagi jälestavat maha raputades pöördus inspektor Suurkivi ümber ja hakkas rääkima hoopis muust.

„Kas sa töötad siin päris üksi?" küsis ta Martinilt.

„Jah, üksi. Kuid nüüd tuli ka käli, tema korraldab neid rohuplatse ja peenraid."

Inspektor hakkas mööda õue edasi astuma. Ta silm nägi igale poole, nägi riita laotud telliskivihunnikuid, vihma vastu kinnilöödud aknaavasid, suuri tsemendi- ja betoonimürakaid, mis ootasid lõhkumist. Ta nägi seda lohkugi seal õue tagasopis, kuhu oli täiteks kantud kivipuru.

Ja korraga seisatas ta Martini ees, vaatas oma suurte tõsiste silmadega tema otsa ning küsis:

„Kas sul ei ole üksi raske seda tööd teha? Kui oleks kanderaam, läheks töö kergemini."

„Jah, läheks."

„Siis valmistame selle. Mina olen puusepa poeg ja mäletan veel mõndagi sellest tööst. On sul saag ja kirves?"

„On."

See otsustavus ja hoog oli inspektor Suurkivil jäänud endiseks. Nüüdki võttis ta sae, vaatas hunnikust laudu ja hakkas neid lõikama parajaks. Martin pöördus teisale, otsis midagi muud õiendamiseks, kuid aeg-ajalt pidi ta salamahti piiluma inspektori poole. Ta oli olnud kord peen härra, see inspektor Suurkivi. Ta oli kaua aastaid õppinud ülikoolides, käinud kaugetes maades, kus inimestele hakkab külge midagi uut ja paremat. Inspektor Suurkivi oli võõrsilt toonud kaasa midagi liigutustes, kõnnakus, peahoius, selles, kuidas ta inimestele silma vaatas ja nende muredest või rõõmudest osa sai. Siis kandis ta nii lumivalgeid kätiseid, et Martin arvas need olevat imepärasest portselanist.

Nüüd aga lõikas sama inimene laudu nagu lihtne töömees, hoidis neid ühe käega vastu põlve ja teisega saagis. Ja tema näol lendles naeratus. Mitte tänahommikune nukker naeratus, kui ta nägi laotud telliskivide riitu, prahist puhastatud vahekäike, täidetud platsikest õue tagasopis, vaid sama naeratus, mis mängles ta näol vanastigi. Võib-olla oli see esimene niisugune naeratus pärast kolme aastat.

Siis oli kanderaam valmis.

„Kust hakkame pihta?" küsis inspektor.

Martin näitas koha. Ja juba haaras inspektor oma

valgete peente kätega kive ja tõstis neid raamile. Siis kandsid nad raamitäie tagaõue lohku, mis eelmisegi ehituse ajal oli jäänud täitmata. Nad valasid koorma ümber, kuid inspektor ei asunud kohe tagasiminekule, vaid seisis selle lombi juures, pilk kuskil kaugel, üks pöial vestitaskus, nagu tal vanastigi oli harjumuseks.

Veidi aja pärast lausus ta nagu enesele:

„Siia ehitame kord kooli spordiväljaku."

Martin vastas tema selja tagant:

„Seda mõtlesin ka mina. Milleks muuks see loik kõlbakski."

Ja nad sammusid jälle tagasi uute koormate järele. Nüüd laskis Martin inspektoril ees minna, vaatas ta laia kõrget turja, uhket kukalt ja tugevat teguvõimast rühti.

„Sel inimesel on küll juuksed halliks muutunud ja naeratus näolt kadunud, kuid ta pole paindunud võõra võimu alla," mõtles Martin inspektorit silmitsedes. „Nõnda võib astuda ainult inimene, kel ei ole südames häbi."

Nad töötasid kogu päeva, kandsid kanderaamiga prahti, puhastasid trepikodasid, koristasid ruume. Ja kui nad kõrvuti ühel palgil istusid, arutledes tulevikust, sellest, kuidas jälle tõusevad valge maja seinad, kerkib katus, löövad sädelema laiad klaasaknad, kostis üle kvartaali vabrikuvile.

Martin kargas nagu ehmatades püsti. Ta jäi ärevalt alla jõe poole vahtima, sinna, kust üle varemete paistis Katelsepa lauavabriku raudkorsten nagu pikk must sõrm. Kas see imelik tuttav viletoru ei huiganud mitte sealtpoolt?

„Seltsimees inspektor, vaadake teie, minu silmad ei seleta," suutis Martin viivu pärast öelda.

„Mida ma pean vaatama?“ küsis see arusaamatuses.

„Kas tõuseb sealt suitsu... sealt Katelsepa korstnast.“

Nad hakkasid mõlemad vastu päikest musta korstna poole vaatama. Päike helendas nende ees, silmadel hakkas üsna valus ja Martinile tekkis nagu midagi niisketki vaatepiiri ette. Kuid ta südame all kloppis rõõmus ärevus ja ootus, kas tõesti ta vanad sõbrad, töömehed saeveski raamide tagant, panid huikama töövile.

Siis lausus inspektor:

„Jah, see peaks olema suits.“

„Kindlasti suits?“ küsis Martin õhinal.

„Muud ei või see olla, jah, nüüd näen juba päris selgesti.“

Ja nüüd nägi ka Martin nagu midagi mustjat lehvimas seal kaugel pika korstna ümber. See tõusis üles, keerdus lõbusalt ning tuul kandis seda nagu lehvivat lippu mere poole.

„Jah, töötab,“ lausus Martin peaaegu pühalikult. „See on esimene töösuits siin lõhutud maal. Kuid varsti tõuseb neid teisigi, tõuseb varem, kui meie oskaksime arvatagi.“

Sel õhtupoolikul ei läinud inspektor Suurkivi otsekohe koju. Ta astus pikkamisi läbi tühjade, rusutud tänavate, midagi nagu mõeldes ja kaaludes. Tal oli nüüd kuidagi kergem, aastaid kadunud naeratus murdis nagu vahe tuur ta näol puruneva jääkirme.

Teispool raudteed seisatas ta ühe endise vabrikumaja ees ja vaatas üles, kust kostis kloppimine, saagimine ja jutukõmin. Ta nagu kahtles, kas ta on tulnud õieti, sest see maja ei näinud sellisena, nagu ta kujutles. Üks valgete lehvivate juustega poiss tormas trepist alla niisuguse kiirusega, nagu variseks ta pea kohal katus.

„Vabandage," peatas teda inspektor Suurkivi. „Kas siin asub linna komnoorte komitee?"

„Just siin," vastas poiss, näidates sõrmega trepi alla nurka.

„Kas saaksin kokku seltsimees Tooreniga?"

„Meie sekretäriga?"

„Vist nõnda jah."

Valgete juustega poiss naeratas korraga:

„Praegu on see natuke raske. Ta istub just katusel ja lööb plekitahvleid. Usun, neil on viimased käsil, siis on lõpp. Kui soovite, oodake. Istuge siia trepinurka sellele kastile... paremat meil veel pole."

Ja poiss oli läinud.

Inspektor Suurkivi istus mingile vanale pakk-kastile, mis hakkas ta raskuse all ähvardavalt kägisema. Sealsamas oli ka üks laud, lihtne puulaud, millele nähtavasti hiljuti oli meisterdatud kaks uut puujalga. Trepikoja seintel rippusid mõned pildid ja vasakul pool väike sedel: N. linna komnoorte komitee sekretär. Alles nüüd mõistis inspektor Suurkivi, et ta istus komnoorte komitee büroos.

Kuid tal ei tulnud selles koridorinurgas kaua oodata, sest mööda treppi jooksis alla salk noori poisse ja tüdrukuid. Nad näisid pigem krohvijad, maalrid, plekissepad, võib-olla isegi korstnapühkijad kui midagi muud. Nende taga sammus pikk poiss, süvenenult lehitsedes pabereid. See oli linna komnoorte komitee sekretär Tooren.

„Kümne minuti pärast on koosolek!" hüüdis ta eesminejaile. „Päevakorras seisab linna taastamise küsimus."

Samal hetkel nägi ta inspektor Suurkivi ja tundis tema ära.

„Teie, seltsimees inspektor!" ruttas ta trepist alla,

raputas oma vana õpetaja kätt ning lisas. „Jah, ma kuulsin, et teil olid rasked päevad."

Kuid nähes naeratust inspektori näol, mõistis ta kohe, et see kõik oli juba möödunud, maetud mälestuste tuha alla. See inimene oli end veel kiiremini ajanud püsti, sirgeks, kui varemete kohalt jõudis kustuda hävitajate suits. Ta tundis sellest suurt rõõmu, niisugust rõõmu nagu ehitaja, kes on leidnud oma nurgamüüri jaoks paraja kivi. Haarates inspektori käsivarrest kinni, päris ta:

„Mis tõi teid siis minu juurde?"

„Tulin abi otsima."

„Missugust abi?" tõstis sekretär küsides silmad.

Ja korraga oli inspektor Suurkivil nõnda kerge jutustada sellest, miks ta oli üles otsinud oma parima õpilase. Ta süda muutus järjest kergemaks, midagi hakkas koos sõnadega pulbitsema ja keema ta rinnas. Need noored inimesed mõistsid ta juttu, nad olid ju ise tänased ehitusmeistrid, linna rajajad, uute väärtuste loojad. Neile polnud võõras labidas, kang, kirves, ükski töö. Ja nad mõistavad ka seda, miks esimeste taastatud hoonete hulgas peavad särama lööma valge maja aknad. Paljud neist on just sealt saanud oma esimese toe astumiseks, seemneivakese kasvuks, valguskiire käimiseks. Kui inspektor Suurkivi oli lõpetanud oma jutu koolimajast, vanast Martinist, kes esimesena algas varemete vahel tööd, vigasest kälist, inimesest, kes mineviku musti varje püüdis matta rohuplatside, lillede ja noorte, uuesti tärkavate puudega, hüüatasid tema ümber kogunenud noored:

„Tore, meie aitame kaasa! Seltsimees inspektor, käsi selle peale."

Paljud surusid ta käsi, soojalt, julgelt, otsustavalt. Need näisid nagu sõnadeta lepingud, mis sõlmitakse mees

mehe, seltsimees seltsimehe vahel. Valgete juuksekahludega poiss hüüdis:

„Mina võtan enda hooleks aknad, aga seltsimees sekretär hakkab vist jälle klopsima katust. Tema on meie linna parim plekissepp. Aga nüüd kolime oma büroo siit trepinurgast teisele korrale. Meil on pidupäev, saime endile ruumid."

Kui inspektor Suurkivi mööda tühje tänavaid tagasi kodu poole astus, pigistas ta rõõmsalt oma keppi ja kordas:

„Martin, meie ei ole enam üksi, meil on toredad abimehed."

— — —

Jah, nüüd polnud nad enam üksi.

Teisel päeval tuli Tooren kaheksa kaaslasega. Nad ei pidanud pikka aru, ei kratsinud kukalt, vaid hakkasid kohe tööle külge.

„Trepikojad tuleb risust puhastada," jagas Tooren nagu väejuht alluvatele käske. „Kõik, mis varisev, hädaohtlik, maha lõhkuda. Müürid on veel tugevad, neist saab uue hoone jaoks asja. Aga laed, põrandad, katus, vaat need teevad mulle muret."

Ent ta ilme polnud hoopiski murelik. Kaks helesinist silma sirasid päikesekiirtes nagu tähed ja valged hambad välkusid naerdes. Ta näis olevat ülirõõmus, tema ja ta kaaslased.

„Aga minu aknad?" küsis valgete kahludega poiss.

„Oota, küll tuleb järjekord. Parem vaata uksi, missugused neist kõlbavad, missugused mitte. Märgi kõik üles, arvestus tuleb pidada korralik."

„Kui uksed, siis uksed, aga akendele panen oma õiguse."

Nad töötasid kaheksakesi nõnda, nagu oleks neid olnud

viiskümmend. Varisenud trepid veeretati alla, põrandad ja laed kangutati lahti, iga pudenev, ripnev, uude ehitusse kõlbmatu vahesein, müür koristati ära. Kogu maja sisemus ragises, kõlas kangide hoopidest, hõisetest ja naljast, mis ainsana tõendas, et siin ei töötanud elukutselised ehitusmeistrid.

Kell kuus vaatas Tooren randmel uuri ja hüüdis:

„Poisid, aitab siin! Meil tuleb veel neli tundi higistada Katelsepa lauavabrikus. Peame lubatud tähtajaks, esmaspäevaks, raami käiku panema. Ja pärast seda, kell kümme, on seminar."

Noored kadusid kähku varemete vahele, ainult tolmupilv jäi tükiks ajaks hõljuma koolimaja ruumidesse.

Järgmisel päeval tulid nad viieteistkümnekesi. Nende hulgas oli kaks tütarlast, elav pruunisilmaline ja väike hõbepärg. Sadas tihedat ladisevat vihma. Koolimaja õuele tekkis lai veeloik nagu järv. Tüdrukute ripsmete küljes särasid veepiisad. Iga liigutuse juures pudenesid need näole ja voolasid alla.

Martin oli end katnud vana kotitükiga ja võttis tulijaid vastu.

„Täna on vihmapüha," naeris ta veest nõretavaid kogusid nähes.

„Viut!" vilistas valgete juuksekahludega poiss. „Meil tuleb küll kord võidupüha, aga vihmapühast pole midagi kuulnud. Kui on just kalendris sihuke püha, siis näita ette."

Ja jälle kõlisesid kangid, prantsatasid kõrgelt alla kasutud tsemendimürakad, lõhutud trepid, varisenud müüriküljed. Ümber hoone tekkisid uueks ehituseks kõlvulised telliskiviriidad, katusepleki keerdunud tahvlite hunnikud, kõik, mis andis kuidagi uuesti kohale panna.

Tooren vaatas prahist vabanevat koolimaja, nagu oleks see kaev, mille põhja ta tahab näha.

„Kahe nädalaga peab kõik puhas olema, siis tulevad ehitajad," lausus ta.

Sel õhtul seisis Martin vana tooli ees. Ta suu ümber mängles pilkav võru ja silmis haljendas terashalli.

„Härra komandant," lausus ta, „kas te kuulsite mõni päev tagasi vabrikuvilet? See oli esimene vile, esimene huige linna suust, et ta hakkab jälle hingama, elama, tõuseb tuhast ning varemetest."

Vana tool naksus, otsekui oleks seal keegi end rahutult liigutanud. Martin naeratas. Ta hääl muutus veel teravamaks:

„Nähtavasti ei meeldi teile see, te kahetsete, et need kuuskümmend pakki lõhkeainet ei pihustanud pihuks ja põrmuks kogu vabrikut. Kuid te ei tundnud jälle inimesi, nende südameid. Te arvasite, et öövaht-Peeter on liiga vana ja rumal, kahjutu ätt, kes ei suuda juuksekarva võrdki teie roima ära hoida. Kuid te eksite. Sel silmapilgul, kui oli kaalul vabriku saatus, tüssas ta teid, muutis narrideks, vedas nagu eesleid ninapidi."

Martin heitis oma asemele, sellele kõvale aluskotile ja peaalusele, ning jäi rahulikult magama.

— — —

Sügisene päike helendas uutel aknaklaasidel.

Valge maja sirutas puhtaid, õrnroosakaid tiibu. Punaseks värvitud katus tõusis tähtsalt nagu kuppel. Just äsja valatud laia tsement-trepi eest algas muru madalate põõsaste ning lilleklumpidega. Selle keskel oli ase purskkaevu jaoks, kuid see töö ootas veel tegijaid.

Töömehed süütasid tagaõuel põlema risuhunniku.

Siis tuli Martinile järsku midagi meelde. Ta ruttas majja ja naasis vähe aja pärast vana tooliga. Käli aitas teda ja nad heitsid selle tulle. Kumbki ei lausunud sõnagi, kuid nüüd mõistis käli Martini mõtteid. Nad olid juba põlevast hunnikust tükk maad eemal, kui korraga kärgatas pauk. Suitsvad pilpad, õletutid ja praht lendasid kõrgele üles.

„Miin," ütles käli.

Martin noogutas pead. Ja korraga oli kõigil kuidagi kergem. Nad tundsid, nagu oleks igaveseks purunenud see painajalik košmaar, mis oli lasunud laastatud maa kohal.

1945

LAHINGUSÕNA

Madalate mändide all keerles veel lõhkenud mürskude suits ja tolm. Kuid varjatud liivaaukudest, kraavidest, madalatest lohkudest ajasid end juba sirgu võitlejad. Küla otsas leegitsesid majad, mööda kuiva sammalt jooksid tulekeeled.

„Ah, küla süütasid!“ oigas valuliselt laiaõlaline, vihaseid pilke heitev punaväelane.

Ta oli ehitaja, iga hoone oli justkui kasvanud tema südame külge.

Siis silmas ta veidi eemal liivaaugu pervel oma kaaslast. See istus seal oma väikese joonistusmapi ja pliiatsiga,

pea veidi kummargil, pilk tabamas põlevaid hooneid, leegitsevat sammalt, metsa varju taanduva vaenlase hüppeid.

„Sa joonistad jälle?“ küsis ehitaja.

„Jah“, vastas kunstnik pead tõstes.

Ehitaja mõtles silmapilgu, siis ütles:

„Õigus, seda peab tegema. Meie võitlus väärib, et sellest jääks mälestus. Kuid sellest peab ka kirjutama... kirjutama nõnda, kuidas meie ruttasime poristel rindeteedel, lamasime lumistel väljadel vaenlase tule all, võitlesime viha- ja kättemaksu-ihaga põlevate ahervaremete vahel, ületasime jõgesid ja väinu, ohverdasime end iga hetk võidu heaks. Kes teeb seda?“

Kuulsin madala männi nõos lamades oma kaaslaste juttu.

„Mina,“ vastasin püsti tõustes ja sammu lähemale astudes.

Ehitaja vaatas mulle rõõmsate hallide silmadega otsa. Siis sirutas ta mehise käe.

„Anna käsi, olgu see lahingumeeste sõnaks. Sina kirjutad sellest, tema joonistab, aga mina hakkan kord jälle ehitama.“

Kolm kätt kinnitasid lepingu.

Eest kostis vile uueks lahinguks.

Siin on meie kahe — kirjaniku ja kunstniku — esimene lahingusõna. Ehitaja on selle juba ammu täitnud, tema tellingute alt kooruvad lahti uued hooned, varemete tuhast tõusevad hävitatud kodukolded.

SISUKORD:

Laeva tee 7

Kuues pealetung 57

Südamete proov 97

Neveli maantee 145

Minu palat 195

Tagasitulek 239

Lahingusõna 283

Illustreerinud Igor Roosaar.

Vastutav toimetaja Jaan Kärner.

Keeleline toimetaja Leida Raudsepp.

Ladumisele antud 13. IV 1946. Trükkimisele antud 6. VII 1946. Paber 56:79 cm 1/16. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 30 464. Trükipoognaid 18. Arvutuspoognaid 12,6. MB-03397.
Trükikoda „Sakala", Viljandi, Lossi tn. 26/31. Tellimise nr. 768.

На эстонском языке.
Эдуард Мянник. Сердца на испытании.

Rbl. 15.—